

2017/2

XXVI. évfolyam

POLITIKATUDOMÁNYI SZEMLE

Az MTA Politikatudományi Bizottsága
és az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont
referált folyóirata

© MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2017
© A kötetben publikáló szerzők, 2017

Kiadja az MTA TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
A kiadásért felel az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont főigazgatója

MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont
1014 Budapest, Országház utca 30.
Postacím: 1399 Budapest, Pf. 694/115

ISSN 1216-1438

Megjelenik a L'Harmattan Kiadó gondozásában
Tördelő- és olvasószerkesztő: Kardos Gábor

Nyomdai munkák: Robinco Kft.
Felelős vezető: Kecskeméthy Péter

A szerkesztőség címe: 1014 Budapest, Országház utca 30.
Postacím: Budapest, Pf. 694/115
1399
Telefon: 224-6724
Honlap: www.poltudszemle.hu
E-mail: posze@mtapti.hu
Szerkesztőségi titkár: D. Nagy Judit

Szerkesztőségi fogadóóra: kedden 9–13 óra között

A folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával jelenik meg

TARTALOM

HIBRIDIZÁCIÓ

- *Bozóki András–Hegedűs Dániel*: A kívülről korlátozott hibrid rendszer.
Az Orbán-rezsim a rendszertipológia tükrében 7

VÁLASZTÁS ÉS AMI UTÁNA JÖN

- *Papp Zsófia*: Mutasd a kampányod, megmondom ki vagy.
Kampányperszonalizáció és képviselői tevékenységek Magyarországon 35

RADIKALIZMUS EURÓPÁBAN

- *Hajdú András*: Európa nacionalistái egyesülhetnek?
A radikális jobboldal képviselőcsoportjai az Európai Parlamentben 63

POLITIKAELEMÉLET

- *Horváth Szilvia*: Demokrácia: Lehetőségek és korlátok 91

ESZMETÖRTÉNET

- *Szakáli Máté*: Az iszlám és a nyugat viszonya a „muszlim Luther Márton”
gondolkodásában. Abdel-Karím Szorús főbb nézetei
vallásról és demokráciáról 111

KITEKINTŐ

- *Antal Attila*: A populizmus vizsgálata demokráciaelméleti perspektívában 129

RECENZIO

- *Bósz Anett*: Politikai rendszerek háborúja – csillagok közt a jövőnk?
(*Tóth Csaba: A Sci-fi politológiaja*) 151
- *Farkas Tamás*: (Állam)kapitalizmus haveri alapokon (*Minxin Pei (2016):
China's Crony Capitalism: The Dynamics of Regime Decay*) 159

KÖNYVFIGYELŐ 169

ÖSSZEFOGLALÓK 174

SZERKESZTŐK

Boda Zsolt (főszerkesztő)
Szabó Andrea
Szűcs Zoltán Gábor

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Szabó Márton (elnök)
Ágh Attila
Balogh István
Bayer József
Bozóki András
Csizmadia Ervin
Enyedi Zsolt
Ilonszki Gabriella

Kende Péter
Körösényi András
Kurtán Sándor
Lánczi András
Pálné Kovács Ilona
Szabó Máté
Tóka Gábor

HIBRIDIZÁCIÓ

Bozóki András–Hegedűs Dániel

A kívülről korlátozott hibrid rendszer
(Az Orbán-rezsim a rendszertipológia tükrében)

A KÍVÜLRŐL KORLÁTOZOTT HIBRID RENDSZER

Az Orbán-rezsim a rendszertipológia tükrében

Bozóki András

(Közép-európai Egyetem, Budapest)

Hegedűs Dániel

(Freedom House; Freie Universität, Berlin)

ÖSSZEFOGLALÓ

Ebben az írásban az Orbán-rendszer jellemzőit a nemzetközi hibrid rendszerekre vonatkozó szakirodalom tükrében elemezzük. A demokrácia és diktatúra kérdése nem „vagy-vagy”, hanem „többé-kevésbé” probléma, amelyet leginkább egy kontinuumon lehet szemléltetni. A hibrid rezsimek szakirodalmának állításain túl úgy véljük, hogy az Orbán-rezsim olyan, eddig kellő figyelmet nem kapott sajátosságokkal rendelkezik, amelynek révén külön kategóriát képez a hibrid rendszerek között. Egyedi jellege abból a paradox helyzetből vezethető le, hogy a magyar hibrid rendszer a demokratikus berendezkedésű tagállamokból álló Európai Unió része. Mivel az EU tagállamai szuverenitásuk egy részét uniós szintre helyezték, Magyarország számára az Európai Unió egyszerre „belpolitikai” és „külpolitikai” tér; rendszerelméleti nézőpontból egyszerre a környezet és a politikai rendszer szerkesztő, elválaszthatatlan része. Ezzel összefüggésben pedig az EU „rezsimfenntartó” és „rezsimkorlátozó” funkciókat egyaránt ellát, ezért Magyarország uralmi formája jelenleg „kívülről korlátozott hibrid rendszernek” tekinthető.

Kulcsszavak: hibrid rendszerek ■ Orbán-rendszer ■ Európai Unió ■ demokrácia ■ autokrácia ■ diktatúra ■ többszintű politikai intézményrendszer ■ külsőleg korlátozott hibrid rezsim

A 2010 óta Magyarországon létező politikai rendszer természetéről mindmáig nem alakult ki konszenzus a politikatudomány művelői körében. Mivel ezekben az években nemcsak alkotmányos változásoknak, hanem – a hatalom és a társadalom alapvető viszonyát érintő – politikai átalakulásnak lehettünk tanúi, az óvatosság indokoltnak tűnt. A rendszer értelmezői arra kényszerültek, hogy „mozgó célpontot” azonosítsanak.

Ebben az írásban az Orbán-rendszer jellemzőit a nemzetközi hibrid rendszerekre vonatkozó szakirodalom tükrében elemezzük. Abból indulunk ki, hogy a demokrácia és diktatúra kérdése nem „vagy-vagy”, hanem „többé-kevésbé” probléma, amelyet leginkább egy kontinuumon lehet szemléltetni. Ennek egyik végén a liberális demokrácia, másik végén pedig a totalitárius

diktatúra helyezhető el. Azt is állítjuk, hogy a rendszerek tipizálása során nem tekinthetünk el az adott ország külső környezetétől, nemzetközi kapcsolatrendszerétől, és e külső hatásoknak az adott politikai rendszerre gyakorolt hatásától. Ahogyan egy diktatúra nehezebben demokratizálódik, ha diktatúrák veszik körül, úgy egy demokrácia is nehezebben csúszik vissza a diktatúrák sorába, ha az ország demokratikus államok szövetségének tagja. Egy rendszertípus létrejöttét, fennmaradását és hanyatlását egyaránt kell vizsgálni a belpolitikai és nemzetközi tényezők tükrében.

A magyar politikai rendszerre vonatkozóan e tanulmányunkban azt állítjuk, hogy az Orbán-rezsim csupán kialakulása első szakaszában – az alaptörvény 2011-es elfogadását követő két évben – volt leírható a demokrácia valamely csökkentett értékű fogalmával. Akkoriban sokan érveltek amellett, hogy a rendszer mindaddig demokratikus, amíg szabad választásokra lehetőséget ad. Ám az „illiberális demokráciák” dinamikusán változó hibrid rendszerek, amelyekben nincsenek fix szabályok, garanciák a demokratikus intézményrendszer maradványainak fenntartására. A magyar rendszer az alaptörvény 2013-as negyedik módosítása, de legkésőbb a 2014-es választások óta a hibrid rezsimek közé tartozik, amelyek sem nem demokráciák, sem nem diktatúrák. Az effajta vegyes rendszerekben a politikai versengés ugyan valóságos lehet, ám a tágabb értelemben vett intézményrendszer strukturálisan a hatalomban lévő erőknél kedvez, drasztikusan csökkentve ez által az ellenzék, illetve a demokratikus váltógazdaság esélyeit. 2014 óta az „illiberális” és az „antidemokratikus” fogalmak között empirikusan néhol még létező határvonal nemcsak elvékonyodott, de el is tűnt (Müller, 2016).

A hibrid rezsimek szakirodalmának állításain túl úgy véljük, hogy az Orbán-rezsim olyan, eddig kellő figyelmet nem kapott sajátosságokkal rendelkezik, amelynek révén külön kategóriát képez a hibrid rendszerek között. Egyedi jellege abból a paradox helyzetből vezethető le, hogy a magyar hibrid rendszer a demokratikus berendezkedésű tagállamokból álló Európai Unió része. Mivel az EU tagállamai szuverenitásuk egy részét uniós szintre helyezték, az Európai Unió egyszerre „belpolitikai” és „külpolitikai” tér, rendszerelméleti nézőpontból egyszerre a környezet és a politikai rendszer szerves, elválaszthatatlan része Magyarország számára. Ezzel összefüggésben pedig az EU „rezsimfenntartó” és „rezsimkorlátozó” funkciókat egyaránt ellát, ezért Magyarország uralmi formája jelenleg „kívülről korlátozott hibrid rendszernek” tekinthető.

HIBRID REZSIMEK

Az 1989–91-es demokratikus fordulat következménye, a várakozásokkal szemben, nem az lett, hogy a diktatúrákat globális léptékben liberális demokráciák váltották fel. A liberális demokráciák száma ugyan növekedett, de figyelemre

méltyőbb, hogy demokráciák és diktatúrák között fokozatosan kiszélesedett egy szürke zóna (Carothers, 2002), a vegyes (*mixed*) rendszerek (Bunce & Wolchik, 2011), vagy ismertebb nevükön, a hibrid (*hybrid*) rezsimek köre (Diamond, 2002). Ezek a rendszerek nem egyformák, de egyértelműen külön kategóriát alkotnak. Schedler szerint komoly nehézséget okoz, hogy a jelzős demokráciák és egyéb köztes kifejezések használata eltompítja veszélyérzetünket a megerősödő önkényuralmi tendenciákkal szemben (Schedler, 2006: 4.).

A hibrid rezsimek kategorizációjának alapvető kérdése tehát az, hogy e vegyes rendszerek önálló, köztes, harmadik uralmi formát képeznek-e a demokrácia és a diktatúra között, vagy azok csökkent, illetve javított értékű altípusának tekintendők-e (Cassani, 2012). Mivel – mint a magyar példa bizonyítja – stabil, konszolidált liberális demokráciák is áldozatul eshetnek a hibridizáció jelenségének, ezért a hibridizációt többé nem tekinthetjük egyirányú folyamatnak, transzformációs defektusnak, ahogy a tranzitológiai elméletek dominánsan tették. A hibrid rezsimet így objektív definíciós jegyek alapján meghatározva, önálló uralmi formának tekintjük, amely a demokrácia és diktatúra között helyezkedik el. Ilyen definíciós jellegzetesség például a politikai verseny léte, de egyoldalú, igazságtalan mivolta, vagy a liberális alkotmányosság formális léte, ám működésének rendszerszintű hiányosságai.

Juan Linz szerint a hibrid rendszert nem érdemes jelzős demokráciával helyettesíteni, mert ez a megközelítés elmossa a különbséget a demokratikus és a vegyes rendszerek között, azaz elkendőzi a tényt, hogy utóbbiak egyáltalán nem felelnek meg a liberális demokráciákkal (vagyis „a” demokráciával) szemben támasztott minimális elvárásoknak (Linz, 2000). E kijelentés természetesen nem csupán egy irányban értelmezendő, mert a hibrid rezsimeket meg kell különböztetni a diktatúráktól is. Így a tekintélyelvű önkényuralmi rendszer (*authoritarianism*) kifejezés jelzőkkel való felruházása csak kis részben visz közelebb a hibrid rezsimek meghatározásához. Tekintettel azonban a hibrid rezsimek sokféleségére, belátjuk, hogy lehetnek közöttük olyan berendezkedések, amelyek közelebb állnak a demokráciához, mások pedig a tekintélyelvű diktatúrához. Mindez pedig indokoltá teszi a hibrid rezsimeken *belüli* típusok megkülönböztetését. Ez a megoldás elkerüli azt a vitát, hogy a „fosztóképzős” jelzőkkel ellátott demokráciák végső soron demokráciának, illetve a jelzős tekintélyelvű rezsimek végső soron autoriter diktatúrának tekintendők-e. Ha e vitában szakmai konszenzus alakulna ki, akkor az mérsékelhetné a demokrácia fogalmának erózióját is a szakirodalomban.

A következőkben röviden áttekintjük a nemzetközi szakirodalomban fellelhető, meghatározó hibrid rezsim-elméleteket, majd a 2010 utáni magyar hibrid rendszer sajátos vonásainak bemutatásával és a következmények elméleti elemzésével foglalkozunk.

Mivel a hibrid rezsimek között vannak olyanok, amelyek árnyalatnyival a demokráciához állnak közelebb, az elemzők ezeket a berendezkedéseket oly-

kor hajlamosak valamilyen mértékben csökkent értékű demokráciaként fel-fogni. Ide tartoznak például olyan fogalmak, mint a féldemokrácia (Brooker, 2000), a *democradúra*, az átruházott, az illiberális, a defektusos és az irányított demokrácia koncepciói.

Democradúra

Az O'Donnell és Schmitter (1986: 13.) által *democradúraként* jellemzett rendszer a szerzők szerint az utolsó előtti lépés a demokratikus átmenet útján. E meghatározó periódusban a politikai elitek megegyeznek abban, hogy a liberalizáció immár nem elégséges, ezért széles néptömegeket érintő demokratizálásra van szükség. Mindezt az egyre jobban megszerveződő civil társadalom is követeli és támogatja. A privilégiumok helyébe a normatív, mindenkire egyformán érvényes jogok lépnek, de a diktatúra zárványai és struktúrái sok helyütt fellelhetők még az intézményrendszerben. Tartalmilag a *democradúra* nagyjából megfeleltethető az illiberális vagy korlátozott (*limited*) demokráciának. A szerzők világossá teszik, hogy nincs garancia arra, hogy a folyamat okvetlenül elvezet a demokráciához, az is elképzelhető, hogy a rezsim a *democradúra* szintjén rögzül.

Átruházott (delegatív) demokrácia

A Guillermo O'Donnell (1994) által leírt „átruházott demokrácia” (*delegative democracy*) fogalma a latin-amerikai tapasztalatokra épül, ahol a demokratikus átmenet után nem a liberális demokrácia konszolidációja következett be; ellenkezőleg, a rezsimek megálltak a törékeny „árnyékdemokrácia” szintjén. A vezetők demokratikus választással kerültek hatalomra, de hivataluk elfoglalása után már nem kormányoztak demokratikusan. Egyfajta „választott autokrata” vezetés jött létre, amelyben a képviselet fogalma elveszítette demokratikus tartalmát és pusztá delegálássá torzult. Megindult a demokrácia eróziója: a választott „képviselők” számára eltűnt a határvonal a közérdek és magánérdek között, meggyengült a horizontális képviselet (szakszervezetek), és a politikai szereplőket kizárólag rövid távú céljaik mozgatták. Ebben a rendszerben, ellentétben a stabil demokráciákkal, a döntéshozatal rendkívül gyors, de a döntések végrehajtása lassú, lezáratlan, sőt kiszámíthatatlan. A vezetői voluntarizmus folyamatosan beleütközik a realitásokba, így a rendszer tartósan az „omnipotens impotencia” állapotában reked.

Illiberális demokrácia

Az 1990-es évek végén Zakaria írása nyomán fellángolt a vita az „illiberális demokrácia” fogalmáról és annak lehetséges jelentéseiről. A szerző azt vette észre, hogy a világban egyre több olyan ország van, amely bár minimálisan, választási értelemben demokráciának tekinthető – mert a vezetők demokratikus választással kerülnek hatalomra –, de a jogállam nem működik, mert a

rendszer híján van az alkotmányos és liberális tradícióknak (Zakaria, 1997). A politikai jogokat formálisan biztosítják, de a demokrácia „lelkét” jelentő polgári szabadságjogokat nem. Ennek nyomán Zakaria arra a következtetésre jutott, hogy a liberális demokráciák csak fokozatosan, viszonylag hosszú történelmi szakaszon keresztül fejlődhetnek ki, amelyben először a kapitalizmusnak és a jogállamiságnak kell kibontakoznia és csak ezután következhet a demokrácia. Zakaria egyes távol-keleti országok (Dél-Korea, Tajvan) útját tekintette követendő mintának, ellentétben azokkal a posztkommunista országokkal, amelyek a gyors „kettős átmenet” miatt nem tudtak zökkenőmentesen beágyazódni a liberális és alkotmányos intézményi struktúrákba (Zakaria, 2003). Ráadásul a posztszovjet országokban a demokrácia csak esetlegesen és rövid időre alakult ki (Way, 2015), majd a rendszer hibrid rezsimmé (Ukrajna, Grúzia), vagy tekintélyelvű diktatúrává (Oroszország, Belarusz) változott.

Zakaria abból a szempontból még a tranzitológiai paradigma keretei között maradt, hogy az illiberális demokráciát a liberális demokráciához vezető fejlődés hosszabb, rögzősebb újaként ábrázolta, és nem kérdőjelezte meg a fejlődés irányát. Figyelemre méltó, hogy Zakaria az illiberális rendszereket nem általában a demokráciák és a diktatúrák közé helyezte, hanem a konszolidált liberális demokráciák és a diktatúrák közé. Úgy vélte, hogy a gyors átalakulással létrejött illiberális demokráciák már nem hibrid rendszerek, hanem nyers demokráciák, amelyekre az alkotmányos és liberális értékek hosszabb időt igénylő elsajátítása és a konszolidáció nehezebb útja vár. Az utóbbi másfél évtizedben azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a demokratikus fejlődés iránya nem visszafordíthatatlan. Konszolidált liberális demokráciából is vezethet visszaút a tekintélyelvű rendszerek felé (Diamond–Plattner, 2015). Lehántva tehát a Zakaria tételéhez kapcsolódó „tranzitológiai optimizmust”, nincs okunk az illiberális demokráciát – a demokrácia fogalmát túlfeszítve¹ – „megelőlegzett demokráciaként” értelmezni.² Sokkal inkább értelmesnek tűnik a modern demokráciák és a tekintélyelvű diktatúrák közötti hibrid rezsimmé azonosítani.

Tökéletlen (defektusos) demokrácia

Wolfgang Merkel, nagyhatású elméletében (2003, 2006) szembeállította egymással a „beágyazott demokráciát” (*embedded democracy*) és a „defektusos demokráciát” (*defective democracy*). Merkel szembefordul a demokrácia minimalista, elektorális definícióival és a beágyazott liberális demokráciát határozza meg demokratikus alapmérceként. A liberális demokráciát azért nevezi a társadalomba „beágyazottnak”, mert az nemcsak a szabad választásokat garantálja, hanem a polgári szabadságjogokat, a politikai jogokat, a horizontális elszámoltathatóságot, továbbá a tényleges demokratikus kormányzás lehetőségét (Merkel, 2004: 37). A liberális demokráciák és az önkényuralmak közötti zónát Merkel azonban nem hibrid rezsimmek tartja, hanem defektusos demokráciának, amelyen belül négy típust különböztet meg attól függően, hogy melyik demokratikus alrend-

szer működése sérül leginkább. Ezek: 1. a kirekesztő (*exclusive*), 2. az illiberális, 3. az átruházott, és 4. a gyámság alá helyezett (*tutelary*) demokráciák.

Kirekesztő demokráciában a felnőtt lakosság körülhatárolt csoportja (etnikai, vallási vagy egyéb alapon) ki van zárva a választás lehetőségéből. Illiberális demokráciában a törvényhozó és végrehajtó hatalom képviselői kivonják magukat az alkotmányos normák kontrollja alól. Átruházott demokráciában a végrehajtó hatalom „elszabadul”, és igyekszik függetleníteni magát a törvényhozó és bírói hatalomtól. Gyámság alá helyezett demokráciában intézményszerű hatalmi csoportosulások (katonai elitek, oligarchák, multinacionális korporációk, stb.) nemcsak kivonják magukat a demokratikus folyamatból, de azzal szemben vétőhatalmat is gyakorolnak (Merkel, 2004: 49–51.).

Végző soron azonban, bármennyire is jól végiggondolt Merkel tipológiája, két probléma van vele. Egyrészt, a defektusos, vagyis „tökéletlen demokrácia” kifejezés azt sugallja, mintha létezne tökéletesen beágyazott demokrácia. Másrészt a demokrácia fogalmának túlzott kiterjesztésével – amely lefedi a teljes szürke zónát – maga is hozzájárul a fogalom devalválódásához.

Irányított demokrácia

A kétezres években nagy karriert futott be az „irányított demokrácia” (*guided* vagy *managed democracy*) fogalma, mégpedig két értelemben is. Az egyik interpretáció az oroszországi politikai váltáshoz kapcsolódott. E szerint a 2000-ben hatalomra került Putyin hibrid rezsimet örökölt meg Jelcintől, amelyet az önkényesség, a kleptokrácia, és a demokratikusnak tűnő, de valójában oligarchikus pluralizmus jellemzett (Brown, 2001). Az oligarchák pluralizmusát a társadalom többsége nem demokráciának látta, sokkal inkább újkapitalista káoszsnak, amely egyeseket milliárdossá, másokat földönfutóvá tett. Ebben a helyzetben az új elnök leszámolt a renitens oligarchákkal, a fegyveres erőkre és a titkosszolgálatokra támaszkodva helyreállította az állam erőszak-monopóliumát. A jelcini „liberális oligarchák” helyébe a putyini „illiberális állam” lépett. Az államkapitalizmus, a nagyhatalmi múlt iránt érzett nosztalgia és az autokratikus hatalomgyakorlás – amelyre hivatalosan a „vertikális” kifejezést használták (Laqueur, 2015: 147.) – alkották az új rendszer pilléreit. A változás nyomán az orosz társadalom a rend helyreállítását érezte, s ezt nevezte Putyin „szuverén”, illetve „irányított” demokráciának. A „szuverén demokrácia” fogalmával arra utalt, hogy az orosz demokráciát meg kell különböztetni a nyugati liberális demokráciák modelljétől, és nem szabad ugyanazt a mércét alkalmazni rá. Hívei szerint az orosz demokrácia nem jobb vagy rosszabb, mint a nyugati, csak más. Míg az ezredfordulót követő, oroszországi „irányított demokrácia” szűken még belefért a hibrid rezsimek körébe, a 2011 utáni orosz politikai átalakulás a nyílt önkényuralom visszaállítását hozta el.

Az „irányított demokrácia” másik értelmezését Sheldon Wolin adta, aki szerint a fogalom az amerikai demokrácia jelenkori torzult működését

írja le. Wolin úgy érvel, hogy az államhatalom működtetéséből és forrásaiból más, magánjellegű szervezetek, egyházak és üzleti korporációk is részesülnek, amelyek korábban nem tapasztalt léptékű hatalmi összefonódást eredményeznek. Az új hatalmi rendszer Wolin szerint „fordított totalitarizmus”, amely a politikai, gazdasági, kulturális, üzleti és vallási elitcsoportok együttműködésére épül. Mindez egy újfajta elit uralmát jelenti, amely elárulja a demokratikus ideált: kifelé saját rendszerét igyekszik exportálni, befelé viszont menedzseri módszerekkel tartja kézben a politikai folyamatokat (Wolin, 2008: 140.).

Az itt tárgyalt megközelítések arra törekedtek, hogy a demokrácia fogalmát „megmentsék”, amikor azt – az eredeti fogalom csökkent értékűségét kinyilvánító – jelzőkkel látták el. Ez a megoldás azonban nem vezetett igazán eredményre, mert olyan rendszereket is (jelzős) demokráciának neveztek, amelyeknek kevés közük van a fogalom eredeti értelméhez. E problémát kiküszöbölendő, más szerzők a létező vegyes rendszereket úgy próbálták leírni, hogy elkerüljék a demokrácia fogalmának inflálódását. Ezért számos szerző számára értelmesebbnek tűnt az autoriter rendszer fogalma elé illeszteni az annak jelentését „felpuhító” jelzőt. Ilyen például a félautokrácia (Ottaway, 2003), a féldiktatúra (Brooker, 2000), a választásos autokrácia és a liberális autokrácia fogalma. Ezek közül néhányra kitérünk, de előbb a *democradúra* ikerfogalmát, a *dictablandát* említjük.

Dictablanda

A hibrid rezsimek diktatúrákhoz közelebb eső fajtái között az O'Donnell és Schmitter (1986: 13.) által használt „*dictablanda*” fogalma lényegében liberalizált diktatúrát jelent. A szerzők ezt nem annyira önálló rendszertípusként, mint inkább a demokratikus átmenet első lépéseként tárgyalják, de hangsúlyozzák, hogy az átalakulás nem automatikus, így egy adott ország akár hosszabb időre is megrekedhet a *dictablanda* szintjén. E rendszerben a vezetésen belül repedések keletkeznek a keményvonalas erők és a reformerek között, és amennyiben a reformerek megerősödnek, a rendszer „felpuhul”. Ilyen volt például a hanyatló poszttotalitárius rezsim Magyarországon, vagy az erózióban lévő, reformokra nyitott, katonai diktatúra Chilében, mindkettő az 1980-as években. A *dictablanda* nem több, mint az óvatos politikai nyitás rendszere, amelyben még nincs szó politikai egyenlőségről, ám a vezetők a rendszer privilégiumait a korábbinál szélesebb csoportok között terítik szét.

Liberális autokrácia

Az illiberális demokrácia „kijavításának” problémája átvezet a hibrid rezsim hasonló formájához, a „liberális autokrácia” (*liberal autocracy*) fogalmához, amely olykor alternatívaként merül fel a defektusos demokráciákhoz képest. Zakaria bizonyos fokig pozitívan viszonyult e rendszertípushoz: mintha hajlamos lett volna a liberális autokráciát a liberális demokrácia „előszobájának” te-

kinteni. A szerző számára Szingapúr, Hong-Kong és (olykor) Indonézia tartozott e kategóriába. A liberális autokrata rezsim pozitívumai között Zakaria szerint elmondható, hogy védi a tulajdonjogot, fenntartja a rendet, többé-kevésbé kiszámíthatóan működik, általában nem alkalmaz terrorisztikus eszközöket saját állampolgáraival szemben, támogatja a vallásszabadságot, az utazási szabadságot, és ösztönzi a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatokat (Zakaria, 1997). A liberális autokrácia hátrányai között említhetjük viszont a politikai jogok, a tényleges pártpluralizmus és a szabad választások háttérbe szorítását vagy kiküszöbölését, valamint a nepotista és klientelista struktúrák megerősödését.

Zakariával ellentétben Diamond kezdettől szkeptikus volt a liberális autokráciához fűzött reményekkel kapcsolatban, mert úgy látta, e rezsim csak a magánélet szabadságát védik, de emberi jogi téren többnyire rosszul teljesítenek. Az állampolgárok zavartalanul élhetnek mindaddig, amíg megmaradnak a magánélet területén, de szabadságuk a közügyek gyakorlásában erősen korlátozott, főleg, ha nagyobb átláthatóságot és politikai szabadságot követelnek, rendszerellenes tüntetéseket szerveznek, vagy ellenzéki pártokat próbálnak alapítani (Diamond, 2003). A liberális autokrácia a hibrid rezsim egyik fajtája, amely tartózkodik az állampolgárok látványos politikai elnyomásától, támogatja a magánélet viszonylagos függetlenségét, de a politikai tevékenység monopolizálására törekszik.

Választási tekintélyelvű rendszer

Jelentős szakmai visszhangot keltett a Schedler (2006) által bevezetett „választási tekintélyelvű rendszer” (*electoral authoritarianism*) fogalma is. Schedler szerint a választási autokrácia abban különbözik az autoriter diktatúrák többségétől, hogy benne nemcsak korlátozott társadalmi pluralizmus létezhet, hanem e pluralizmus limitált politikai képviselete is. A választásos autokrácia engedélyezi a többpártrendszer és a formális választásokat – s ez által bizonyos engedményt tesz a demokratikus elvárásoknak –, de gyakorlatilag kizárja az ellenzék választási győzelmét, amivel megőrzi autoriter diktatórikus jellegét. Habár a választások nem a rendszer demokratikus, hanem önkényuralmi jellegének legitimálását szolgálják – így bevezetésük a rendszer vezetőinek szándéka szerint nem jelenti a rezsim demokratizálását –, mégis a pártpluralizmus megjelenése olyan társadalmi energiákat szabadíthat fel, amelyet a vezető nem képes mindig könnyen az ellenőrzése alatt tartani.

Versengő tekintélyelvű rendszer

A hibrid rezsim legnagyobb hatású leírása Levitsky és Way nevéhez fűződik, akik a „versengő tekintélyelvű” rendszer (*competitive authoritarianism*) fogalmát vezették be (Levitsky–Way, 2002 és 2010). Szerintük a hibrid rezsim közös jellemzője, hogy van bennük versengés, de a szabályokat a hatalmon lévők tudatosan úgy alakítják, hogy azok rendszerszintűen kedvezzenek nekik.

Közös lényegük az így létrehozott „egyenlőtlen játéktér” (*uneven playing field*) fogalma. A szerzők szerint a „kompetitív autoriter rendszerek olyan, civilek által irányított berendezkedések, amelyekben formálisan léteznek demokratikus intézmények, és a politikai küzdelem is elsődlegesen ezekben zajlik, de a hatalmon lévők az államot arra használják, hogy lényeges erőfölényhez jussanak ellenfeleikkel szemben. Ezek a rezsimek annyiban kompetitívek, hogy az ellenzéki pártok a demokratikus intézményeken keresztül próbálnak versengeni a hatalomért, annyiban viszont nem demokratikusak, hogy a játéktér a hatalmon lévők javára lejt. A versengés valódi, de nem tisztességes” (Levitsky–Way, 2010: 5.). Ellentétben a tekintélyelvű diktatúrákkal, ebben a típusban kivételképpen bekövetkezhet az ellenzéki erők győzelme, de a rezsim „bebetonozott” struktúrái még ekkor is a korábban hatalmon lévőknek kedveznek, ami megnehezíti, vagy lehetetlenné teszi a demokratikus kormányzást. A szerzők leírásában az alábbi különbségek adódnak a liberális demokrácia, a hibrid rezsim és a diktatúra között.

1. táblázat. A hibrid rezsimek elhatárolása a demokráciától és a diktatúrától

Liberális demokrácia	Hibrid rezsim	Diktatúra
A választásokat rendszeresen megtartják, amelyeken mindenkinek alkotmányos joga részt venni. Az ellenzéki pártok legálisan versengenek a hatalomért.	–	–
Szabad és tiszta választások.	A választások gyakran nem szabadok és soha nem tiszták.	Nincsenek szabad választások.
A választás a hatalomra jutás kizárólagos útja.	A választás a hatalomra jutás egyik lehetséges útja.	Nem a választás a hatalomra jutás útja.
	A hatalmon lévők egyoldalúan úgy használják az államot, hogy a demokrácia <i>legalább egy elemét</i> megsértik az alábbiak közül: 1. szabad választások, 2. polgári szabadságjogok, 3. egyenlő játéktér (anyagi források, elosztása, média, jogalkalmazás)	
Az ellenzéki tevékenység legális és elfogadott.	Az ellenzéki tevékenység legális, de hátrányos helyzetbe szorított.	Az ellenzéki tevékenység látszólagos vagy illegális.
A kormányok gyakran veszítenek választásokat	A kormányok csak kivételes esetben veszítenek választásokat.	Nincsenek szabad választások.

(Forrás: Levitsky–Way [2010] alapján)

Levitsky és Way demokrácia-felfogásának újdonsága a hozzávetőlegesen „egyenlő játéktér” (*level playing field*) követelménye, illetve az annak sérelme esetén használt kifejezés, a fair választásokat akadályozó „egyenlőtlen játéktér” fogalma. Tény, hogy a játéktér a liberális demokráciákban sem teljesen kiegyensúlyozott, a kormánypártok önmaguknak igyekeznek kedvezni, de a szerzők ezt a fogalmat olyan esetekre alkalmazzák, amikor a torzítás szisztematikus és rendszerszintű. Az egyenlőtlen játéktér fogalma magába foglalja (1) az állami intézmények pártcélok érdekében történő felhasználását, amelyben (2) a hatalmon lévők szisztematikusan előnyöket élveznek, és ezáltal (3) komolyan sérül az ellenzék esélye, hogy a siker reményében vegyen részt a választásokon.

Az egyenlő vagy egyenlőtlen játéktér meghatározásának három aspektusát Levitsky és Way különösen fontosnak tartja: (1) a forrásokhoz való hozzájutás, (2) a médiához való hozzáférés, és (3) a korrekt jogalkalmazáshoz való „hozzáférés” lehetősége. Az első feltétel sérelmét elsősorban az állami források pártcélokra történő felhasználása és az államnak a magánszférára gyakorolt fenyegető nyomása jelenti. A második feltétel sérelmét elsősorban a közszolgálati média pártállamivá alakítása, az ellenzéki megszólalások ignorálása, illetőleg a kormányzó erők különböző módokon – diszkriminatív jogalkotással és gyakorlattal – érvényesített médiapiaci dominanciája valósítja meg. Végül a jogegyenlőség és a hatékony jogorvoslathoz való jog sérelmét a bírói hivatás átpolitizálása, a bíróságok saját emberekkel való feltöltése, a független bírák politikai zaklatása, illetve az államhatalom által létrehozott olyan jogi testületek szupremáciája jelenti, amelyek pozitívan elfogultak a hatalmon lévőkkel és diszkriminatívak az ellenzéki szereplőkkel szemben.

Ilyen rendszerekben a hatalmon lévők a bíróságok, az ügyészség, az ombudsman, a választási bizottság, valamint a rendőrség, a katonaság, a különleges rendfenntartó alakulatok, sőt az egyházak, az iskolák és a média irányítójának feladatává teszik a központi uralkodói akarat egységes követését és képviselését. Ebben a sorban a bírói függetlenség és a sajtószabadság korlátozása jelenti a legkeményebb diót az önkényuralom vonzásában működő politikai vezetők számára. A közigazgatási apparátus a hatalmon lévő erőcsoport politikai eszközévé silányul. Az eltérő vagy ellenzéki vélemények a közösségi médiában, a kevésbé olvasott hetilapokban, illetve néhány, kivételképpen megtűrt rádió- és tévécsatornán jelenhetnek meg, de szerepük csak annak demonstrálására korlátozódik, hogy a rezsim megtűri a vélemények „sokszínűségét”, tehát nem nevezhető diktatúrának.

Az következő táblázat a hibrid rezsimeket rendszertipológiai keretbe helyezi.

2. táblázat. Politikai rendszerek: típusok és variánsok

Liberális demokráciák	Hibrid rezsimek	Diktatúrák	
Képviselői demokráciák (konszenzusos vagy többségi rendszerek)	Vegyes rendszerek, demokrácia és diktatúra között	Autoritárius (tekintélyelvű, önkényuralmi rendszerek	Totalitárius és poszttotalitárius rendszerek
poliarchia részvételi demokrácia	democradúra féldemokrácia	nyitott (hegemón) vagy zárt	totalitárius diktatúra
deliberatív demokrácia elitista demokrácia	választási demokrácia delegatív demokrácia illiberális demokrácia defektusos demokrácia	önkényuralmi rendszer	poszt- totalitárius diktatúra
deformált variánsok:			
depolitizált demokrácia	irányított demokrácia	Piaci leninista rendszer	
populista demokrácia	versengő autokrácia választási		
plebiszcitárius demokrácia	autokrácia liberális autokrácia		
vezérdemokrácia	féldiktatúra dictablanda		

(A szerzők rendszerezése)³

A hibrid rezsimek altípusai közül a választási demokráciára azok az országok adnak példát, amelyekben a szabad választások mellett nem nyílik lehetőség a demokratikus intézményrendszer kiépítésére és a demokratikus politikai gyakorlat rögzülésére. Átruházott demokráciára a latin-amerikai féloldalas demokráciák szolgáltattak példát,⁴ míg az illiberális, defektusos, vagy „irányított” demokrácia, mint hibrid rezsim terrénuma néhány ázsiai, illetve több posztkommunista ország.⁵ A választásos önkényuralmi rendszerek meglehetősen elterjedtek, míg a liberális autokrácia jellegzetességei inkább a Távol-Keleten⁶ jelentek meg.

A versengő tekintélyelvű rendszerekre korábban inkább a posztkommunista országokban találhattunk példát. Amikor a szerzők empirikus példákon tesztelték elméletüket, példáulik jelentős részét az 1990 utáni másfél évtized Kelet-Közép-Európájának⁷ tapasztalataiból merítették (Levitsky–Way, 2010: 87–129).

A MAGYAR HIBRID REZSIM SAJÁTOS MODELLJELLEGE
ÉS AZ EURÓPAI UNIÓ

A nemzetközi politikatudomány képviselői Magyarországot már jóval az Európai Unió csatlakozás előtt is konszolidált liberális demokráciának minősítették (Kaldor–Vejvoda, 1999). A régió egészével kapcsolatban a kutatók általában úgy érveltek, hogy az euroatlanti szövetségi rendszerhez való csatlakozás perspektívája, majd annak megvalósulása, döntő mértékben hatott a közép-európai térség demokratikus folyamataira (Vachudova, 2005; Berg-Schlosser, 2008). Az unió bővítési politika tapasztalatainak tükrében megerősödött az a szakmai álláspont, amely szerint minél közelebb van egy ország a kontinens régebbi demokráciáihoz, minél sűrűbb érintkezések szövődnek a régi és az új demokráciák állampolgárai között (*linkage*), és minél nagyobb a nyugati országok befolyása az újonnan demokratizálódott országokban (*leverage*), annál nagyobb eséllyel válnak ezen országok tartósan is demokratikussá (Levitsky–Way, 2006 és 2010). Ezen érvelés szerint Szlovéniának nyilvánvalóan nagyobb esélye van konszolidált demokráciává válni, mint Grúziának, mert előbbi földrajzilag közelebb fekszik Nyugat-Európához, és jobban is függ tőle. E logika alapján a kétezres évek első felében Magyarországot is tartós demokráciára „ítélte” a szakmai közösség.

A földrajzi közelségre, a kapcsolati háló sűrűségére, és az új demokráciák nyugattól való függőségére utaló érvelés ugyan azóta is él, ám a korábbiakhoz képest veszített erejéből.

A 2000-es években még elképzelhetetlennek látszott, hogy stabil, liberális demokráciákon kívül más típusú rezsimek is megjelenhessenek az Európai Unió tagállamai között. Hiszen ha egy tagország nem lenne konszolidált liberális demokrácia, a koppenhágai kritériumok szerint nem is vehetnék volna fel az Európai Unióba (Sedelmeier, 2010). Sok kutató elfogadta, hogy ha egy ország az EU tagja, akkor definíció szerint liberális demokrácia. Ez a tautológia azonban – tekintettel Magyarország fenti összefüggéseket élesen cáfoló demokratikus kisiklására, illetőleg hibridizációjára – ma már nyilvánvalóan tartatatlan (Wilkin, 2016).

A magyar politikai rendszer 2010 óta zajló átalakításának következményei a hibrid rezsim elméleteinek segítségével írhatók le. A rendszer hibridizációja ugyanakkor nem egy vagy több külső modell követésének az eredménye. A magyar rendszer számos olyan egyedi vonással rendelkezik, amelyek alapján modellértékűnek tekinthetjük. Mindezek a hibrid rezsimekre vonatkozó elméletek részleges felülvizsgálatára is ösztönöznek.

Magyarország jelenleg két okból is a hibrid rezsimek sajátos, egyelemű „halmazát” alkotja. Egyrészt Magyarország volt 1989 óta az első – hovatovább eddig az egyetlen – egykori stabil, konszolidált, nyugati típusú liberális de-

mokrácia, amely rendszerszinten elhagyta a demokratikus fejlődési utat és hibrid rezsimmé alakult. A szakirodalom által rendszeresen górcső alá vont hibrid rezsimek részint autoriter politikai rendszerek részleges demokratizálódása, részint pedig a megrekedt transzformációs folyamat eredményeként keletkeztek, ezért a kutatók a hibridizáció folyamatát szinte kizárólag egyirányú utcaként értelmezték (Cassani 2012, Diamond, 2002; Levitsky–Way, 2002 és 2010). Ugyan a hibrid rezsimek elméletei már önmagukban is a tranzitológiai elméletek részleges cáfolataként születtek meg, a folyamat kiindulópontja és alapvető iránya sokáig mégis megkérdőjelezetlen maradt. Magyarország azonban példával szolgál arra, hogy a hibridizáció kétirányú folyamatként értelmezhető, tehát a stabil liberális demokráciák rendszerszintű eróziója is bekövetkezhet.

Másrészt Magyarország az első, jelenleg ugyancsak az egyetlen hibrid rezsimek az Európai Unióban belül.⁸ Ez a tény nemcsak azért érdemel külön figyelmet, mert az Európai Uniót, mint „többszintű államközösséget” (*multi-level polity*) saját önértelmezése szerint liberális demokráciák alkotják, amelyeket az Európai Unióról szóló Szerződés (EUSZ) 2. cikkében lefektetett uniós alapértékek közös tisztelete köt össze, és ami formálisan nyilván összeegyeztethetetlen egy hibrid rezsimmel bíró tagállam létevel.⁹ Nemcsak azért jelentős, mert az EU bővítési folyamata nem elhanyagolható hangsúlyt helyezett a 2004-es és későbbi bővítési körök tagjelöltjei esetében a „politikai kondicionalitás” érvényesítésére, vagyis arra, hogy csak stabil liberális demokráciák nyerhessenek felvételt az Európai Unióba (Schimmelfennig–Sedelmeier, 2005). Az uniós tagság valódi jelentőségét elsősorban az adja, hogy az EU kifejezetten rendszerfunkciókat tölt be a magyarországi hibrid rezsimek működése szempontjából.

Ugyanakkor fontos leszögezni, hogy e fenti, két egyedi jellemzővel szemben az „illiberális populizmus” politikai projektje nem egyedi jelenség az Európai Unióban belül.¹⁰ Jellegzetessége, hogy a rendszerváltás utáni liberális konszenzus elemeit támadja – köztük a liberális alkotmányosságot és a jog uralmát, mint a többségi demokratikus akaratnyilvánítás vélt korlátait – a populisták diskurzus és mobilizáció eszközeivel (Smilov–Krastev, 2008). Megfelelő politikai erőforrások és hatalmi pozíció birtokában felszámolja a demokrácia liberális és republikánus dimenzióját (O’Donnell, 1999; Miroiu, 2011). Mindezek alapján az antipluralista, homogenizáló, illiberális populizmust a demokratikus kisiklás és hibridizáció gyakori kísérő jelenségének, szükséges, de nem elégséges feltételének tekinthetjük. Az elégséges feltétel az illiberális aktorok olyan – eddig csak Magyarország esetében fennálló – hatalmi pozíciója, amely lehetővé teszi a liberális alkotmányosság intézményi garanciáinak leépítését egy politikailag egyoldalú alkotmánymérnökségi folyamat keretében.

AZ EU ÁLTAL BETÖLTÖTT RENDSZERFUNKCIÓK A MAGYAR HIBRID REZSIM MŰKÖDÉSÉBEN

Az Európai Unió intézményrendszerét és működését leíró számos elmélet alátámasztja azt az értelmezést, amely szerint az Európai Unió – általános rendszerelméleti nézőpontból szemlélve – a saját tagállamainak, mint politikai rendszereknek nem pusztán a környezetét, hanem azok lényegi részét alkotja. Ilyen például a többszintű kormányzás (Bache–Flinders, 2004; Piattoni, 2009) elmélete, a többszintű államközösség (Kassim–Le Galés, 2010) vagy többszintű alkotmányos rendszer (Pernice, 2009) elgondolása. Mindezek alapján úgy véljük, az Európai Unió nem csupán környezeti hatásokat szolgáltat, hanem rendszerfunkciókat is elláthat.

Napjainkra már igen széles nemzetközi szakirodalom tárgyalja Magyarországot és az Európai Unió 2010 utáni viszonyát, lásd például Kelemen (2015), Kochenov (2014b), Müller (2013), Scheppele (2013) munkáit vagy a *Verfassungsblog* idevonatkozó elemzéseit. Szinte közmegegyezés övezi, hogy az Európai Unió képtelen volt hatékonyan szembeszállni azzal a 2010-et követő alkotmánymérnökségi folyamattal, amely 2014-re egyenlőtlen politikai versenyfeltételeket garantáló, a kormányzati hatalmat birtokló erők számára előnyöket biztosító és ez által a hibrid rezsimek definíciós elemeit kimerítő politikai- és alkotmányos rendszert eredményezett.¹¹

A magyarországi hibrid rezsimmel összefüggésben az EU három különböző funkciót is betölt: (1) rendszerkorlátozó, (2) rendszerfenntartó és (3) rendszerlegitimáló funkciókat. E funkciók nem tekinthetők egyedinek vagy kizárólagosnak a magyar eset szempontjából. Bármilyen, az Európai Unió kohéziós politikája tekintetében nettó kedvezményezett ország és hibrid rezsim esetében e fenti funkciók azonosak lennének.

Ami a *rendszerkorlátozó* funkciót illeti, az Európai Unió e tekintetben Janus-arcú szerepet játszott. Egyrészt az Európai Bizottság, saját legitimációs diskurzusa szerint politikai és jogi eszközök híján, néhány kötelezettségszegési eljárás kivételével nem tudott, illetve nem volt kész hatékonyan szembefordulni a liberális demokrácia és liberális alkotmányosság magyarországi leépítésével. Másrészt, ezzel párhuzamosan az Európa Tanács és az Európai Unió együttesen – főként az Emberi Jogok Európai Bíróságára (EJEB) és a bíróság ítélezésének alapját biztosító Római Egyezményre támaszkodva – mégis képes volt az individuális szabadságjogok viszonylag magas szintjét garantálni Magyarországon.

E speciális fejlődés oka, hogy míg az EUSZ 2. cikkében foglalt egyes uniós alapértékek, köztük a demokrácia és a jogállamiság védelmének nincs intézményi és eljárási tradíciója az Európai Unión belül (Kochenov, 2014a: 5.), addig az emberi jogok és alapvető szabadságok védelme több évtizedes hagyományjal bír az Emberi Jogok Európai Bírósága, illetőleg magának a luxembourgi Európai Bíróságnak a keretében is. Hovatovább a két bíróság érvelése gyakran

korrelál egymással, mivel az EJEB esetjoga az Európai Bíróság alapjogi ítélkezésének is a fundamentumát képezi. Ráadásul, mivel döntően bírósági eljárásokról van szó, a politikai mérlegelés lehetősége is jóval kisebb az alapvető emberi jogok és szabadságok – mint a demokrácia és a liberális alkotmányosság – védelme esetében.

Ennek megfelelően az EU akkor volt képes szembeszállni a magyar kormány intézkedéseivel, amennyiben fellépése stabil jogi alapra talált az uniós alapszerződések szövegében, vagy pedig az EJEB esetjogában, mint ahogy erre a halálbüntetés visszaállításának ügyében tapasztalható uniós reakciók is jó példával szolgáltak.¹² Még az egyoldalúan a Fidesz által jelölt bírakkal feltöltött Alkotmánybíróság is követi többnyire az EJEB alapjogi ítélkezési gyakorlatát, és ennek megfelelően hosszas huzavona után alaptörvény-ellenesnek minősítette a sokat vitatott egyházügyi törvény¹³ számos kulcsfontosságú paragrafusát is.¹⁴ Mint az Európai Unió tagállama, Magyarország nem engedheti meg magának, hogy szisztematikusan és jelentős számban figyelmen kívül hagyja az EJEB ítéleteit, mivel ez egyértelműen és tagadhatatlanul azt jelentené, hogy az ország nyíltan megsérti az alapvető emberi jogok és szabadságok betartására vonatkozó uniós jogi kötelezettségét, amelyet többek között az EUSZ 2. cikke is magába foglal. Mivel ez esetben azonban a normasértés ténye objektíven megállapítható és jogilag könnyen definiálható lenne, ez, ellentétben a demokrácia és a jogállamiság alapértékeinek eddigi, jogilag rugalmasabban interpretálható megsértésével, az európai intézmények részéről sokkal határozottabb válaszlépéseknek tenné ki Magyarországot. Az Európai Unió ugyan nem volt képes feltartóztatni a magyar liberális demokrácia leépítését, ugyanakkor kétségtől kívül lassította azt és akadályozta, hogy a liberális alkotmányosság honi aláásása szignifikánsan korlátozza az alapvető jogok és szabadságok már elért kiterjedtségét. Ennek nyomán kijelenthetjük, hogy Magyarország uniós tagsága strukturálisan korlátozza a Nemzeti Együttműködés Rendszere (NER) által megtestesített hibrid rezsimit. Végso soron ugyanis nem az erre hivatott alkotmányos intézmények (mint az Alapvető Jogok Biztosa, vagy az Alkotmánybíróság) jelentik a magyar állampolgárok alapvető jogainak és szabadságának végső garanciáját – ezeket ugyanis a NER alkotmánymérnöksége és személyzeti politikája jórészt „semlegesítette” –, hanem az Európai Unió és az Európa Tanács részéről az Emberi Jogok Európai Bírósága. Mindezek alapján arra a következtetésre lehet jutni, hogy Magyarország, illetve bármely EU-n belüli jövőbeli vegyes rendszer az európai jog és intézményrendszer kontextusában szükségképpen a kívülről korlátozott hibrid rezsim alakját ölti. Hatékony belső erők híján a rendszer tisztán autoriter irányba történő átalakulásának és a szabadságjogok további megvonásának legfontosabb rendszerszintű gátjává az Európai Unió vált.

Nem mindig egyszerű az EU korlátozó funkciójának működését konkrét példákon keresztül bemutatni, hiszen a politikai korlátozó lépések nem min-

dig nyilvánosak. Annyi biztos, hogy viszonylag kevés esetben került sor nyílt konfliktusra alapjogi kérdésekben az Európai Bizottság és Magyarország között. Egyértelműen ilyennek tekinthető a halálbüntetés esetleges visszaállítása 2015 áprilisi ügye. A szokatlanul határozott uniós fellépés¹⁵ következtében a magyar kormány e tervétől két napon belül visszakoyni kényszerült. Ugyanakkor okkal feltételezhetjük, hogy Orbán kezdeményezése mögött inkább a politikai napirend befolyásolásának, semmint a halálbüntetés tényleges visszaállítása szándéka állhatott. Ismerte az Unió korlátozó mechanizmusait, Orbán olyan ügyben provokálta ki az Unió sikeres beavatkozását, amelyről tudhatta, hogy az EU nem fog engedni belőle. Mindettől azt remélhette, hogy Brüsszel cserében más kérdésekben elnézőbb lesz.

Más ügyekben az Unió határozottan, de lassan érvényesítette az európai álláspontot, amivel időt hagyott az Orbán-kormánynak arra, hogy kész helyzet elé állítsa mind az EU-t, mind pedig az ügyek magyar érintettjeit. Ilyen vitás pont volt például az adatvédelmi biztos hivatalának függetlensége vagy a bírák korai nyugdíjazása. E kérdések inkább kapcsolódtak a fékek és ellensúlyok alkotmányos kérdésköréhez, mint az alapjogok gyakorlásához, ámde az alapjogokra való kihatásuk így is tagadhatatlan. Az Európai Bíróság mindkét ügyben elmarasztalta a magyar államot az uniós jog megsértéséért, ám az ítéletek mindkét esetben az érintett személyek (Jóri András volt adatvédelmi biztos és az idő előtt nyugdíjazott bírák) kártérítésében merültek ki, a jogsértés előtti állapot visszaállítása nélkül.¹⁶

Összességében azt láthatjuk, hogy az EU korlátozó funkciójának megvalósulásában az említett konkrét ügyeknél nagyobb bizonyító erővel bír a magyar politikai rendszer működése és a magyar-EU kapcsolatok általános mintázata.¹⁷ Egyes konkrét ügyekben nehéz minden kétséget kizáróan azonosítani, hogy a) mi volt a magyar kormány eredeti szándéka, és b) mekkora szerepet játszott Brüsszel ellenállása a végeredmény szempontjából. Ezzel szemben az általános mintázat azt mutatja, hogy amíg a fékek és ellensúlyok alkotmányos rendszerének leépítésében, továbbá a „lejtős” politikai versenypálya kialakításában a Fidesz–KDNP már 2013–14-re nagyon jelentős „eredményeket” tudott felmutatni, addig az alapjogok korlátozása inkább visszafogott formában, több lépésben,¹⁸ az európai sztenderdekre való hivatkozással zajlott le.

Jelen tanulmány terjedelmi korlátai csak a koncepcionális keretek felvázolását teszik lehetővé. Az alapjogok védelme területén azonban már most megfigyelhető, hogy a magyar Alkotmánybíróság 2010 óta fokozottabban hivatkozik, többet reflektál az Emberi Jogok Európai Bíróságának és az Európai Unió Bíróságának jogértelmezésére és ítélkezési gyakorlatára, sőt a bíróságok eltérő ítélkezési gyakorlata közti viszony is egyre intenzívebb vita tárgya az AB-n belül (Gárdos-Orosz, 2016; Polgári, 2015). Ennek oka, hogy míg 2010 előtt az EJEB és az EUB ítélkezési gyakorlatának irányadó jellege sosem kérdőjeleződött meg az Alkotmánybíróságon belül, addig 2011 óta e tekintetben alapvető

változások tapasztalhatók (Gárdos-Orosz, 2016). Az Alkotmánybíróság például a 61/2011 számú határozatában¹⁹ ugyan leszögezte, hogy a nemzetközi jogvédelmi mechanizmusok által biztosított védelmi szint tekintendő minimális mércének az alapjogok korlátozásában, ám ehhez az AB később, számos politikailag érzékeny ítéletében, így például a trafiktörvény esetében sem tartotta magát (Polgári, 2015: 8–9.). Ezzel együtt nehéz egységes képet adni az AB ítélezési gyakorlatáról, mivel gyakran egyszerűen az előadó bíró személye dönt arról, hogy figyelembe veszi-e az ítélet az EJEB joggyakorlatát, illetve Magyarország egyéb nemzetközi vagy európai uniós jogi kötelezettségeit, vagy sem (Polgári, 2015: 10.). Tekintettel az AB inkonzisztens és politikailag erőteljesen motivált ítélezési gyakorlatára,²⁰ továbbá az alapjogi szakirodalom bizonytalanságára az AB döntéseinek az EJEB esetjogával fennálló gyakori diszharmóniájára, e területeken további jogszociológiai kutatásokra van szükség.

Az Európai Unió ugyanakkor nemcsak korlátozza a magyar hibrid rezsimum kiterjedését, de hozzá is járul a túléléséhez, így paradox módon *rendszerfenntartó* funkciót is betölt. A közforrásoknak a hatalmon lévők által történő kisajátítása a hibrid rezsimum elméleteinek épp annyira gyakori definíciós eleme, mint amennyire a mindennapos magyar politikai realitás szerves része (Magyar, 2015). Magyarország a modellszámítások szerint éves bruttó nemzeti jövedelmének (GNI) átlag 3,89 százalékát kapja az Európai Unió kohéziós forrásaiból a 2014–2020 közötti hosszabb időszakban (Mrak és mtsai, 2015: 40.), ráadásul ezen uniós források jelentik a nemzeti fejlesztéspolitika céljaira fordítható szinten kizárólagos közforrásokat. Tekintetbe véve, hogy az Európai Bizottság és a Transparency International jelentései szerint a magyar közbeszerzési eljárások mintegy felében mindössze egy ajánlattevő van, továbbá a közbeszerzési eljárások mintegy 70 százaléka korrupcióval fertőzött – ami 25 százalékot is elérő túlárzást és korrupciós felárat is eredményezhet²¹ – viszonylag könnyű megérteni az uniós fejlesztési források közvetett rendszerfenntartó szerepét a magyar korrupciós gépezet működtetésében. Ha pedig figyelembe vesszük a magyarországi korrupció centralizált és politikailag szervezett, *„reverse state capture”* jellegét, amelyben a politika és az erős állam hozza létre és működteti saját korrupciós hálózatait (Freedom House, 2016), érthetővé válik rendszerfenntartó szerepük is.

Az európai kohéziós politika forrásai hozzájárulnak a hatalomban lévők által kisajátítható közforrások bőségéhez,²² ezáltal pedig a politikai küzdőtér egyenlőtlen jellegéhez.²³ Ezen túlmenően az uniós kohéziós források az elsődleges keresleti hatáson, illetve a beruházások által generált multiplikációs hatáson keresztül hozzájárulnak a magyar gazdaság viszonylagos stabilitásához, mérsékelt növekedéséhez, ezáltal pedig a rezsimum politikai stabilitásához is. Mindezek okán még az olyan illiberális, euroszkeptikus, retorikájában gyakran nyíltan EU-ellenes politikai erő, mint a jelenlegi kormány is érdekelt Magyarország európai uniós tagságának fenntartásában és – legalábbis a 2020-ig

tartó pénzügyi ciklusban – nem mérlegelheti komolyan az EU-ból való kilépést. Az Orbán-rendszer döntéshozói az Európai Unió rendszerfenntartó funkciója miatt hajlandóak elfogadni annak rendszerkorlátozó funkcióját is.

E két fenti mellett az Európai Unió egy kisebb jelentőségű, alárendelt *rendszer-legitimációs* funkciót is betölt. Magyarország, mint az Európai Unió tagja, elvileg csakis demokrácia lehetne. Ez a feltételezés ugyan nem vet számot a magyar fejlődés szankcionálásának lehetőségeit vizsgáló szakirodalommal (Blokker, 2013; Von Bogdandy, 2012; Closa és mtsai., 2014; Kochenov, 2014b; Müller, 2013; Scheppele, 2013), ugyanakkor pontosan rámutat az Európai Unió által alkalmazott megközelítés gyenge pontjára. Az Európai Unió számára végső soron igenis rendelkezésre állt volna az ún. 7. cikk szerinti eljárás alkalmazása, ha az eljárás kezdeményezésére jogosult aktorok egyike is úgy találta volna, hogy Magyarország valóban súlyosan megsérti az EUSZ 2. cikkében foglalt uniós alapértékeket. Hogy erre ténylegesen miért nem került sor, az önálló elemzés tárgya lehetne.²⁴ Az azonban az uniós jogi környezet minden gyengeségétől függetlenül igaz, hogy a szankciók hiánya, a magyarországi politikai átalakulás kritikájának elmaradása hallgatólagosan legitimálja az Orbán-rezsimet, és megerősíti a NER vezetőinek önlegitimációs diskurzusát, amellyel rendszerük demokratikus jellegét bizonygatják.

Mindezek alapján feltehetjük, hogy a magyar hibrid rezsim az alábbi két esetben fejlődhet tovább nyíltan is tekintélyelvű irányba. Egyrészt, ha az Európai Unió (1) felülvizsgálja és drasztikusan átalakítja vagy felszámolja a kohéziós transzferek jelenlegi nagyvonalú rendszerét, illetőleg esetleg (2) megtagadja vagy megnehezíti az Unió alapértékeinek megfelelni nem képes tagállamok számára a fejlesztési pénzekhez való hozzáférést. Ebben az esetben Magyarország, vagy más, az Unión belüli esetleges jövőbeli hibrid rezsim a pénzügyi ösztönző hiányában elveszítheti érdekeltiségét az uniós tagság fenntartásában és célként tűzheti maga elé az EU-ból való kilépést, hogy megszabadulhasson az Unió nemzetállamokat korlátozó funkcióitól.

Másrészt akkor van lehetőség további autoriter irányú átalakulásra, ha az Európai Unió gazdasági és politikai válsága következtében megszűnik a liberális demokráciák politikai és értékközösségeként működni, és nem lesz képes többé betölteni fentebb leírt korlátozó funkcióját. Ha közelebbről szemügyre vesszük az európai politika folyamatait, azt látjuk, hogy sem az első, sem pedig a második forgatókönyv nem zárható ki teljes bizonyossággal.

Végezetül adódik a kérdés, hogy miként viszonyul a „külsőleg korlátozott hibrid rezsim” fentebb bemutatott, részben funkcionista elmélete a hibrid rezsimok és a rendszer-transzformáció nemzetközi meghatározottságának elméletéhez (Levitsky–Way, 2006). Az idézett szerzők nyugati befolyással (*leverage*) és a nyugati társadalmakhoz fűződő kötelek sűrűségével és intenzitásával (*linkage*) operáló elméletét globális kontextusban kevés kritika érheti, ám ma-

gyarázó ereje a 2010 utáni magyar, illetőleg 2015 utáni lengyel fejlődés tekintetében korlátozott. Ennek fő oka abban rejlik, hogy a szerzők részben hibásan értékelik az Európai Unió szerepét és az általa betöltött funkciókat az egyes *linkage* dimenziókon belül. Levitsky és Way eredeti elmélete szerint ugyanis elképzelhetetlen lenne, hogy egy a demokratikus centrumhoz a legszorosabb és legintenzívebb szálakon kötődő, a gazdasági és pénzügyi dimenzióban erősen függő helyzetű²⁵ EU tagállam visszaesik a stabil, konszolidált liberális demokrácia szintjéről a hibrid rezsim kategóriájába. Különösen azért, mert az EU és tagállama közötti nyilvánvalóan erős szálakon és befolyásolási képességen túlmenően a szerzők további pozitív minőséggel is felruházták az Európai Uniót. Szerintük egyedül az EU esetében lehet konzisztens demokratizálási gyakorlatról beszélni, amely a demokráciának nem csak pusztán választási dimenziójára terjed ki, de magába foglalja az alapjogok védelmét és a kiegyensúlyozott demokratikus küzdőtér intézményes követelményét is (Lewitsky–Way, 2006: 381.).

A helyzet ezzel szemben az, hogy a kiegyensúlyozott demokratikus küzdőtér, illetve a fékek és ellensúlyok tekintetében az Európai Uniónak nincs kidolgozott, részletes normarendszere (Kochenov, 2014a: 5.). Bár a fékek és ellensúlyok működése részét képezte a tagjelöltek számára megfogalmazott „*external political governance*” követelményeinek (Schimmelfennig–Sedelmeier, 2005), az Európai Unió nem rendelkezik az „*internal democratic governance*” hatáskörével, amely e követelményt – akár az európai jogrendszer által, akár más formában – a tagállamok számára eredményesen közvetítené. Ellentétben a szerzőpáros tézisével – amely szerint a minél szorosabb kötelékek növelik a nyugati partnerek beavatkozásának esélyét (Lewitsky–Way, 2006: 384.) – a magyar esetben ennek ellenkezőjét tapasztalhattuk.

Ezek az ellentmondások úgy oldhatók fel, ha a *linkage/leverage*-elméletet általános mezoelméletként, míg a „kívülről korlátozott hibrid rezsim” konstrukcióját speciális, fókuszált, mikroszintű tézisként kezeljük. Ezáltal nem kérdőjeleződik meg az első tézis általános érvényessége, ám a konkrét esetben, az EU többszintű politikai intézményrendszere tekintetében az utóbbi megfigyelés felülírja az előbbi.

KÖVETKEZTETÉSEK

A magyarországi hibrid rezsim egyedi, ám mégis modellszerű jellege maga után vonja a kérdést: vannak-e a magyar „modellnek” olyan sajátosságai, amelyek az összehasonlító hibrid rezsim elméleteinek szintjén is új következtetések levonására vezethetnek.

Első felvetésünk a hibrid rezsimok, mint uralmi formák kategorizálásának alapvető kérdését érinti: azt, hogy a hibrid rezsimok vajon önálló, köztes, har-

madik uralmi formát képeznek-e a demokrácia és a diktatórikus rendszerek között, vagy a demokrácia csökkent értékű, illetve a diktatúra feljavított altípusának tekintendők-e (Cassani, 2012). Ma már nyilvánvalónak tűnik, hogy a hibridizáció nem kizárólag egyirányú folyamat vagy transzformációs defektus, hiszen a konszolidált liberális demokráciák is a hibridizáció áldozatául eshetnek. Ezért a hibrid rezsimeket objektív definíciós jegyek alapján – mint például a politikai verseny léte, de nem fair és igazságtalan mivolta (Levitsky–Way, 2010), vagy a liberális alkotmányosság rendszerszintű hiányosságai – egy harmadik, a demokrácia és a diktatúra közötti átmeneti uralmi formának tekintjük.

Másrészt úgy látjuk, hogy szükséges lenne külön alkategóriaként kezelni az olyan hibrid rezsimeket, amelyek egy demokratikus *multi-level polity* részét alkotják. Ez az elméleti kategória jelenleg csak az Európai Unió és Magyarország viszonyára alkalmazható, ugyanakkor az EU szerepe megkerülhetetlen a jelenlegi magyar politikai rendszer működésének megértésében. A jövőben az EU szerepe fontos kutatási terület lehet Magyarország és más, ugyancsak illiberális irányba fordult, de jelenleg még demokratikusnak tekinthető tagállamok (mint Lengyelország) politikai rendszerének megváltozásában.

E tanulmányban úgy érveltünk, hogy az Európai Unió a tagállamok számára nemcsak környezeti hatások forrása, de a tagállamok nemzeti politikai rendszereinek közös föderális struktúrájaként 1) rendszerkorlátozó, 2) rendszerfenntartó, és 3) rendszerlegitimációs funkciókat is betölt. E funkciók pedig alapvetően befolyásolják a magyar hibrid rezsim sajátos jellegét és megmagyarázzák, hogy miért került sor a fékek és ellensúlyok alkotmányos rendszerének szinte teljes leépítésére az alapjogok viszonylag magas szintjének részleges megőrzése mellett.

A modellértékű magyar átalakulás eredményeként létrejövő Orbán rendszer *kívülről korlátozott hibrid rezsimként* írható le. A rendszert nem soroljuk sem a demokráciák, sem a diktatúrák körébe, ugyanakkor más elemzőkhöz képest nagyobb hangsúlyt tulajdonítunk annak a ténynek, hogy az Orbán-rezsim rendszeridegen környezetben – az Európai Unió demokratikus tagállamai között – próbálja megvalósítani céljait. Az EU ambivalensen viszonyul ehhez a kísérlethez: egyidejűleg szponzorálja, legitimálja és – mindenekelőtt – korlátozza azt. Ez az adottság fokozatosan beépül a rezsim jellemzői közé. Habár a rezsim sok esetben az EU-val szemben is eléri céljait, annak rendszertámogató funkciója mégis van annyira értékes számára, hogy elismerje az EU – alkotmányban és nemzetközi szerződésekben is rögzített – részleges autoritását a nemzetállami kormányzás fölött. Ezért az Orbán-rezsim továbbra is rákényszerül arra, hogy politikai céljait a demokrácia nyelvén kommunikálja. Ennek keretei között válik értelmezhetővé az „illiberális demokrácia” orbáni gondolata.

JEGYZETEK

¹ Ezt az eljárást nevezte Giovanni Sartori *conceptual stretching*-nek, vagyis egy tudományos fogalom túlfeszítésének (Sartori, 1984).

² Az illiberális demokráciát optimista módon átmeneti rezsimként értelmezte Karatnycky (1999).

³ A demokráciák körében a képviseleti forma alatt Urbinati (2006), konszenzusos vagy többségi demokratikus modell alatt pedig Lijphart (1999) értelmezését tartjuk alapvetőnek. A pluralista modell alatt elsősorban Dahl (1971), a részvételi demokrácia fogalma alatt Pateman (1970), a deliberatív modell alatt Habermas (1993), az elitista demokrácia fogalma alatt pedig Schumpeter (1942) megközelítését értjük. A modern demokrácia létező, ám egyes szempontokból deformált variánsainak meghatározásában – mint depolitizált, populista, vagy plebiszitárius demokrácia – Urbinati (2014) munkásságára támaszkodunk.

A diktatúrák lehetnek autoritárius (tekintélyelvű önkényuralmi) vagy totalitárius/poszt-totalitárius rendszerek. A tekintélyelvű diktatúrák körében találhatunk *nyitott*, hegemon rendszereket (mint Oroszország), ahol léteznek ellenzéki pártok, vagy *zárt*, monopolisztikus rendszereket (mint Türkmenisztán), ahol nem. A totalitárius diktatúrák közé ma már csak Észak-Korea és Kuba tartozik. Egyik diktatúrátípusba sem illeszkedik Kína és Vietnam „piaci leninista” rendszere.

⁴ Például Argentína, Kolumbia vagy Chile az 1980-as évek végén.

⁵ Például Ukrajna, Moldova, Törökország.

⁶ Például Szingapúr és Hong Kong.

⁷ Például Szlovákia (1993–98), Jugoszlávia (1991–2000), Horvátország (1991–99), Románia (1990–96) valamint Albánia és Macedónia mindmáig.

⁸ A tanulmány terjedelmi keretei nem teszik lehetővé a komparatív elemzést, de álláspontunk szerint Lengyelország – az alkotmányozó többség hiánya, és ez által a fékeket és ellensúlyokat semlegesítő *constitutional engineering* folyamat korlátozottsága okán – egyelőre nem meríti ki a hibrid rezsimmel szemben támasztott rendszerszintű követelményeket.

⁹ Az Európai Unióról Szóló Szerződés, 2. cikk: „Az Unió az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság, valamint az emberi jogok – ideértve a kisebbségekhez tartozó személyek jogait – tiszteletben tartásának értékein alapul. Ezek az értékek közösek a tagállamokban, a pluralizmus, a megkülönböztetés tilalma, a tolerancia, az igazságosság, a szolidaritás, valamint a nők és a férfiak közötti egyenlőség társadalmában.”

¹⁰ Elég csak a 2015 októberét követő lengyelországi politikai változásra, a 2012-es román alkotmányos válság körülményeire gondolni, vagy a 2006–2010 közötti Szlovákiára, az első Fico-kormány időszakában.

¹¹ Az Orbán-rendszer magyarországi elemzéseiről lásd Bozóki–Hegedűs (2017).

¹² „As far as the Commission is concerned, there is no doubt that the reintroduction of capital punishment would be contrary to the EU’s fundamental values. A reintroduction of the death penalty by a Member State would therefore lead to the application of Article 7 TEU. The mechanisms of Article 7 TEU relate to the values referred to in Article 2 TEU, including human dignity and respect for human rights.” European Parliament Plenary, Commission statement on the situation in Hungary, First Vice-President Timmermans, Strasbourg, 19 May 2015, <http://>

- europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-15-5010_en.htm and Commission hardens tone with Orbán, Euractiv.eu, 30 April 2015, <https://www.euractiv.com/section/justice-home-affairs/news/commission-hardens-tone-with-orban/>
- ¹³ 2011. évi CCVI. törvény a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról.
- ¹⁴ European Court of Human Rights, Case of Magyar Keresztény Mennonita Egyház and Others v. Hungary (Strasbourg: ECHR, 2014. április 8.), [http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-142196 és 3144/2015 \(VII. 24.\) AB-határozat](http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-142196&3144/2015%28VII.%2024%29AB-határozat), <http://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/A4DBC7826F85A134C1257B34002128EB?OpenDocument>
- ¹⁵ Jean-Claude Juncker, az Európai Bizottság elnökének híressé vált mondata szerint: „Mr. Orbán must immediately make clear that this is not his intention. If it would be his intention, it would be a fight.”. EU chief warns Hungary over return of death penalty comments. *The Guardian*, 2015. május 30.
- ¹⁶ „By prematurely bringing to an end the term served by its Data Protection Supervisor, Hungary has infringed EU law”. *Court of Justice of the European Union, Press Release No. 53/14*. 2014. április 8.
- ¹⁷ Nem zárható ki, hogy Magyarország uniós tagságának is szerepe van abban, hogy a rezsim nem alkalmazott nyílt erőszakot a tüntetőkkel szemben. A rendszerellenes tüntetésekről lásd Krasztev–Van Til (2015).
- ¹⁸ Lásd például az információs jogok kérdését.
- ¹⁹ 61/2011 (VII. 13.) AB-határozat, <http://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/mk11080.pdf>
- ²⁰ Vö. Egypárti alkotmánybírák a kétharmad szolgálatában. Magyar Helsinki Bizottság–TASZ–EKINT, 2015.
- ²¹ EU Anti-Corruption Report – Hungary. European Commission, February 3. 2014, http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/organized-crime-and-human-trafficking/corruption/anti-corruption-report/docs/2014_acr_hungary_chapter_en.pdf; “Public Procurement Corruption,” Transparency International Hungary, February 12. 2015, http://transparency.hu/uploads/docs/infografika_angol.pdf
- ²² Az uniós források korrupciós kockázata Magyarországon. *Transparency International*, 2015. http://transparency.hu/uploads/docs/unios_forrasok_WEB_jav.pdf
- ²³ Európai Unió kohéziós forrásaitól független, de az állam által kisajátítható közforrásoknak a politikai versenyfeltételeket torzító hatását illusztráló példa a TV2 felvásárlásának az ügye, amelyben az állami Eximbank közpénzek segítségével tette lehetővé, hogy a kormánybiztosi posztot betöltő és Orbán Viktor belső köréhez tartozó Andrew Vajna kezébe kerülhessen Magyarország második legnagyobb kereskedelmi televíziócsatornája.
- ²⁴ A 7. cikk szerinti eljárás elemzéséhez lásd: Bugaric (2014), Closa et al. (2014), Hegedűs (2015), Sadurski (2010).
- ²⁵ A magyar export több mint 80 százaléka az EU piacára kerül, míg az éves GDP 3,89 százalékát kitevő kohéziós transzferek jelentőségét nehéz lenne túlbecsülni. (Forrás: Eurostat – Extra and Intra EU-Trade by Member State and Product Group).

IRODALOM

- Bache, Ian–Matthew Flinders (2004): *Multi-level Governance*. Oxford, Oxford University Press.
- Berg-Schlosser, Dirk (2008): 'Neighborhood Effects' of Democratization in Europe. *Taiwan Journal of Democracy*, Vol. 4., No. 2., 29–45.
- Blokker, Paul (2013): *Systemic infringement action: an effective solution or rather part of the problem*. VerfBlog, 2013/12/05. <http://www.verfassungsblog.de/systemic-infringement-action-an-effective-solution-or-rather-part-of-the-problem/#Vb9r5flp-Uk>
- Bozóki András–Hegedűs Dániel (2017): Így írunk mi: az Orbán-rezsim értelmezései. *Mozgó Világ*, Vol. 43., No. 2., 1–13.
- Brooker, Paul (2000): *Non-Democratic Regimes: Theory, Government and Politics*. New York, St. Martin's Press.
- Brown, Archie (2001): From Democratization to 'Guided Democracy'. *Journal of Democracy*, Vol. 12., No. 4., 35–41.
- Bugaric, Bojan (2014): Protecting Democracy and the Rule of Law in the European Union: The Hungarian Challenge. LSE, *LEQS Paper*, 79/2014.
- Bunce, Valerie–Sharon Wolchik (2011): *Defeating Authoritarian Leaders in Postcommunist Countries*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Carothers, Thomas (2002): The End of the Transition Paradigm. *Journal of Democracy*, Vol. 13., No. 1., 5–21.
- Cassani, Andrea (2012): *Hybrid What? The Contemporary Debate on Hybrid Regimes and the Identity Question*. Conference Paper, XXVI Convegno, SISP. <http://www.sisp.it/files/papers/2012/andrea-cassani-1445.pdf>
- Closa, Carlos et al. (2014): *Reinforcing Rule of Law Oversight in the European Union*. Firenze: EUI Working Paper RSCAS 2014/25.
- Dahl, Robert (1971): *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven, Yale University Press.
- Diamond, Larry (2002): Thinking about Hybrid Regimes. *Journal of Democracy*, Vol. 13., No. 2., April, 21–35.
- Diamond, Larry (2003): The Illusion of Liberal Autocracy. *Journal of Democracy*, Vol. 14., No. 4., 167–171.
- Diamond, Larry–Marc F. Plattner (eds.) (2015): *Democracy in Decline?* Baltimore, Johns Hopkins University Press.
- Freedom House (2016): *Nations in Transit*. Hungary Report. <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2016/hungary>
- Gárdos-Orosz Fruzsina (2016): „Alkotmánybíróság 2010–2015. In: Jakab András–Gajdushek György (szerk.): *A magyar jogrendszer állapota*. Budapest, MTA TK.
- Habermas, Jürgen (1993): *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest, Századvég–Gondolat.
- Hegedűs, Dániel (2015): *Is there a New Impetus or a Political Paralysis regarding the Protection of the EU's Fundamental Values? A comparative analysis of policy proposals and adopted procedures from the Copenhagen Commission proposal to the Rule of Law Initiative of the European Commission*. Hungarian Europe Society–Friedrich-Naumann-Stiftung, <http://www.europatarsasag.hu/en/>

- blog/met-blog/is-there-a-new-impetus-or-a-political-paralysis-regarding-the-protection-of-the-eu-s-fundamental-values
- Kaldor, Mary–Vejvoda, Ivan (1999): *Democratisation in Central and Eastern Europe*. London, Pinter.
- Karatnicky, Adrian (1999): The Decline of Illiberal Democracy. *Journal of Democracy*, Vol. 10., Issue 1., 112–123.
- Kassim, Hussein–Patrick Le Galés (2010): Exploring Governance in a Multi-level Polity: A Policy Instrument Approach. *West European Politics*, Volume 33., Issue 1., 1–21.
- Kelemen, R. Daniel (2015): Europe's Hungary Problem: Viktor Orbán Flouts the Union. *Foreign Affairs*, September 20.
- Kochenov, Dimitry (2014a): *Europe's Crisis of Values*. Groningen, University of Groningen, Faculty of Law Research Paper Series, No. 15., 2014.
- Kochenov, Dimitry (2014b): On Policing Article 2 TEU Compliance – Reverse Solange and Systemic Infringements Analyzed. In: *XXXIII Polish Yearbook of International Law*, 145–161.
- Krasztev, Péter–Jon Van Til (eds.) (2015): *The Hungarian Patient: Social Opposition to an Illiberal Democracy*. Budapest–New York, CEU Press.
- Laqueur, Walter (2015): *Putyinizmus*. Budapest, Atlantic Press.
- Levitsky, Steven–Lucan Way (2002): Elections without Democracy: The Rise of Competitive Authoritarianism. *Journal of Democracy*, Vol. 13., No. 2., April, 51–65.
- Levitsky, Steven–Lucan Way (2006): Linkage versus Leverage. Rethinking the International Dimension of Regime Change. *Comparative Politics*, Vol. 38., No. 4., 379–400.
- Levitsky, Steven–Lucan Way (2010): *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes after the Cold War*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Lijphart, Arend (1999): *Patterns of Democracy*. New Haven, Yale University Press.
- Linz, Juan J. (2000): *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. Boulder, Lynne Rienner.
- Magyar Bálint (2015): *A magyar maffiaállam anatómiája*. Budapest, Noran Libro.
- Merkel, Wolfgang–Puhle, Hans–Jürgen–Croissant, Aurel–Eicher, Claudia–Thiery, Peter (2003): *Defekte Demokratien*. Bd. 1: *Theorien*. Opladen, Leske+Budrich.
- Merkel, Wolfgang (2004): Embedded and Defective Democracies. *Democratization*, Vol. 11., No. 5., 33–58.
- Merkel, Wolfgang et al. (2006): *Defekte Demokratien*. Bd. 2: *Defekte Demokratien in Osteuropa, Ostasien und Lateinamerika*. Wiesbaden, VS Verlag.
- Miroiu, Mihaela (2014): What is Left from Democracy? Electoralism and Populism in Romania. *Perspective Politice*, Vol. 4., No. 2., 7–21.
- Mrak, Mojmir et al. (2015): *Cohesion Policy as a Function of the EU Budget. A Perspective of the CEE Member States*. Research Report, No. 400. Vienna, The Vienna Institute for International Economic Studies.
- Müller, Jan-Werner (2013): *Protecting Democracy and the Rule of Law inside the EU, or: Why Europe Needs a Copenhagen Commission*. VerfBlog, 2013/3/13, <http://www.verfassungsblog.de/en/protecting-democracy-and-the-rule-of-law-inside-the-eu-or-why-europe-needs-a-copenhagen-commission>
- Müller, Jan-Werner (2016): The Problem with 'Illiberal Democracy'. *Project Syndicate*, January 21.

- O'Donnell, Guillermo (1994): Delegative Democracy. *Journal of Democracy*, Vol. 5., No. 1., 55–69.
Magyarul: Átruházott demokrácia. *Európai Fórum*, március 3–17.
- O'Donnell, Guillermo (1999): Horizontal Accountability in New Democracies. In: Andreas Schedler et al. (eds.): *The Self-Restraining State: Power and Accountability in New Democracies*. Boulder, Lynne Rienner, 29–51.
- O'Donnell, Guillermo–Philippe C. Schmitter (1986): *Transition from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*. Baltimore, Johns Hopkins University Press.
- OSCE/ODIHR (2014): Final report on Hungary's parliamentary elections. <http://www.osce.org/odihr/elections/hungary/121098>
- Ottaway, Marina (2003): *Democracy Challenged: The Rise of Semi-Authoritarianism*. Washington, Carnegie Endowment for International Peace.
- Pateman, Carol (1970): *Participation and Democratic Theory*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Pernice, Ingolf E. A. (2009): The Treaty of Lisbon: Multilevel Constitutionalism in Action. *Columbia Journal of European Law*, Vol. 15., No. 3., 349–407.
- Piattoni, Simona (2009): Multi-level Governance: a Historical and Conceptual Analysis. *European Integration*, Vol. 31., No. 2., 163–180.
- Polgári Eszter (2016): Az Alkotmánybíróság esete az Emberi Jogok Európai Egyezményével: Az elvárások és a gyakorlat. *Fundamentum*, 2015/4., 5–17.
- Sadurski, Wojciech (2010): *Adding a Bite to Bark: The Story of Article 7, EU Enlargement and Jörg Haider*. Sydney Law School, Legal Studies Research Paper, No. 10/01., http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1531393
- Sartori, Giovanni (ed.) (1984): *Social Science Concepts: A Systemic Analysis*. New York, Sage.
- Schedler, Andreas (ed.) (2006): *Electoral Authoritarianism: The Dynamics of Unfree Competition*. Boulder, Lynne Rienner.
- Scheppele, Kim Lane (2013): *What Can the European Commission Do When Member States Violate Basic Principles of the European Union? The Case of Systemic Infringement Actions*. http://ec.europa.eu/justice/events/assises-justice-2013/files/contributions/45.princetonuniversityscheppelesystemicinfringementactionbrusselsversion_en.pdf
- Schimmelfennig, Frank–Ulrich Sedelmeier (eds.) (2005): *The Europeanization of Central and Eastern Europe*. Ithaca, Cornell University Press.
- Schumpeter, Joseph (1942): *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York, Harper & Brothers.
- Sedelmeier, Ulrich (2010): The EU and Democratization in Central and Southeastern Europe since 1989. In: Sabrina P. Ramet (ed.): *Central and Southeast European Politics since 1989*. Cambridge, Cambridge University Press, 519–535.
- Smilov, Daniel–Ivan Krastev (2008): The Rise of Populism in Eastern Europe. In: Grigorij Meseznikov et al. (eds.): *Populist Politics and Liberal Democracy in Central and Eastern Europe*. Bratislava, Institute for Public Affairs.
- Urbinati, Nadia (2006): *Representative Democracy: Principles and Genealogy*. Chicago, University of Chicago Press.
- Urbinati, Nadia (2014): *Democracy Disfigured: Opinion, Truth, and the People*. Cambridge, Harvard University Press.

- Vachudova, Milada Anna (2005): *Europe Undivided: Democracy, Leverage, and Integration after Communism*. Oxford, Oxford University Press.
- Way, Lucan (2015): *Pluralism by Default: Weak Autocrats and the Rise of Competitive Politics*. Baltimore, Johns Hopkins University Press.
- Wilkin, Peter (2016): *Hungary's Crisis of Democracy: The Road to Serfdom*. New York, Lexington Books.
- Wolin, Sheldon (2008): *Democracy Incorporated: Managed Democracy and the Specter of Inverted Totalitarianism*. Princeton, Princeton University Press.
- Zakaria, Fareed (1997): The Rise of Illiberal Democracy. *Foreign Affairs*, Vol. 76., No. 6., 22–43.
- Zakaria, Fareed (2003): *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad*. New York, W. W. Norton.

VÁLASZTÁS ÉS AMI UTÁNA JÖN

Papp Zsófia

Mutasd a kampányod, megmondom ki vagy
(Kampányperszonalizáció és képviselői tevékenységek Magyarországon)

MUTASD A KAMPÁNYOD, MEGMONDOM KI VAGY

Kampányperszonalizáció és képviselői tevékenységek Magyarországon*

Papp Zsófia**

MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont

ÖSSZEFOGLALÓ

A kampányperszonalizációt gyakran tekintjük olyan tevékenységnek, amely által a képviselőjelöltek személynek szóló szavazathoz juthatnak. Azt az ígéretet hordozzák, hogy a képviselő hajlandó ellentmondani a pártutasításoknak és olyan partikuláris érdekeket képviselni, mint például a választókerületé. A tanulmány fő kérdése az, hogy van-e különbség a perszonalizált és a pártközpontú kampányt folytató képviselők parlamenti tevékenysége között. A képviselők 2010 és 2014 közötti parlamenti tevékenységét három féle felfogásban közelítem meg és magyarázom a Comparative Candidates Survey magyarországi adatait felhasználva: választókerület-központúság a képviselők szerepfelfogásában, a frakcióból való kiszavazás gyakorisága, illetve helyi ügyek felvetése parlamenti kérdések formájában. Az eredmények azt mutatják, hogy a perszonalizált kampányok nem utalnak intenzívebb választókerület-központúságra, és arra sem, hogy a képviselők hajlandóak lennének a frakció utasításaitól eltérően szavazni a parlamentben. Mindez komoly kétségeket vet fel arra nézvést, hogy a választók képesek-e a kampányok alapján megfelelő képviselőket választani.

Kulcsszavak: kampány ■ perszonalizáció ■ parlamenti kérdések ■
frakciófegyelem ■ választókerület-központúság

A kampányperszonalizációt gyakran tekintjük olyan tevékenységnek, amely által a képviselőjelöltek személynek szóló szavazathoz juthatnak. Ebben az értelemben a kampány perszonalizációja olyan eszköz, amelynek segítségével a jelölt arról próbálja meggyőzni a választókat, hogy ő a jobb választás, és nem versenytársai. A perszonalizáció azt is befolyásolhatja, hogy a választók mekkorának érzékelik a jelölt és a pártja közötti távolságot. Azok a jelöltek, akiknek kampányai perszonalizáltabbak, individualistábbnak tűnnek, és látszólag

* Köszönettel tartozom Kubik Bálintnak az adatok előállításában nyújtott nélkülözhetetlen segítségéért, Ilonszki Gabriellának, Bene Mártonnak, Patkós Veronikának, Shaun Bowlernek, Kristin Maksinnak és Medve-Bálint Gergőnek a kézirat különböző változataihoz fűzött segítő megjegyzéseiért.

** A kutatást az NKFIH (PD115747) támogatta. A szerző Bolyai János Kutatási Ösztöndíjban részesül.

kevésbé kötődnek a pártjukhoz. Következésképp, a választók szempontjából, a perszonalizációt felfoghatjuk egy olyan ígéretnek, amely arra utal, hogy a jelölt képviselőként gyakrabban kerül szembe a pártjával és olyan partikulárisabb célokat tart szem előtt, mint például a választókerületi képviselet. Annak ellenére, hogy a kapcsolat a kampányperszonalizáció és a képviselői felfogás és munka között viszonylag egyszerű ötletnek tűnhet, a szakirodalom ez idáig nem vizsgálta azt a kérdést, hogy teljesülnek-e a perszonalizált kampányok formájában a képviselőknek a tevékenységükre tett ígéretei.

A képviselet első modelljei a reprezentációt az állampolgárok és a képviselők közötti valamiféle egyezségként írták le. A szavazások célja az volt, hogy olyan egyéneket válasszunk, akik képesek megvédeni a közösség érdekeit és értékeit (Colomer, 2011: 2.). A politikai pártok előretörésével a hangsúly eltolódott az állampolgárok és a képviselők közötti kapcsolatról az állampolgárok és a pártok közötti kapcsolat felé. Mindezt tovább erősítette, hogy világszerte egyre több helyen kezdték alkalmazni a többségi választási rendszerek helyett az arányos listás rendszereket, ahol a jelöltek közötti választás helyett a pártok közötti választás került előtérbe. Mindezen folyamatok a pártképviseletnek a személyes képviselettel szemben való megerősödéséhez vezettek. A pártképviselet a szakpolitikai preferenciák képviseletének elvén nyugszik: azért van rá szükség, hogy ki tudjuk választani a legfontosabbakat az ügyek sokaságából, és hogy kialakítsuk az adott időszakra érvényes közpolitikai célokat és álláspontokat (Colomer, 2011: 7.). Ezzel szemben a személyes képviselet a képviselet minőségét hivatott biztosítani azáltal, hogy olyan képviselőket válasszunk, akik felelősek, és reszponzívak a szavazók igényeire (Colomer, 2011: 7.). Hasonlóképpen, ahelyett, hogy azt várnánk a szavazótól, hogy határozott szakpolitikai preferenciákkal, illetve a képviselők tevékenységének ellenőrzéséhez szükséges erőforrásokkal rendelkezzen, a képviselet szelekciós modellje szerint a választók célja a „jó” képviselő megválasztása, aki az újraválasztási érdekektől függetlenül cselekszik (Fearon, 1999; lásd még Strøm, 2003). Tehát a választók fő feladata a választásokkor, hogy azonosítsák azokat a jelölteket, akikről feltételezhető, hogy „jó” képviselők lesznek.

Ehhez, a szelekciós modell szerint, az erőforrásaikat *ex ante* kell felhasználniuk (Mansbridge, 2009). Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a választók a választások alkalmával próbálják eldönteni, hogy az adott jelölt megfelelően tudja-e képviselni az érdekeiket. Ugyanakkor, ahogy arra néhányan rámutattak, az erőforrások szűkössége miatt a választók nem rendelkeznek a döntéshez szükséges tökéletes információval. Simon (1982) amellett érvel, hogy a választók igyekeznek gazdaságosan bánni kognitív erőforrásaikkal: céljuk a lehető legjobb döntés meghozatala, anélkül, hogy a szükséges információk beszerzése túl költségessé válna. Hasonlóképpen, Popkin (1994) a heurisztikák döntéshozatalban játszott szerepét hangsúlyozza. A szavazatmaximalizáló pártok és jelöltek abban érdekeltek, hogy lecsökkentsék az információ költségét, amely-

hez gyakran a heurisztikákra építenek. Például, mivel a választók figyelembe veszik a jelöltek és a képviselők helyi identitását (Cox, 1997), az olyan tényezők, mint a helyi politikai háttér, vagy a származás heurisztikaként segíti a választókat abban, hogy ítéletet hozzanak a jelöltről (Tavits, 2010). Következésképp, a politikai kampányoknak olyan jeleket kell küldeniük, amelyek csökkentik a jelölt helyi háttérével kapcsolatos információszükségletet.

A fentiekből kiindulva jelen tanulmány fő kérdése az, hogy *van-e különbség a perszonalizált és a pártközpontú kampányt folytató képviselők parlamenti tevékenysége között*. A magyarországi képviselők 2010 és 2014 közötti parlamenti tevékenységét három féle felfogásban közelítem meg és magyarázom a *Comparative Candidates Survey* adatait felhasználva: választókerület-központúság a képviselők szerepfelfogásában; a frakcióból való kiszavazás gyakorisága; illetve helyi ügyek felvetése parlamenti kérdések formájában.

KAMPÁNYPERSZONALIZÁCIÓ, MINT A „JÓ” KÉPVISELETRE TETT ÍGÉRET

A képviselőlet szelekciós modellje abból indul ki, hogy a választók célja az, hogy „jó” képviselőket válasszanak, akik az újraválasztási érdekektől függetlenül cselekednek (Fearon, 1999). A megbízó *ex ante* használja erőforrásait annak érdekében, hogy eldöntse, hogy az adott jelölt mennyire alkalmas a képviselői feladatok ellátására. Ennek nyomán felvetődik a kérdés, hogy a választók rendelkezésére áll-e az összes információ, ami ahhoz kell, hogy eldöntsék, hogy a jelölt „jó” képviselő lesz-e. Az információgyűjtés költséges folyamat. Mind a jelöltek, mind a választók abban érdekeltek, hogy csökkentsék ezeket a költségeket (Popkin, 1994). A választók redukálják a jelöltek megkülönböztetéséhez szükséges információk mennyiségét (Simon, 1982), míg a jelöltek abban érdekeltek, hogy olyan karakterisztikákat hangsúlyozzanak, amelyek mentén „jobbnak” tűnnek, mint versenytársaik. Az irodalom alapján ezek az ún. gondolatmankók sokfélék lehetnek. Korábbi eredmények alapján elmondható, hogy a választók olyan tulajdonságokat használnak fel a jelöltek értékeléséhez, mint például a jelölt neme (Sanbonmatsu, 2002), foglalkozása (McDermott, 2005), általános társadalmi-demográfiai jellemzői (Cutler, 2002), megjelenése (Banducci–Karp–Thrasher–Rallings, 2008; Brusattin, 2011), helyi háttere (Shugart–Valdini–Suominen, 2005) vagy a pártlistán elfoglalt pozíciója (Brockington, 2003).

Ahhoz, hogy a választók jobban észrevegyék a gondolatmankókat, a jelölteknek hangsúlyosabbá kell tenniük ezeket kampányaikban. Az ilyen kampányok természetszerűleg kevésbé a pártok programjaira fókuszálnak, mint a választókerületi specialitásokra és a jelölt tulajdonságaira. Más szavakkal, az ilyen kampányok perszonalizáltak és választókerület-központúak. Zittel és Gschwend (2008) amellet érvelnek, hogy a választókerületi kampányok kö-

zelebb állnak a kampányok premodern ideáljához (Norris, 2000), mint a modernhez. Ezek a kampányok a premodern kampányokhoz hasonló helyi fókusszal rendelkeznek, és megengednek bizonyos, központi kampány-koordinációtól való függetlenséget. Ahelyett, hogy a jelöltek a választókerületi pártnépszerűségekre építenék kampányaikat, nagyobb hangsúly kerül a jelölt személyére mint koordinátorra, és mint a kampány tárgyra.

SZEREFPÉLFOGÁSOK, PARLAMENTI KÉRDÉSEK ÉS KISZAVAZÁS

A perszonalizált kampányok hatékonyságát nagyban befolyásolják a választási szabályok. Újabban, a választási szabályok és a kampányperszonalizáció közötti kapcsolat népszerű témája lett a politikatudománynak (André–Freire–Papp, 2014; Eder–Jenny–Müller, 2015; Gschwend–Zittel, 2015; Holtz–Bacha–Mazzoleni, 2004; Kriesi, 2012; Selb–Lutz, 2015; Zittel–Gschwend, 2008). Az eredményeket összefoglalva, azokban a rendszerekben, amelyek lehetővé teszi, hogy a választók jelöltek között válasszanak, a jelöltek törekedni fognak a személynek szóló szavazataik növelésére, hiszen az ebből származó erőfeszítés nagyobb valószínűséggel térül meg. Zárt pártlistás rendszerekben ennek az ellenkezőjét látjuk: a személynek szóló szavazatok gyűjtése túl költséges a várható haszonhoz képest (Carey–Shugart, 1995). Kriesi (2012) hat nyugat-európai ország kampányait vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy az országok közötti különbségeket legjobban a választási szabályok magyarázzák. André és munkatársai (2014), Holtz–Bacha és munkatársai (2014), valamint Cross és Young (2015) munkája mind a választási rendszerek fontosságát hangsúlyozzák. A vegyes választási rendszereket illetően Zittel és Gschwend (2008) Németországban szignifikáns különbséget talál az egyéni választókerületi és listás jelöltek kampányai között, míg Chiru (2015) és Papp (2015) kutatásai ugyanerre a következtetésre vezetnek Magyarország esetében.

A választási szabályokon kívül az irodalom megemlíti egy sor más tényezőt, amely hatással lehet a kampányperszonalizációra. André és szerzőtársai (2014) valamint Zittel és Gschwend (2008) a jelölt és a párt közötti ideológiai távolság szerepét hangsúlyozza. Eder és munkatársai (2015), De Winter és Baudewyns (2015) a helyi szintű tapasztalat jelentőségét támasztják alá. Ezen kívül a győzelem esélye (De Winter–Baudewyns, 2015; Eder és munkatársai, 2015) és a párton belüli verseny intenzitása (Selb–Lutz, 2015) szintén pozitív összefüggést mutatnak a perszonalizációval.

Ahogy azt ebben a fejezetben részletesen bemutatom, egy sor tényező egyszerre van hatással arra, hogy mennyire perszonalizáltak a kampányok, és hogy a képviselők hogyan viselkednek a parlamentben. Példának okáért, az egyéni választókerületi képviselők, akik élen járnak a perszonalizációban (Chiru, 2015; Papp, 2015), gyakrabban törik meg a pártfegyelmet, mint a listás

kollégáik (Olivella–Tavits, 2014; Sieberer, 2010). Tehát köszönhetően azoknak a tényezőknek, amelyek mindkét jelenséget befolyásolják (a példában a mandátum típusa), a kampányperszonalizáció és a képviselői tevékenységek között bizonyos mértékű korreláció feltételezhető. Ugyanakkor, az irodalomban eddig nem történt erőfeszítés arra nézvést, hogy a két jelenséget ok-okozati alapon kapcsoljuk össze. Pedig ahogy Zittel (2015: 293.) is rámutat, azok a képviselők, akik sikeresek a személynek szóló szavazatok gyűjtésében, kevésbé mutatkoznak csapatjátékosnak parlamenti és pártszervezeti kontextusban. Ezen felül pedig a helyi érdekek képviselete terén is más megközelítést alkalmazhatnak. Jelen tanulmány empirikus részében azt vizsgálom, hogy hogyan kapcsolódik össze egy ok-okozati modellben a kampányperszonalizáció és a képviselők szerepfelfogása, a helyi ügyek képviselete a parlamenti kérdésekben és a képviselők kiszavazási potenciálja.

Elsőként, térjünk át a képviselők szerepfelfogására. A függő változók ezen csoportja a képviselők saját bevallásán alapul. Wahlke és szerzőtársai (1962) szerint kulcsfontosságú, hogy a képviselők hogyan tekintenek szerepeikre, mert ez befolyásolja a ciklus alatti tevékenységeiket. A képviseleti szerepfelfogások irodalmában két megközelítés különösen népszerű: a képviselet fókusza és stílusa. A fókusz arra utal, hogy kinek a képviseletét tartják elsődlegesnek, míg a stílus az a mód, ahogy ennek hangot adnak (Wessels, 2007). A fókusz tekintetében megkülönböztetünk területi, funkcionális, individuális (Eulau–Karps, 1977) és pártérdekeket (Esaiasson, 2000). A képviselet stílusa a megbízottak, a párt és választói delegáltak között tesz különbséget (Converse–Pierce, 1986; Dudzińska–Poyet–Costa–Wessels, 2014). Számos szerző az intézmények – különösen a választási szabályok – fontosságára mutat rá a szerepfelfogások alakításában. Thomassen és Andeweg (2004), valamint Wessels (1999) demonstrálják, hogy az arányos rendszerekben megválasztott képviselők kevésbé tartják fontosnak a (többmandátumos) választókerületeik érdekeinek képviseletét, mint a többségi rendszerekben. Pilet és szerzőtársai (2012) a körzeti magnitúdó jelentősége mellett érvelnek: a legválasztókerület-központúbb képviselők az egyéni választókerületekben dolgoznak. A kerület nagyságát fontos faktornak találja – többek között – Wessels (1999) és Dudzińska és munkatársai (2014), akik kimutatják, hogy a választókerület méretének növekedésével párhuzamosan csökken a képviselők választókerületi orientációja. A szakirodalom továbbá összefüggést talál a jelöltállítás centralizáltsága és a választókerület-központúság között: a centralizáció erősíti a pártkohéziót és a pártérdekek képviseletét az egyéb – legtöbbször földrajzi alapon definiált – érdekekkel szemben (Coppedge, 1997; Cordero–Coller, 2014; Costa–Kerrouche, 2009; Morgenstern, 2004).

Másodszor, ugyan könnyen belátható, hogy a felfogások fontosak, és hogy különböző viselkedési mintázatokban válhatnak kézzel foghatóvá (Wahlke és

szerzőtársai, 1962), a választók nehezen tudják megítélni a jelöltek potenciálját azok attitűdjei alapján. Ezért fontos, hogy a választókerületi szolgálat egy látható megjelenési formáját is megfigyeljük. Abból indulok ki, hogy a választókerületi szolgálat nem csak helyben végezhető, hanem a parlamentben is. Az irodalom által felkínált lehetőségek közül¹ ebben a tanulmányban a parlamenti kérdések helyi relevanciáját vizsgálom. A parlamenti kérdéseket nem csak a kormány utólagos ellenőrzésére használják a képviselők, hanem arra is megfelelő eszközök, hogy a képviselők helyi ügyeket hozzanak a parlamenti napirendre (Bailer, 2011; Wiberg–Koura, 1994). Ahogy Russo és Wiberg (2010: 220.) értelmezi, a parlamenti kérdések gyakran kétdimenziósak: egyszerre szolgálnak az információkérés (ellenőrzés) és információadás (helyi ügyek) csatornájának. A helyi ügyek behozatalának üzenete a választó felé az, hogy a képviselők figyelnek a helyi jelentőségű problémákra, és készek arra, hogy tegyenek is valamit megoldásuk érdekében. A parlamenti kérdések vizsgálatának számos előnye van. Martin (2011) amellett érvel, hogy mivel egy kérdés megírása erőforrások befektetésével jár, azok száma és tartalma jól jelzi a képviselő szerepfelfogását. Továbbá, mivel könnyen hozzáférhető dokumentumokról van szó, kiküszöbölhető a mintavételi torzítás is. A kérdések természetét tekintve nagy különbségek vannak az egyes országok között a pártkontrollt illetően (Wiberg, 1995). Összességében azonban elmondható, hogy az időbeli korlátok miatt a kérdések szóbeli formái alaposabb pártszűrőn esnek át, mint az írásbeliek. Azt feltételezhetjük tehát, hogy az írásbeli kérdések lesznek azok, amelyek a legjobban tükrözik a képviselők személyes preferenciáit, míg a szóbeli formák a pártstratégiát fedik fel inkább.

Harmadszor, a frakcióból való kiszavazást gyakran a képviselő pártnyomástól való relatív függetlenségeként értelmezzük. A szakirodalomban talá-lunk némi bizonytalanságot azzal kapcsolatban, hogy a kiszavazás gyakorisága mennyire jó mutatója a képviselők preferenciáinak. Kam (2001) a párt-hovatartozás fontosságát hangsúlyozza a konkrét szakpolitikai ügyekben elfoglalt állásponttal szemben Nagy-Britannia és Kanada eseteit vizsgálva, Traber és szerzőtársai (2014) Svájc példáján bizonyítják, hogy az ügy jelentősége határozza meg a pártegység mértékét, míg Sieberer (2006) 11 nyugat-európai demokráciát vizsgálva igazolja a parlamenti pártkontroll szerepét. Ugyanakkor néhány szerző amellett érvel, hogy igenis megfigyelhető variancia a kiszavazás gyakoriságában. Leston-Bandeira (2009) rámutat, hogy még egy olyan pártközpontú országban, mint Portugália is megfigyelhető a kiszavazás gyakorlata. Több ország adatait felhasználva Depauw és Martin (2009), valamint Carey (2007) arra a következtetésre jut, hogy olyan választási ösztönzők, mint például a párton belüli verseny a frakciófegyelem meggyengüléséhez vezetnek. Az Európai Parlament kontextusában Hix (2004) kimutatta, hogy azok az EP-képviselők, akiket jelöltközpontú választási rendszerekben választottak

meg, nagyobb valószínűséggel szavaztak eltérően a frakciótól, mint a pártköz-pontú választási rendszerekben megválasztott társaik. A vegyes választási rendszerek, amelyekben a képviselők egy részét egyéni választókerületekben, másik részüket zárt pártlistán választják meg, remek alkalmat kínálnak a kétféle választási szabály hatásának összehasonlítására. Oroszországban (Kunicova–Remington, 2008), Németországban (Sieberer, 2010) és Magyarországon (Olivella–Tavits, 2014) is szignifikáns különbséget mutattak ki az egyéni és listás képviselők szavazási viselkedése között. Ugyanakkor Poiré (2002) azt találta, hogy a választási szabályok hatása a jelöltállítás centralizációjával gyengül. A jelöltállítás jelentősége mellett érvel többek között Hix (2004), Sieberer (2010), valamint Depauw és Martin (2009) is. Ezen kívül Tavits (2009, 2010) kutatásai azt mutatják, hogy a helyi háttérnek is jelentős szerepe van a kiszavazás gyakoriságának alakításában.

ADATOK ÉS VÁLTOZÓK

Az elemzés fő magyarázó változói a Zittel és Gschwend (2008) munkája alapján kialakított kampánynormák, -eszközök és az agenda. A kampánynormák esetében arra kértük a válaszadókat (képviseelőjelölteket), hogy egydimenziós skálán helyezték el saját kampányukat, amelynek a két végpontja a kampány két lehetséges célját jelenti: a lehető legfőbb figyelmet fordítani a jelöltre vagy a pártra.² A perszonalizált kampányeszközök azokra vonatkoznak, amelyek segítségével a jelölt és a párt imidzse a választó szemében elválaszthatók egymástól (Zittel–Gschwend, 2008: 989.). Jelen elemzésben az alábbi eszközöket tekintem ilyennek: (a) személyes plakátok, (b) személyes hirdetés a helyi sajtóban, (c) fogadóóra, (d) társadalmi események, (e) személyes szórólap, (f) személyes hirdetés a helyi rádióban, tévében, (g) saját honlap. Végül, de nem utolsósorban, az agenda azt mutatja meg, hogy a jelölt említett-e olyan helyi érintettségű ügyet a kampánya során, amellyel a központi vagy helyi pártkampány nem foglalkozott. Az ilyen ügyek megjelenése a kampányagendán azt jelzi a választók felé, hogy a jelölt ismeri a választókerületi problémákat, és fontosnak tartja azok kezelését. Mindhárom változó a *Comparative Candidates Survey* 2010-es adatfelvételéből származik. A terepmunkára³ 2010 júniusában került sor, közvetlenül a választások után. A 232 képviselőt tartalmazó véletlen minta párt és mandátumtípus szerint jól reprezentálja a sokaságot.⁴ Jelen elemzésben a teljes mintából csak azokat a képviselőket fogom vizsgálni, akik indultak egyéni választókerületben 2010-ben.

Ahogy korábban arról már szó volt, az elemzés három függő változó alakulására koncentrálok: szerepfelfogás, választókerület-központúság a parlamenti kérdésekben és a frakcióból való kiszavazás. A szerepfelfogás tekintetében

annak fókusza és stílusa is az elemzés tárgya. Empirikusan, a képviselőt fókuszát a „kit képvisel?” kérdéssel szokás megragadni.⁵ Jelen esetben csak a területileg definiált egységekkel foglalkozom, nevezetesen a választókerülettel, és megkülönböztetem a *választókerület-orientált képviselőket* azoktól, akik valamilyen másik entitás vagy csoport képviselőt tartják a legfontosabbnak.⁶ Míg a fókusz arra utal, hogy a képviselő kinek az érdekeit tartja szem előtt munkája során, addig a stílus azt jelöli, hogy mindezt milyen eszközökkel teszi. A képviselőket arra kértük, hogy válasszanak a választók, a párt és saját maguk véleménye között egy olyan hipotetikus parlamenti szavazási szituációban, amikor ez a három vélemény egymástól különbözik. A kérdés az alábbiak szerint hangzott: „Az Ön véleménye szerint, hogyan kellene viselkednie a képviselőnek akkor ha ... (1) ... a választóinak akarata és a pártálláspont ..., (2) ... a képviselő álláspontja és a választóinak akarta ..., vagy (3) a képviselő és a párt álláspontja eltérne egymástól?”. Ezek alapján megkülönböztethetünk *megbízottakat, párt- és választói delegáltakat* (Converse–Pierce, 1986). A fenitek mentén, azok a képviselők a megbízottak, akik azt gondolják, hogy a képviselőknek mindenáron a saját meggyőződésük szerint kellene szavazniuk, a pártdelegáltak mindig a pártálláspont figyelembe vételét tartják szerencsének, míg a választói delegáltak a választók véleményére hagyatkoznának a parlamenti szavazáskor. Mindkét szerepfelfogás változó a *Comparative Candidates Survey*-ből származik.

Áttérve a képviselők parlamenti viselkedésére, a parlamenti kérdések választókerületi vonatkozásai kerülnek górcső alá. Mint köztudott, a magyar parlamentben négyféle kérdéstípusból választhatnak a képviselők: interpelláció, szóbeli, írásbeli és azonnali kérdés. A szóbeli kérdésformákra fordítandó idő szigorúan lehatárolt, vagyis csak korlátozott számú kérdést tudnak feltenni a képviselők. Ezzel szemben az írásbeli kérdések esetében semmilyen restrikció nincs. Következésképp, a szóbeli formák tartalma szigorúbb frakciókontrol alatt van, míg az írásbeli kérdések jobban kifejezik a képviselők egyéni preferenciáit. Tehát a szóbeli kérdések vizsgálata inkább a pártnak a helyi képvisellel kapcsolatos stratégiáját tárja fel. A kérdések választókerületi orientációja szótáralapú kvalitatív tartalomelemzés segítségével került megállapításra. A szövegtörzset minden 2010. május 4. és 2014. május 5. között benyújtott kérdés teljes szövegét tartalmazza. Az erre a célra írt program⁷ az előzetesen összeállított szótár elemeit kereste és regisztrálta a korpuszban. A szótár alapját a KSH Magyar Helységnevtára⁸ képezte kiegészítve a megyék elnevezéseivel. Azok a kérdések tekintendők helyi érintettségűeknek, amelyek a képviselő jelöltségének választókerületében található települések nevét tartalmazzák.⁹ Miután megtörtént a kérdések besorolása, minden képviselőhöz hozzárendeltem az általa feltett helyi érintettségű kérdések számát. A több képviselő által szponzorált kérdések nem szerepelnek az elemzésben. Az elem-

zés ezen ágának függő változója tehát a képviselő egyéni választókerületi jelöltségéhez kapcsolódó választókerületet érintő kérdések száma.¹⁰

A frakcióból való kiszavazás mérésekor az összes, törvényjavaslatokhoz kapcsolódó szavazást figyelembe vettem a 2010–2014-es parlamenti ciklusban. Az eredeti adatbázis 961 törvényjavaslatot és 2465 szavazást tartalmaz. Mint köztudott, az „igen” és a „nem” válaszok mellett a képviselők tartózkodhatnak is. Ez minőségileg különbözik attól, ha egy képviselő nem jelenik meg a szavazáskor, hiszen ebben az esetben a preferenciák kifejezése történik azzal, hogy sem az „igent”, sem a „nemet” nem választotta. Ezzel szemben a távolmaradó képviselők esetében nincsenek információink a képviselők preferenciáiról. Jelen tanulmányban kétféleképpen mérem a kiszavazást. Elsőként definiálom a *kiszavazási rátát*, amely azt mutatja, hogy az egyes képviselők hány százalékban szavaztak a frakcióval ellentétesen azokban az esetekben, amikor a szavazáskor a teremben tartózkodtak. Ebben az esetben a frakciósavazat a frakcióhoz tartozó képviselők által leadott szavazatok módusza (tehát a leggyakrabban leadott szavazat). Másodsorban, a frakció-középponttól való normált távolságot használom a kiszavazás gyakoriságának mérésére. A frakció-középpontot k -középpontú klaszterezéssel állapítottam meg ($k=4$).¹¹ Ahhoz, hogy a távolságot számítani lehessen, a hiányzó értékeket (azokat a szavazásokat, amelyeken az egyes képviselők nem vettek részt) a frakciósavazattal imputáltam. Abban az esetben, amikor az egész frakció a távolmaradást választotta, a tartózkodás számított frakciósavazatnak. Annak ellenére, hogy ez a megközelítés számos problémát felvethet, a hiányzó értékek imputálása nem változtatta meg jelentősen a távolságot a klaszterközéppontok és az egyes képviselők között.¹²

EREDMÉNYEK

Többváltozós módszerekkel vizsgálom a kampányperszonalizációnak a képviselők attitűdjeire és tevékenységeire gyakorolt hatását. Miután a szavazók csak az egyéni választókerületi ágon választhatnak a jelöltek közül, csak az EVK-jelöltek szerepelnek az adatbázisban. Azért, hogy megkapjam a kampányperszonalizáció nettó hatását olyan változókra kontrolláltam a modellekben, mint a mandátum típusa 2006-ban és 2010-ben, polgármesteri pozíció betöltése a vizsgált ciklusban, a párttól vett ideológiai távolság, a párton belüli verseny intenzitása a jelöltté válásért, a jelöltállítás központosíttósága, a választókerületi verseny intenzitása, a képviselő neme és életkora. Az 1. melléklet tartalmazza a változók teljes listáját, és azok operacionalizálását. A három kampányváltozó közötti kapcsolatot tekintve a multikollinearitás nem okoz problémát a következőkben ismertetett modellek esetében.¹³

1. táblázat. A képviselők képviselet-felfogását magyarázó bináris és multinomiális logit modellek.

Változók	1. modell	2. modell		
	Választó-kerületi képviselő	Megbízott	Választói delegált	Egyik sem
Kampány-perszonalizáció				
Kampánynormák	1,13 (0,07)**	0,86 (0,13)	0,91 (0,06)	0,87 (0,09)
Kampányeszközök	1,74 (0,43)**	1,00 (0,38)	1,57 (0,88)	0,95 (0,25)
Kampányagenda	0,97 (0,30)	1,86 (0,67)*	2,51 (2,31)	3,95 (1,34)***
Kontrollváltozók				
EVK-képviselő 2010-ben	7,55 (5,57)***	3,26 (1,14)***	3,81 (1,38)***	4,07 (4,78)
EVK képviselő 2006-ban	0,87 (0,18)	0,85 (0,77)	0,47 (0,09)***	0,30 (0,07)***
Polgármester	0,88 (0,20)	0,06 (0,01)***	0,35 (0,10)***	0,29 (0,06)***
Ideológiai távolság	1,01 (0,09)	0,83 (0,26)	0,79 (0,03)***	1,08 (0,03)**
Párton belüli verseny	0,71 (0,17)	0,82 (0,53)	3,15 (2,25)	1,28 (1,41)
Jelöltállítás centralizációja	1,03 (0,17)	2,39 (0,91)**	2,07 (0,69)**	0,62 (0,68)
Választókerületi verseny	0,79 (0,15)	1,99 (1,72)	2,51 (0,69)**	0,48 (0,13)***
Női jelölt	1,49 (0,97)	1,05 (1,19)	0,52 (0,21)	2,69 (1,48)*
Életkor	0,98 (0,02)	0,93 (0,03)**	0,96 (0,04)	1,05 (0,01)***
Tengelymetszet	0,01 (0,03)*	3,49 (9,17)	0,05 (0,16)	0,03 (0,04)**
N	160	136		
Log-pseudolikelihood	-90,89	-139,03		
Pseudo R ²	0,18	0,14		

A standard hibák párthovatartozás mentén klaszterezettek.

Az értékek az eredeti regressziós együtthatók exponenciálisai. Zárójelben robusztus standard hibák.

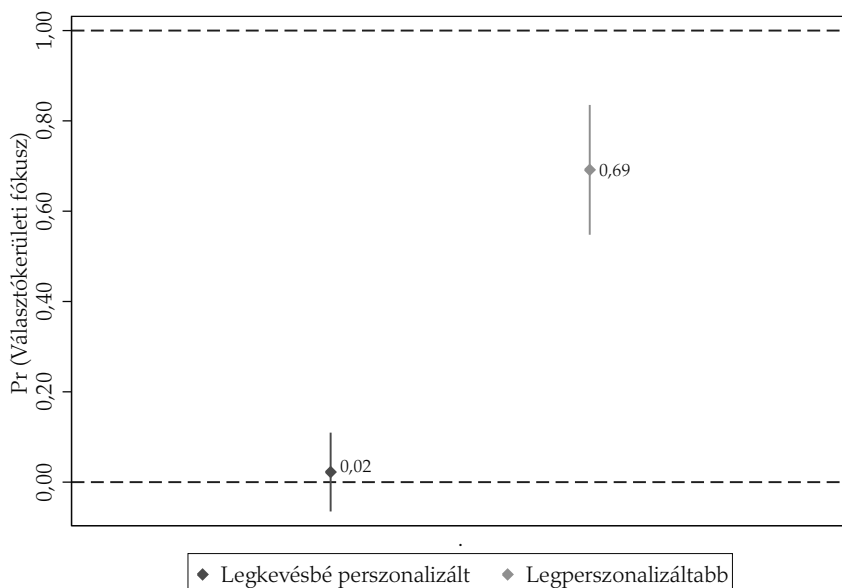
*** $p < 0,01$; ** $p < 0,05$; * $p < 0,1$

Az 1. táblázat mutatja a képviselők felfogását magyarázó bináris (1. modell) és multinomiális (2. modell) logit modelleket. Az 1. modell a képviselet fókuszára, a 2. a képviselet stílusára utal. A feltüntetett értékek esélyhányadosok (*odds ratio*), amelyek az eredeti regressziós együtthatók exponenciálisai. Az 1-nél nagyobb értékek a függő és független változók közötti pozitív, a kisebbek negatív kapcsolatra utalnak. A 2. modellben a pártdelegált a kontrollcsoport.

Az 1. modellben, mind a normák, mind az eszközök pozitívan befolyásolják a választókerület-orientációt: minél perszonalizáltabb a kampány, és minél több perszonalizált kampányeszközt használnak a jelöltek, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy a jelölt a megválasztása után a választókerület kép-

viseletét tartja a legfontosabb feladatának. Az 1. ábra annak a valószínűségét mutatja, hogy egy képviselő a választókerület képviseletét tartja a legfontosabb feladatának a kampányperszonalizáció két szélsőséges esetében.¹⁴ Az adatok szerint a perszonalizált kampányok esetén jóval nagyobb az esély arra, hogy egy jelölt választókerület-központú képviselővé váljon. Míg a legkevésbé perszonalizáltabb módon kampányoló jelöltek esetében gyakorlatilag nincs esély arra, hogy választókerület-központúvá váljanak, addig a perszonalizáció legfelső fokán ez a valószínűség 0,69.

1. ábra. A választókerület-központúság becsült valószínűsége a kampányperszonalizáció két szélsőséges esetében.

A képviselő stílusát tekintve azonban a perszonalizáció ezen aspektusainak nincs ekkora hatása. A normák és az eszközök nem hatnak annak a relatív (a pártdelegálthoz mért) valószínűségére, hogy a képviselő megbízott, választói delegált vagy egyik kategóriába sem tartozó ahhoz képest, hogy pártdelegálttá váljon. Másrészt ugyanakkor, ahogy azt a 2. táblázat is mutatja, ha a jelölt a kampány során helyi relevanciájú kérdést is felvetett, 0,13-mal csökken illetve 0,16-tal nő annak a valószínűsége, hogy pártdelegált, illetve választói delegált legyen megválasztása után. Más szóval, a kampányok választókerület-központúsága utalhat a képviselők ama hajlandóságára, hogy a választók véleményének megfelelően szavazzanak a parlamentben (a pártnak és a kép-

viselőnek a saját véleményével szemben). Ugyanakkor a kampánynak ez az aspektusa nincs hatással arra, hogy a képviselő a választókerületet helyezi-e a munkája középpontjába (ld. 1. modell).

2. táblázat. A négy képviseleti stílusba kerülés valószínűsége a kampányagenda különböző értékei mellett.

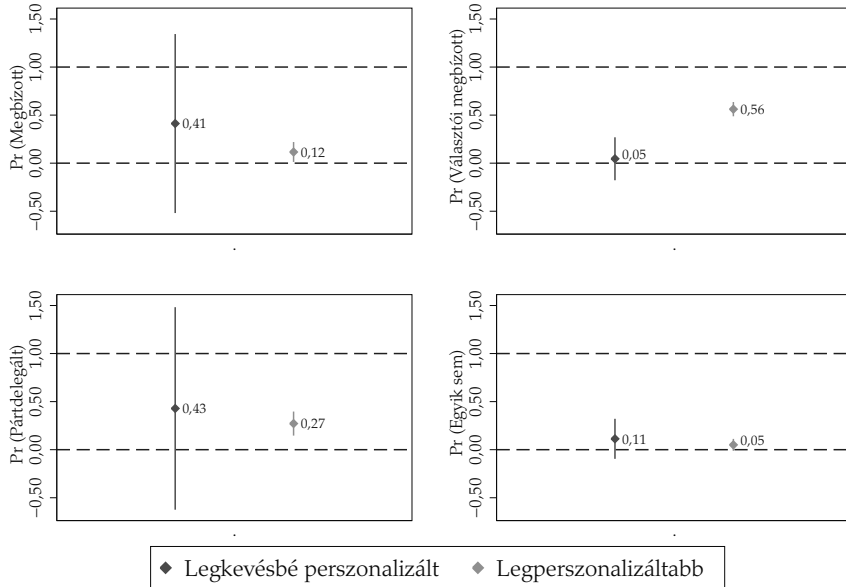
	Nem említ helyi ügyet	Helyi ügyet említ	Különbség
Megbízott	0,24 (0,03)***	0,17 (0,02)***	-0,07
Szavazói delegált	0,36 (0,11)***	0,52 (0,02)***	0,16
Pártdelegált	0,36 (0,12)***	0,23 (0,02)***	-0,13
Egyik sem	0,04 (0,02)**	0,07 (0,02)***	0,03

*** $p < 0,01$; ** $p < 0,05$; * $p < 0,1$

Minden egyéb változó értéke az átlagon rögzítve.

Kiszámolva az egyes kategóriákba kerülés valószínűségeit, nem találunk számottevő különbséget a kampányperszonalizáció két szélsőséges esete között. A 2. ábrán látszik, hogy csak a szavazói delegált-kategóriába kerülés valószínűsége változik a növekvő perszonalizáció hatására.

2. ábra. A képviselet stílusa szerinti kategóriák becsült valószínűsége.

Áttérve a képviselői kérdések tartalmára, a 3. táblázat foglalja össze a negatív binomiális regressziós modelleket¹⁵, amelyek az egyes képviselők által benyújtott választókerületi vonatkozású kérdések számát magyarázzák.

3. táblázat. A parlamenti kérdések választókerületi relevanciáját magyarázó negatív binomiális modellek.

	3. modell	4. modell	5. modell	6. modell
Változók	Azonnali kérdések	Interpellációk	Szóbeli kérdések	Írásbeli kérdések
Kampány-perszonalizáció				
Kampánynormák	0,99 (0,09)	1,14 (0,08)*	1,01 (0,11)	1,42 (0,15)***
Kampányeszközök	0,91 (0,06)	0,91 (0,15)	0,69 (0,11)**	0,33 (0,07)***
Kampányagenda	1,50 (0,95)	1,52 (0,63)	1,67 (0,55)	1,08 (0,41)
Kontrollváltozók				
EVK-képviselő 2010-ben	0,27 (0,10)***	0,27 (0,06)***	0,34 (0,18)**	0,01 (0,00)***
EVK-képviselő 2006-ban	1,32 (0,49)	1,17 (0,31)	2,79 (1,01)***	0,31 (0,18)**
Polgármester	1,33 (0,39)	2,47 (0,44)***	0,48 (0,18)*	0,00 (0,00)***
Ideológiai távolság	0,78 (0,10)*	0,86 (0,09)	0,86 (0,33)	1,04 (0,59)
Párton belüli verseny	0,74 (0,69)	0,45 (0,20)*	1,47 (1,76)	0,58 (0,27)
Jelöltállítás centralizációja	1,18 (0,43)	1,03 (0,33)	0,25 (0,22)	0,00 (0,00)***
Választókerületi verseny	1,24 (0,38)	1,71 (0,62)	0,99 (0,18)	1,30 (1,16)
Női jelölt	2,14 (1,00)	1,61 (0,75)	2,81 (4,75)	1,65 (2,66)
Életkor	0,99 (0,02)	1,00 (0,02)	0,98 (0,01)**	1,11 (0,00)***
Tengelymetszet	0,27 (0,17)**	0,03 (0,04)***	3,14 (6,44)	0,16 (0,64)
N	160	160	160	160
Log-pseudolikelihood	-114,12	-92,51	-118,01	-49,20

A standard hibák párthovatartozás mentén klaszterezettek.

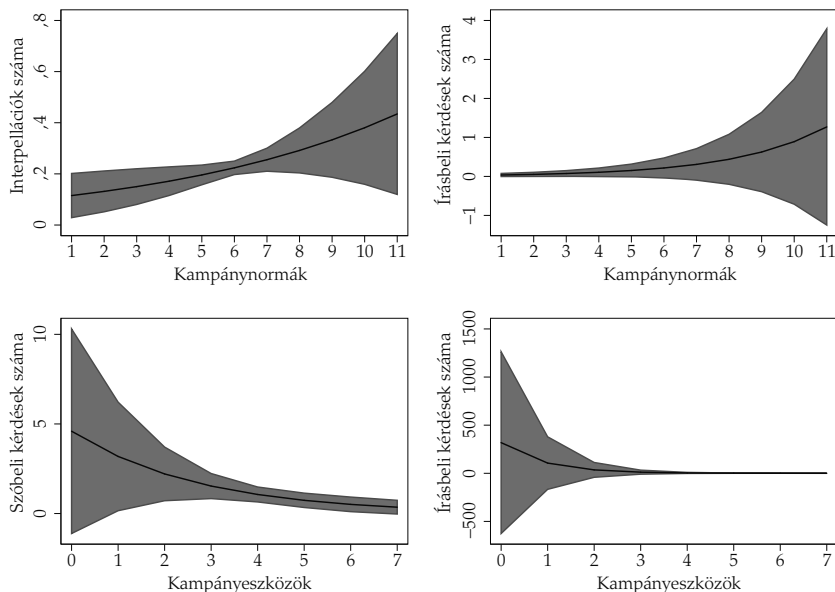
Az értékek incidencia-hányadosok. Zárójelben robusztus standard hibák.

*** $p < 0,01$; ** $p < 0,05$; * $p < 0,1$

A táblázatban feltüntetett értékek incidencia-hányadosok, vagyis az 1-nél nagyobb értékek pozitív, a kisebbek negatív hatásokat jeleznek. A kampány-perszonalizáció hatása nem konzisztens az összes kérdéstípust figyelembe véve. A perszonalizáció változók nincsenek hatással arra, hogy a képviselők hány választókerületi érintettségű azonnali kérdést nyújtottak be. A másik három kérdéstípus esetén viszont találunk bizonyítékokat arra, hogy a perszonalizáció talán számíthat. A 3. ábra a 3. táblázat szignifikáns kampányhatásait mutatja. Először is azt láthatjuk, hogy a kampánynormák pozitívan

befolyásolják a helyi relevanciájú interpellációk és írásbeli kérdések számát. A 95%-os konfidencia-intervallum azonban a legperszonalizáltabb kampányok felé haladva egyre szélesedik. Ez arra utalhat, hogy a modellek nem becsülnek túl pontosan, amikor a legperszonalizáltabb kampányokat a több helyi kérdéshez kötik.

3. ábra. A kampánynormák és -eszközök hatása a választókerületi kérdések számára.

A kampányeszközök esetében az eredmények nem konzisztensek a hipotézissel, miszerint minél több perszonalizált eszközt alkalmaz a jelölt a kampány során, annál több választókerületi kérdést tesz fel a parlamentben. Az adatok szerint mind az írásbeli, mind a szóbeli kérdések esetében az eszközökben megfigyelhető perszonalizáció csökkenti a helyi kérdések számát. A legzavarbaejtőbb eredmény azonban az, hogy az írásbeli kérdések esetében (6. modell) a normák és az eszközök ellentétes irányba mutatnak. Mindez arra utal, hogy a perszonalizáció e két mérőszáma a perszonalizációnak más-más aspektusait ragadja meg, és ezek különbözőképpen hatnak arra, ahogy a képviselők a feladataikról gondolkodnak. A legfőbb különbség a két mérőeszköz között, hogy míg a normák arra utalnak, hogy a jelöltek hogyan látják a saját kampányukat, addig az eszközök – annak ellenére, hogy ezekről is maguk a jelöltek nyilatkoztak – a perszonalizáció objektívebb mérőszámát kínálja. Ugyanakkor a kampány során használt eszközök függnek a párt központi kampánystratégiájától és a finanszírozási mechanizmusoktól is. Tehát az al-

kalmazott perszonalizált kampányeszközök számának meghatározása valamelyest kívül esik a jelöltek fennhatóságán, ami gyengíti a kapcsolatot a kampánystratégia és a későbbi képviselői tevékenység között.

Végül, de nem utolsó sorban, vessünk egy pillantást a frakcióból való kiszavazásra. A magyar parlamentben a frakciófegyelem hagyományosan erős. Az abszolút számokat tekintve a kiszavazás mérőszámaiban csak kis varianciát figyelhetünk meg.¹⁶ Ugyanakkor a 2. melléklet arra utal, hogy egy szűk sávban felfedezhető némi variancia mindkét változó esetében. A 4. táblázat foglalja össze a lineáris regressziós modellek eredményeit, amelyek egyfelől a kiszavazási ráta logaritmusát, másfelől a klaszterközéptől vett normált és logaritmizált távolságot magyarázzák. Az eredmények egyértelműek: a kampányperszonalizáció nem utal a kiszavazási hajlandóság magasabb szintjére.

4. táblázat. A frakcióból való kiszavazást magyarázó lineáris regressziós modellek.

	7. modell	8. modell
Változók	Kiszavazási ráta (logaritmizált)	A frakciótól vett távolság (normált és logaritmizált)
Kampányperszonalizáció		
Kampánynormák	-0,04 (0,03)	-0,05 (0,04)
Kampányeszközök	-0,00 (0,08)	-0,01 (0,07)
Kampányagenda	-0,13 (0,08)	-0,32 (0,15)*
Kontrollváltozók		
EVK-képviselő 2010-ben	-0,97 (0,18)***	-0,59 (0,12)***
EVK-képviselő 2006-ban	0,37 (0,24)	0,23 (0,24)
Polgármester	0,29 (0,05)***	0,37 (0,02)***
Ideológiai távolság	0,15 (0,04)**	0,10 (0,05)
Párton belüli verseny	0,02 (0,09)	0,16 (0,12)
Jelöltállítás centralizációja	-0,04 (0,15)	-0,09 (0,09)
Választókerületi verseny	0,19 (0,22)	0,02 (0,25)
Női jelölt	-0,37 (0,22)	-0,38 (0,11)**
Életkor	-0,01 (0,01)	0,00 (0,01)
Tengelymetszet	-4,53 (0,48)***	-0,57 (0,48)
N	158	157
R ²	0,27	0,14

A standard hibák párhovatarozás mentén klaszterezettek.

Az értékek standardizálatlan regressziós együtthatók. Zárójelben robusztus standard hibák.

*** p < 0,01; ** p < 0,05; * p < 0,1

Mielőtt áttérnénk a következtetésekre, ejtsünk néhány szót a választási rendszernek a képviselői tevékenységekre gyakorolt hatásáról. A mandátum típusa a függő változók mindhárom csoportjára jelentős hatással bír. A képviselőt fókuszával kezdve, az egyéni választókerületi képviselők esetében egy listás képviselőhöz képest 0,39-cel nő meg annak a valószínűsége, hogy választókerület-központúak lesznek. A képviselőt stílusát tekintve, ahogy az 5. táblázat szemlélteti, az egyéni képviselők 0,12-vel kisebb eséllyel válnak pártdelegáltakká, míg a szavazói delegálttá válásuk valószínűsége 0,15-tel nagyobb, mint a listás képviselőké. Összességében elmondható, hogy a magyar parlamenti képviselők inkább tekintik magukat delegáltaknak, mint megbízottnak. Az, hogy milyen típusú delegáltak lesznek, a mandátum típusán múlik.

5. táblázat. A négy képviselői stílusba kerülés valószínűsége a különböző mandátumtípusok mellett.

	Listás képviselő	Egyéni képviselő	Különbőség
Megbízott	0,23 (0,01)***	0,16 (0,02)***	-0,07
Szavazói delegált	0,39 (0,04)***	0,54 (0,01)***	0,15
Pártdelegált	0,33 (0,07)***	0,21 (0,01)***	-0,12
Egyik sem	0,04 (0,04)	0,08 (0,01)***	0,04

*** $p < 0,01$; ** $p < 0,05$; * $p < 0,1$

Minden egyéb változó értéke az átlagon rögzítve.

A felfogásokban megfigyelhető határozott különbség a különböző típusú mandátumok között azonban nem figyelhető meg a parlamenti kérdések és a kiszavazások tekintetében. A 3. és 4. táblázatok arra utalnak, hogy az egyéni képviselők szignifikánsan kevesebb választókerületi kérdést tesznek fel minden kategóriában, és kevésbé hajlamosak a frakcióból való kiszavazásra is. Az írásbeli kérdések esetében korábban már láttuk, hogy azok a listás képviselők, akik indultak egyéniben, de vesztek, ők azok, akik aktívan képviselik a választókerületi ügyeket (Papp, 2016). Az új eredményekkel kiegészítve a korábbiakat, elmondhatjuk, hogy a parlamenti kérdés egyszerűen nem az egyéni képviselők eszköze a választókerületi érdekek képviseletére. Mindez politikai oldaltól függetlenül érvényes (tehát attól függetlenül, hogy az adott képviselő a vizsgálat időpontjában kormánypárti képviselő volt-e vagy ellenzéki).

A kiszavazás tekintetében szignifikáns különbségeket figyelhetünk meg a pártok között.¹⁷ Mivel az egyéni képviselők döntő hányada kormánypárti képviselő, a mandátum típusának hatásában elképzelhető, hogy a pártok közötti különbséget érhetjük tetten.¹⁸ Valóban, a varianciaanalízis eredményei azt igazolják, hogy a Fidesz és a KDNP frakciója szignifikánsan kohezívebb, mint más pártoké.¹⁹ Következésképp, az egyéni képviselők azért lehetnek fegyelmezettebbek (a várttal ellentétben), mert nagyrészt kormánypártiak, és ezekben a pártokban erősebb a frakcióegység.

A többi kontrollváltozó vonatkozásában elmondható, hogy nem figyelhetünk meg stabil mintákat, amelyek ezen változók jelentőségét hangsúlyoznák. Talán a polgármesterség hatását lenne érdemes kiemelni. Amellett, hogy a polgármesterek szignifikánsan több helyi interpellációt nyújtanak be (4. modell), hajlamosabbak a frakcióból való kiszavazásra is (7. és 8. modellek). A fentiek miatt levonhatjuk azt a következtetést, miszerint a párt valóban egy dilemmával áll szemben akkor, amikor polgármestereket jelöl parlamenti választásokon (Navarro, 2009). Egyfelől, mivel a választók helyi gyökerekkel rendelkező jelölteket preferálnak (Putnam, 1976; Shugart és szerzőtársai, 2005; Tavits, 2010), a helyi politikusok erőforrásként szolgálhatnak a választások alkalmával. Másfelől viszont, azok a vonások, amelyek a választásokkor extra szavazatokat hozhatnak, alááshatják a parlamenti pártfegyelmet (Dewogheraele–Berton–Navarro, 2008; Tavits, 2010). A helyi politikai pozíció hatása azért is említésre méltó, mert 2014 óta a parlamenti képviselők nem tölthetnek be választott helyi hivatalokat, ami a pártfegyelem további erősödését vetíti előre.

KONKLÚZIÓ

Jelen tanulmány fő kérdése az volt, hogy a perszonalizált kampányok utalhatnak-e a képviselők attitűdjeire és parlamenti tevékenységeire. A kiindulópont azt volt, hogy a választók az egyes jelöltek kampányait heurisztikaként alkalmazzák annak eldöntésében, hogy az adott jelöltből „jó” képviselő lesz-e. Ha találunk összefüggést a kampányok és a tevékenységek között, akkor feltételezhető, hogy a választók következtethetnek a kampány jellemzői alapján arra, hogy a képviselők mennyire állnak ki a helyi ügyekért, vagy mennyire hajlandóak a frakció ellenében szavazni. A kampányperszonalizáció mérésében Zittel és Gschwend (2008) munkájára támaszkodtam, és a kampánynormákat, -eszközöket és -agendát vettem alapul a perszonalizáció méréséhez.

A többváltozós modellek eredményeiből arra következtethetünk, hogy a perszonalizáció csak mérsékelt hatással bír a képviselők attitűdjeire és viselkedésére. A kampánynormák pozitív hatással bírnak az attitűdbeli választókerület-központúságra, a helyi érintettségű interpellációk és írásbeli kérdések számára. A kampányeszközök hatása zavarba ejtő. Egyrészt növeli a választókerületi képviselő fontosságát a képviselői attitűdökben, másrészt azonban csökkenti a helyi témájú szóbeli és írásbeli kérdések számát. Végül, de nem utolsósorban, a kampányagenda semmilyen hatással nem volt a vizsgált függő változók alakulására. Mit jelent mindez a szavazók azon képességére, hogy ki tudják választani a „jó” képviselőt? A legegyszerűbb, ha a perszonalizáció mérőeszközei felől közelítjük meg a problémát. Ahogy arról korábban már szó esett, a norma a képviselő saját kampányára vonatkozó percepciói. Tehát a három indikátor között ennek lehet a legkevesebb köze ahhoz, amit a válasz-

tók a kampány során tapasztalhatnak. A kampányeszközök már objektívebb indikátornak tekinthetők, de még mindig elhamarkodott volna azt állítani, hogy az alkalmazott perszonalizált eszközök száma alapján képesek legyünk ítéletet hozni a jelöltekről. Továbbá az eszközök száma nagyrészt a rendelkezésre álló erőforrások függvénye is, amely elosztásába a pártnak jelentős beleszólása van. Anélkül, hogy tudnánk, hogy a választók pontosan mit érzékelnek a kampányokból, csak spekulálni tudunk arra vonatkozóan, hogy a három mutatószám közül mégis az agenda az, amelyet az átlagszavazó a legegyszerűbben be tud fogadni. Ebből kiindulva tehát, azon az alapon, hogy az agenda volt az egyetlen változó, ami semmilyen formában nem befolyásolja az attitűdöket és a viselkedést, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy *a kampányperszonalizáció nem segíti a szavazókat abban, hogy megtippeljék, hogy a jelölt hogyan viselkedik majd megválasztása után.*

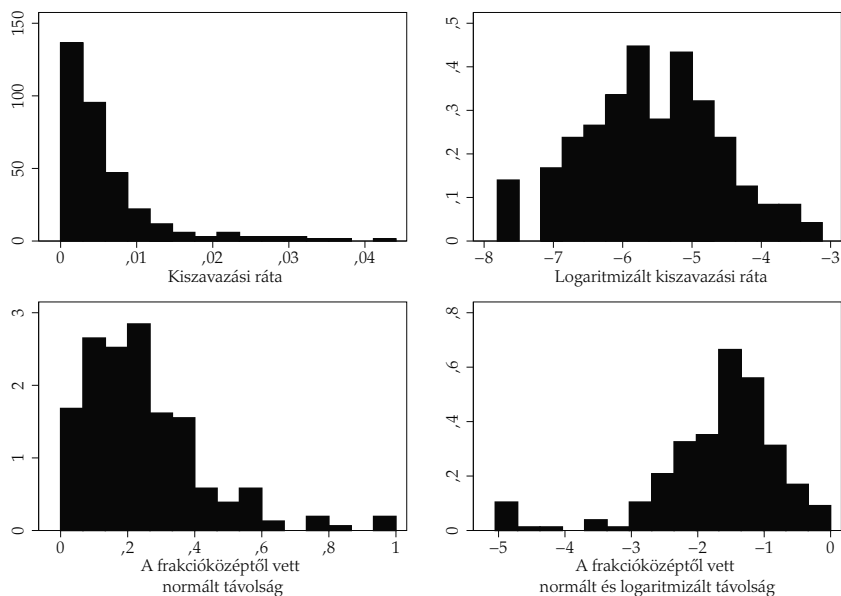
Mindazonáltal, a normáknak és az agendának a szerepfelfogásokra, valamint az előbbinek a kérdésekre gyakorolt pozitív hatása érdekes megfigyelés. Az, ahogyan a képviselők a saját kampányaikra tekintenek, befolyásolja a szerepfelfogásukat és a tevékenységeik egy részét is. Következésképp, létezik valamiféle belső kohézió a kampányperszonalizáció és a viselkedés között. A következő lépés annak feltárása volna, hogy vajon a választók és a képviselők ugyanúgy látják-e a kampányt. Addig azonban, amíg ez eldől, a címben tett ígéret a legjobb esetben is elhamarkodottnak nevezhető.

1. melléklet. Az elemzésben szereplő változók.

Változók		Értékek	Adatforrás
<i>Függő változók</i>			
A képviselő fókusza	A képviselő szerint kinek a képviselője a fő feladata képviselőként	1 = választókerületi fókusz; 0 = más fókusz	CCS
A képviselő stílusa	A képviselő szerint egy képviselőnek kinek a véleményével megegyezően kellene szavaznia azokban az esetekben, amikor a választók, a párt és a képviselő véleménye eltér egymástól.	1 = megbízott; 2 = választói delegált; 3 = pártdelegált; 4 = egyik sem	CCS
A választókerületi kérdések száma	Interpellációk, azonnal, szóbeli és írásbeli kérdések		Parlament
Kiszavazási ráta	Azon szavazások aránya, amelyek során a képviselő nem szavazott a frakcióval		Parlament

Változók		Értékek	Adatforrás
A frakcióközéptől vett távolság	A frakcióközepek és az egyes képviselők között távolság a szavazások tekintetében		Parlament
<i>Független változók</i>			
Kampány-normák	A kampány fő célja a képviselő szerint	1 = A lehető legtöbb figyelmet irányítani a pártra; 11 = A lehető legtöbb figyelmet irányítani a jelöltre	CCS
Kampány-eszközök	A kampány során használt perszonalizált kampányeszközök száma	min: 0, max: 7	CCS
Kampány-agenda	A kampány során említett-e olyan helyi ügyet, amellyel a pártkampány nem foglalkozott	1 = igen; 0 = nem	CCS
<i>Kontrollváltozók</i>			
EVK-képviselő 2010-ben	A mandátum típusa 2010–2014 között	1 = egyéni; 0 = listás	választási adatok
EVK-képviselő 2006-ban	A mandátum típusa 2006–2010 között	1 = egyéni; 0 = listás	választási adatok
Polgármester	Polgármester 2010–2014 között	1 = igen; 0 = nem	Választási adatok
Ideológiai távolság	A képviselő és a pártja által a bal-jobb skálán (0–10) elfoglalt hely közötti abszolút különbség, ahogy a képviselő érzékeli	$ Baljobb_{Képviselő} - Baljobb_{Párt} $	CCS
Párton belüli verseny	A képviselőnek voltak-e versenytársai a jelölésért folytatott küzdelemben	1 = voltak versenytársak; 0 = egyedüli jelölt volt	CCS
Jelöltállítás centralizációja	A jelölésről az országos pártvezetés döntött	1 = igen; 0 = nem	CCS
Választókerületi verseny	A jelöltek effektív száma az adott egyéni választókerületben	$\frac{1}{\sum Szavazatok^2}$	Választási adatok
Női jelölt	A képviselő neme	1 = nő; 0 = férfi	Képviselői biográfia
Életkor	A képviselő életkora		Képviselői biográfia

2. melléklet. A kiszavazás változók eloszlása.

JEGYZETEK

- ¹ Az irodalomban vizsgálják többek között a törvényjavaslatok (Crisp–Ingall, 2002; Marangoni–Tronconi, 2011), bizottsági tagságok (Manow, 2013; Stratmann–Baur, 2002) és parlamenti fel-szólalások (Hill–Hurley, 2002) helyi fókuszát.
- ² „Mi volt kampánya elsődleges célja? Hova helyezné el a célt az alábbi 10 fokú skálán, ahol az 1 jelentése a 'lehető legtöbb figyelmet kelteni pártom iránt', és a 11 jelentése a 'lehető legtöbb fi-gyelmet kelteni a jelölésemre vonatkozóan'.”
- ³ A kérdéseket személyesen tettük fel a képviselőknek.
- ⁴ Az adatfelvétel során a képviselőket pártjuk és mandátumtípusuk szerint csoportokba soroltuk, majd a csoportok minden tagjához véletlen számokat rendeltünk. A képviselőket a hozzájuk rendelt véletlen számok alapján sorba rendeltük, és sorrendben kerestük fel őket. Abban az esetben, ha egy képviselő nem vállalta a kutatásban való részvételt, a saját csoportjának listáján szereplő következő képviselőt kerestük meg. Összesen 232 képviselő töltötte ki a kérdőívet.
- ⁵ „Ön parlamenti munkájában kiket képvisel elsősorban?”
- ⁶ Egyéb válaszlehetőségek: „a párt szavazói”, „a társadalom egy bizonyos csoportja”, „az ország összes állampolgára”.
- ⁷ Itt szeretném megköszönni újra Kubik Bálintnak a segítséget.
- ⁸ http://www.ksh.hu/apps/hntr.egyeb?p_lang=HU&p_sablon=LETOLTES

- ⁹ Ugyan a kérdések kódolása teljesen automatizált, minden találatot kézzel is ellenőriztünk. Erre azért is volt szükség, mert néhány település neve megegyezik egyes képviselők vezetéknevének hangalakjával (pl. Varga, Semjén). Ezen kívül a településnevek nagy száma a köznyelvben is használatos.
- ¹⁰ A többes jelölés lehetővé teszi, hogy az egyéniben sikertelen jelöltek listás képviselőként kerüljenek a parlamentbe, ami nem írja felül az egyéni választókerület képviselőének szándékát (Papp, 2016).
- ¹¹ Nem meglepő módon, a klaszterek egybeesnek a különböző pártokkal. A kormánypártok (a Fidesz és a KDNP) egy klasztert alkotnak, míg a többi pártnak saját klasztere van.
- ¹² A frakciószavazat imputálásával a frakció kohéziója összességében erősebb lesz (a domináns szavazat erősebben érvényesül), de a változó normálásának köszönhetően a képviselők közötti relatív távolság változatlan marad. Továbbá mivel a pártfegyelem rendkívül erős, az imputált értékek nem változtatják meg a klaszterközéppontokat sem. Az imputálás hatására megfigyelt kisebb változások a domináns frakcióvélemény felé tolják a középpontot.
- ¹³ A VIF értékei 1,11 a kampánynormák, 1,28 az eszközök és 1,08 az agenda esetében, amely nem utal multikollinearitásból eredő problémára.
- ¹⁴ Legkevesbé perszonalizált kampányok: kampánynormák = 1, eszközök = 0, agenda = 0. Legperszonalizáltabb kampányok: kampánynormák = 11, eszközök = 7, agenda = 1.
- ¹⁵ A negatív binomiális modelleket túlszórás esetén használják a *count* típusú változók modellezésében (Cameron–Trivedi, 1998; Long, 1997). A diszperziós paraméter (alfa) szignifikánsan különbözik 0-tól, minden itt közölt modell esetében ($p < 0,01$).
- ¹⁶ Átlag Kiszavazási ráta = 0,006; Szórás Kiszavazási ráta = 0,007; Átlag Klaszterközéptől vett távolság = 0,247, Szórás Klaszterközéptől vett távolság = 0,18
- ¹⁷ A párt változó súlyos multikollinearitás okán nem szerepelt a modellekben.
- ¹⁸ Carey (2007) bizonyítja, hogy a parlamentáris rendszerekben a kormánypártok egységesebben szavaznak a parlamentben, mint az ellenzéki pártok.
- ¹⁹ Kiszavazási ráta: $F=11,3$, $p<0,000$; A frakcióközéptől vett távolság: $F=7,8$, $p<0,000$

IRODALOM

- André, A.–Freire, A.–Papp, Zs. (2014): Electoral Rules and Legislators' Personal Vote-Seeking, *Sam Depauw–Kris Deschouwer (eds.) Representing the people. A survey among members of statewide and substate parliaments*. Oxford, Oxford University Press, 87–109.
- Bailer, S. (2011): People's Voice or Information Pool? The Role of, and Reasons for, Parliamentary Questions in the Swiss Parliament. *The Journal of Legislative Studies*, 17 (3), 302–314.
- Banducci, S. A.–Karp, J. A.–Thrasher, M.–Rallings, C. (2008): Ballot Photographs as Cues in Low-Information Elections. *Political Psychology*, 29 (6), 903–917.
- Brockington, D. (2003): A Low Information Theory of Ballot Position Effect. *Political Behavior*, 25 (1), 1–27.

- Brusattin, L. (2011): Candidate Visual Appearance as a Shortcut for Both Sophisticated and Unsophisticated Voters: Evidence from a Spanish Online Study [online]. *International Journal of Public Opinion Research*. Retrieved from <http://ijpor.oxfordjournals.org/content/early/2011/12/08/ijpor.edr040>
- Cameron, A. C.–Trivedi, P. K. (1998): *Regression Analysis of Count Data*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Carey, J. M. (2007): Competing Principals, Political Institutions, and Party Unity in Legislative Voting. *American Journal of Political Science*, 51 (1), 92–107.
- Carey, J. M. and Shugart, M. S. (1995): Incentives to Cultivate a Personal Vote: a Rank Ordering of Electoral Formulas. *Electoral Studies*, 14 (4), 417–439.
- Chiru, M. (2015): Multiple Candidacies and the Role of the Lowest Electoral Tier for Individualized Campaigning. *East European Politics & Societies*, 0888325415569761.
- Colomer, J. M. (2011): Introduction: personal and party representation. In: Josep M. Colomer (ed.): *Personal representation. The neglected dimension of electoral systems*. Colchester, ECPR Press, 1–20.
- Converse, P. E.–Pierce, R. (1986): *Political Representation in France*. Cambridge, Belknap Press of Harvard University Press.
- Coppedge, M. (1997): *Strong Parties and Lame Ducks: Presidential Partyarchy and Factionalism in Venezuela*. Stanford University Press.
- Cordero, G.–Coller, X. (2014): Cohesion and Candidate Selection in Parliamentary Groups. *Parliamentary Affairs*, online.
- Costa, O.–Kerrouche, E. (2009): Representative roles in the French National Assembly: The case for a dual typology? *French Politics*, 7 (3), 219–242.
- Cox, G. W. (1997): *Making Votes Count: Strategic Coordination in the World's Electoral Systems*. Cambridge–New York, Cambridge University Press.
- Cross, W. and Young, L. (2015): Personalization of campaigns in an SMP system: The Canadian case. *Electoral Studies*, 39, 306–315.
- Cutler, F. (2002): The Simplest Shortcut of All: Sociodemographic Characteristics and Electoral Choice. *The Journal of Politics*, 64 (2), 466–490.
- De Winter, L. and Baudewyns, P. (2015): Candidate centred campaigning in a party centred context: The case of Belgium. *Electoral Studies*, 39, 295–305.
- Depauw, S. and Martin, S. (2009): Legislative party discipline and cohesion in comparative perspective. In: D. Giannetti–K. Benoit (eds.): *Intra-party Politics and Coalition Governments*. London–New York, Routledge, 103–120.
- Dewogheraele, J.–Berton, R. M.–Navarro, J. (2008): *Cumul de Mandats' in Contemporary French Politics. An Empirical Study of the XIIe legislature of the Assemblée Nationale* [online]. Retrieved from http://halshs.archives-ouvertes.fr/docs/00/12/79/06/PDF/_Cumul_des_Mandats_in_Contemporary_French_Politics.pdf
- Dudzińska, A.–Poyet, C.–Costa, O.–Wessels, B. (2014): Representational Roles. In: K. Deschouwer–S. Depauw (eds.): *Representing the People. A Survey among Members of Statewide and Sub-state Parliaments*. Oxford, Oxford University Press, 19–38.
- Eder, N.–Jenny, M.–Müller, W. C. (2015): Winning over voters or fighting party comrades? Personalized constituency campaigning in Austria. *Electoral Studies*, 39, 316–328.

- Esaiasson, P. (2000): How Members of Parliament Define their Taks. In: P. Esaiasson and K. Heidar (eds.): *Beyond Westminster and Congress: The Nordic Experience*. Cleaveland, Ohio State University Press.
- Eulau, H.–Karp, P. D. (1977): The Puzzle of Representation: Specifying Components of Responsiveness. *Legislative Studies Quarterly*, 2 (3), 233–254.
- Fearon, J. (1999): Electoral Accountability and the Control of Politicians: Selecting Good Types versus Sanctioning Poor Performance. In: Adam Przeworski–Susan C. Stokes–Bernard Manin (eds.): *Democracy, Accountability, and Representation*. New York, Cambridge University Press.
- Gschwend, T.–Zittel, T. (2015): Do constituency candidates matter in German Federal Elections? The personal vote as an interactive process. *Electoral Studies*, 39, 338–349.
- Hill, K. Q.–Hurley, P. A. (2002): Symbolic Speeches in the U.S. Senate and Their Representational Implications. *The Journal of Politics*, 64 (01), 219–231.
- Hix, S. (2004): Electoral Institutions and Legislative Behavior: Explaining Voting Defection in the European Parliament. *World Politics*, 56 (2), 194–223.
- Holtz-Bacha, C.–Langer, A. I.–Merkle, S. (2014): The personalization of politics in comparative perspective: Campaign coverage in Germany and the United Kingdom. *European Journal of Communication*, 0267323113516727.
- Holtz-Bacha, C.–Mazzoleni, G. (2004): *The Politics of Representation: Election Campaigning and Proportional Representation*. New York, Peter Lang.
- Kam, C. (2001): Do Ideological Preferences Explain Parliamentary Behaviour? Evidence from Great Britain and Canada. *The Journal of Legislative Studies*, 7 (4), 89–126.
- Kriesi, H. (2012): Personalization of national election campaigns. *Party Politics*, 18 (6), 825–844.
- Kunicova, J.–Remington, T. F. (2008): Mandates, Parties and Dissent Effect of Electoral Rules on Parliamentary Party Cohesion in the Russian State Duma, 1994–2003. *Party Politics*, 14 (5), 555–574.
- Leston-Bandeira, C. (2009): Dissent in a Party-Based Parliament The Portuguese Case. *Party Politics*, 15 (6), 695–713.
- Long, J. S. (1997): *Regression Models for Categorical and Limited Dependent Variables*. SAGE Publications Inc.
- Manow, P. (2013): Mixed Rules, Different Roles? An Analysis of the Typical Pathways into the Bundestag and of MPs' Parliamentary Behaviour. *The Journal of Legislative Studies*, 19 (3), 287–308.
- Mansbridge, J. (2009): A "Selection Model" of Political Representation. *Journal of Political Philosophy*, 17 (4), 369–398.
- Martin, S. (2011): Parliamentary Questions, the Behaviour of Legislators, and the Function of Legislatures: An Introduction. *The Journal of Legislative Studies*, 17 (3), 259–270.
- McDermott, M. L. (2005): Candidate Occupations and Voter Information Shortcuts. *The Journal of Politics*, 67 (1), 201–219.
- Morgenstern, S. (2004): *Patterns of Legislative Politics: Roll-Call Voting in Latin America and the United States*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Navarro, J. (2009): *Multiple-Office Holders in France and in Germany: An Elite within the Elite?* Jena, SFB 580 Mitteilungen.

- Norris, P. (2000): *A Virtuous Circle: Political Communications in Postindustrial Societies*. Cambridge–New York, Cambridge University Press.
- Olivella, S.–Tavits, M. (2014): Legislative Effects of Electoral Mandates. *British Journal of Political Science*, 44 (2).
- Papp, Zs. (2015): Campaign-Personalization and Constituency Focus in a Mixed-Member Electoral System. The Case of Hungary. *World Political Science*, 11 (1), 75–95.
- Papp, Zs. (2016): Shadowing the elected: mixed-member incentives to locally oriented parliamentary questioning. *The Journal of Legislative Studies*, 22 (2), 216–236.
- Pilet, J.-B.–Freire, A.–Costa, O. (2012): Ballot sturcture, district magnitude and constituency-orientation of MPs in proportional representation and majority electoral systems. *Representation*, 48 (4), 359–372.
- Poiré, A. (2002): Do Electoral Institutions Affect Party Discipline?, or: Nominations Rule! Comparative Evidence on the Impact of Nomination Procedures on Party Discipline' [online]. *Working Papers on Political Science*, 3. Retrieved from <http://scholar.google.com/scholar?cluster=12852520413068279625&hl=en&oi=scholar>
- Popkin, S. L. (1994): *The Reasoning Voter: Communication and Persuasion in Presidential Campaigns*. Chicago, University Of Chicago Press.
- Putnam, R. D. (1976): *The Comparative Studies of Political Elites*. Englewood Cliffs, Prentice-Hall.
- Russo, F.–Wiberg, M. (2010): Parliamentary Questioning in 17 European Parliaments: Some Steps towards Comparison. *The Journal of Legislative Studies*, 16 (2), 215–232.
- Sanbonmatsu, K. (2002): Gender Stereotypes and Vote Choice. *American Journal of Political Science*, 46 (1), 20–34.
- Selb, P.–Lutz, G. (2015): Lone fighters: Intraparty competition, interparty competition, and candidates' vote seeking efforts in open-ballot PR elections. *Electoral Studies*, 39, 329–337.
- Shugart, M. S.–Valdini, M. E.–Suominen, K. (2005): Looking for Locals: Voter Information Demands and Personal Vote-Earning Attributes of Legislators under Proportional Representation. *American Journal of Political Science*, 49 (2), 437–449.
- Sieberer, U. (2006): Party unity in parliamentary democracies: A comparative analysis. *The Journal of Legislative Studies*, 12 (2), 150–178.
- Sieberer, U. (2010): Behavioral consequences of mixed electoral systems: Deviating voting behavior of district and list MPs in the German Bundestag. *Electoral Studies*, 29 (3), 484–496.
- Simon, H. A. (1982): *Models of Bounded Rationality: Empirically grounded economic reason*. Boston, MIT Press.
- Stratmann, T.–Baur, M. (2002): Plurality Rule, Proportional Representation, and the German Bundestag: How Incentives to Pork-Barrel Differ across Electoral Systems. *American Journal of Political Science*, 46 (3), 506–514.
- Strøm, K. (2003): Parliamentary Democracy and Delegation. In: Kaare Strøm–Wolfgang C. Müller–Torbjörn Bergman (eds.): *Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies*. Oxford, Oxford University Press, 55–108.
- Tavits, M. (2009): The Making of Mavericks Local Loyalties and Party Defection. *Comparative Political Studies*, 42 (6), 793–815.

- Tavits, M. (2010): Effect of Local Ties On Electoral Success and Parliamentary Behaviour The Case of Estonia. *Party Politics*, 16 (2), 215–235.
- Thomassen, J.–Andeweg, R. B. (2004): Beyond collective representation: individual members of parliament and interest representation in the Netherlands. *The Journal of Legislative Studies*, 10 (4), 47–69.
- Traber, D.–Hug, S.–Sciarini, P. (2014): Party Unity in the Swiss Parliament: The Electoral Connection. *The Journal of Legislative Studies*, 20 (2), 193–215.
- Wahlke, J. C.–Eulau, H.–Buchanan, W.–Ferguson, L. C. (1962): *The Legislative System. Explorations in Legislative Behavior*. New York, Wiley.
- Wessels, B. (1999): System Characteristics Matter: Empirical Evidence from Ten Representation Studies. W. Miller, R. Pierce, J. Thomassen et al. (eds.): *Policy Representation in Western Democracies*. Oxford, Oxford University Press, 137–161.
- Wessels, B. (2007): Political Representation and Democracy. In: Robert J. Dalton and Hans-Dieter Klingemann (eds.): *The Oxford Handbook of Political Behavior*. Oxford, Oxford University Press.
- Wiberg, M. (1995): Parliamentary Questioning. Control by Communication. In: H. Döring (ed.): *Parliaments and Majority Rule in Western Europe*. Frankfurt, Campus Verlag, 179–222.
- Wiberg, M.–Koura, A. (1994): The Logic of Parliamentary Questions. In: Matti Wiberg (ed.): *Parliamentary Control in Nordic Countries*. Helsinki, Finnish Political Science Association, 19–43.
- Zittel, T. (2015): Constituency candidates in comparative perspective – How personalized are constituency campaigns, why, and does it matter?. *Electoral Studies*, 39, 286–294.
- Zittel, T.–Gschwend, T. (2008): Individualised Constituency Campaigns in Mixed-Member Electoral Systems: Candidates in the 2005 German Elections. *West European Politics*, 31 (5), 978–1003.

RADIKALIZMUS EURÓPÁBAN

Hajdú András

Európa nacionalistái egyesülhetnek?

(A radikális jobboldal képviselőcsoportjai az Európai Parlamentben)

EURÓPA NACIONALISTÁI EGYESÜLHETNEK?

A radikális jobboldal képviselőcsoportjai az Európai Parlamentben

Hajdú András

(Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Doktori Iskola)

ÖSSZEFOGLALÓ

Az utóbbi évek során a politikatudományban egyre kiemeltebb figyelmet kapott az európai integráció folyamata, továbbá az Európai Unió pártokra kifejtett hatása. Az Európai Parlament új karrierutakat kínál a politikusok számára, képviselőcsoportjai, valamint az európai pártok egyre hangsúlyosabb szerephez jutnak a pártok álláspontjainak kialakításában (Ladrech, 2012). A radikális jobboldal nemzetközi szövetségkötési kísérletei viszont hosszú időn át csak igen elenyésző figyelemben részesültek. Amennyiben foglalkoznak is a kérdéssel, a szerzők többsége csupán annyit mond ki, hogy a nacionalizmus és a tekintélyelvűség miatt ezek a pártok képtelenek stabil, hatékony és hosszú életű transznacionális politikai formáció létrehozására (Mudde, 2007; Almeida, 2010; Startin, 2010). A tanulmány célja a radikális jobboldali pártok együttműködési mintázatának feltérképezése az Európai Parlamenten belül, valamint annak bemutatása, hogy a 2015 júniusában alakult Nemzetek és Szabadság Európa (Europe of Nations and Freedom, ENF) képviselőcsoportra vonatkozó megállapítások miként egészítik ki, vagy módosítják az eddigi ismereteket.

Kulcsszavak: radikális jobboldal ■ Európai Parlament ■ parlamenti csoport

A KUTATÁS TÁRGYA

A magyar politikatudomány európai uniós csatlakozásunk óta számos, a tagsággal, integrációval összefüggő kérdést tárgyalt. A differenciált integráció problémája (Koller, 2012; Ágh, 2014), az euróövezet heterogenitása (Bartha, 2012), vagy konkrét közpolitikai ügyek vizsgálata (Kovács, 2014) mellett a magyarországi és közép-európai európai parlamenti képviselőkről is készültek kutatások (Ilonszki–Jäger, 2006; Bíró-Nagy, 2016). Az említett néhány téma kiemelése, vázlatos felsorolása jelzi, hogy a magyar szerzők nem csupán hazai, hanem kontinentális szintén zajló folyamatokat is bemutattak. A magyar nyelvű irodalom ír az euroszkeptizmus kérdéséről is (Dúró, 2010), azonban más európai országokhoz hasonlóan (Brack, 2012) eddig kevés figyelmet fordított arra, nem fejtette ki annak lehetőségét, hogy az euroszkeptizmus adott esetben akár „cementező erővé” is válhat az integráció ellenzőinek körében.

Az Unió egyre bővülő és mélyülő közpolitikai befolyása következtében az EU megítélése is változott, a pártok besorolása pedig már nem egyszerűsíthető le a tagság támogatóinak és ellenzőinek táborára (Kopecký–Mudde, 2002; Taggart és szerzőtársai, 2008). A jobboldali pártok hagyományosan politikai és kulturális okokból, a baloldaliak pedig gazdasági alapokra hivatkozva bírálják az integrációs folyamatot és a közösségi intézményrendszert (Brack, 2013). Az euroszkepticizmus viszont ennél a felosztásnál is jóval összetettebb politikai álláspont, amely számos különböző gyökérből táplálkozhat (Dúró, 2010). Maastricht óta a radikális jobboldal, korábbi támogató álláspontjával szakítva, markánsan az integrációval szemben foglal állást (Fieschi és szerzőtársai, 1996; Mudde, 2007; Hainsworth, 2008). Így a tanulmány esetében az euroszkepticizmus adottságnak és nem kutatási kérdésnek számít.

A tanulmány célja a radikális jobboldali pártok együttműködési mintázatának feltérképezése az Európai Parlamenten belül. Első pillantásra a kérdésfelvetés önmagában is paradox, hiszen a vizsgált pártokat az európai integrációt ellenző politikai szereplőként tartjuk nyilván, amelyek számára mégis kritikus az európai szinten történő intézményesülés, amit tovább nehezít a pártok sokfélesége és hektikus együttműködési képessége. Tanulmányomban így azt vizsgálom, hogy az integrációval szembeni álláspont ellenére a radikális jobboldal számára miért bír fontossággal az EP-frakció léte, mely pártok játszottak szerepet az eddigi együttműködésekben. Először megvizsgálom az együttműködés kihívásait, majd rátérek arra, hogyan ad intézményi keretet ennek a konfliktusnak az Európai Parlament. Ezután összehasonlító vizsgálat keretében mutatom be az eddig megalakult radikális jobboldali frakciókat. A tanulmány végén kitérek arra a kérdésre is, hogy a radikális jobboldalon lezajlott generációváltás megváltoztatta-e az érintett pártok politikai elitjét, más rekrutáció érvényesül-e esetükben, hasonlóbbá váltak-e más pártcsaládok elitjéhez, és így változtattak-e együttműködési mintáikon.

A RADIKÁLIS JOBBOLDAL EGYÜTTMŰKÖDÉSÉNEK NEHÉZSÉGEI

A szakirodalom szerint a radikális jobboldali pártok ideológiájának alapját képező nacionalizmus és etnocentrizmus jelenti a fő akadályát egy nagy és jól működő páneurópai radikális pártszövetség létrehozásának (Mudde, 2007; Almeida, 2010). Ennek az álláspontnak a hívei gyakran a rövid életű Identitás, Hagyomány, Szuverenitás (*Identity, Tradition and Sovereignty*, ITS) nevű EP-frakciót hozzák fel igazolásként (Almeida, 2010; Startin, 2010). A radikális jobboldalt megosztó konfliktusok – más pártcsaládokhoz hasonlóan – azonban jóval összetettebbek, messze túlmutatnak az ideológiai, történelmi múltból fakadó ellentéteken.

Lipset és Rokkan négy klasszikus törésvonala (Lipset–Rokkan, 1967), Inglehart posztmaterális törésvonala (Inglehart, 1977), az ezredforduló utáni Európában megfigyelhető zöld, alternatív és libertarináus (*Green, Alternative, Libertarian* – GAL), illetve a tradicionalista, tekintélyelvű és nacionalista (*Traditional, Authoritarian, Nationalist* – TAN) értékrend-konfliktusa (Hooghe és szerzőtársai, 2002; Kriesi és szerzőtársai, 2008) nem csupán az egyes államok pártrendszerén belül bír strukturáló erővel, hanem a blokkokon belül is elválaszt politikai szereplőket (Wagner, 2011). Mindezekkel együtt az eltérő szocio-kulturális és gazdaságpolitikai elképzelések, nemzeti hagyományok, egyedi politikai célok azt eredményezhetik, hogy az egymáshoz rendkívül hasonló profilú pártok nemzetközi szinten képtelenek bizonyulnak az együttműködésre.

A radikális jobboldal esetében négy jelentős konfliktusforrást lehet azonosítani, amelyek meghatározzák a pártok együttműködési készségét: a már említett ideológiai és történeti ellentéteken túl a stratégiai különbségek kérdése és a pártvezetők személyes rivalizálása is részletesebb elemzést igényel.

Ideológiai ellentétek

A radikális jobboldali pártok európai színre lépése és megerősödése óta a pártok központi kérdésének számító államkoncepció jelenti az egyik elsődleges konfliktusforrást. A nemzetállam szuverenitásának, integritásának védelmét hirdető pártok (pl.: FN, PRM, REP) elképzelései jelentősen eltérnek azokétól, amelyek etnikai-regionális közösségeket nem csupán a bevándorlókkal, hanem a jelenlegi állami keretekkel szemben határozzák meg (pl.: VB, LN). A Lombard Liga¹ (*League Lomardi*, LL) 1989-ben államkoncepciója miatt zárta ki az együttműködést a ciklus radikális jobboldali pártjaival. Az észak-olasz szeparatizmus képviselői nem működhetek együtt olyanokkal, akik önmagukat a homogén nemzetállam védelmezőiként határozták meg. A párt vezetője, Umberto Bossi ekkor még szövetségest látott az Európai Unióban, amelyre támaszkodhat „főellenségeivel”, így a korrupt olasz állammal, a Róma-központú közigazgatással és a dél-olasz területekkel szemben. Úgy gondolta, hogy a regionalitás, a szubszidiaritás brüsszeli támogatása erősítheti Észak-Itália helyzetét és segítheti szeparatista törekvéseit (Fieschi és szerzőtársai, 1996). A másik olasz pártnak, az Olasz Szociális Mozgalomnak (*Movimento Sociale Italiano*, MSI) szintén ideológiai ellentétei voltak ebben az időszakban más radikális jobboldali pártokkal. Az MSI határozottan elutasította a kisebbségek autonómiájának bármiféle biztosítását, bővítését, ami lehetetlenné tette az együttműködést a flamand és a német politikusokkal. A Flamand Blokk (*Vlaams Blok*, VB) a belga állam ellen harcolt a flamand közösség autonómiájának szélesítéséért (amely reményeik szerint végül egy új, önálló államban csúcsosodik ki), a német Republikánusok (*Republikaner*, REP) pedig a dél-tiroli német közösségnek követeltek szélesebb körű önrendelkezési lehetőségeket.

A radikális jobboldali pártok körében csak korlátozott érvényességgel azonosíthatóak általánosan tekinthető külpolitikai orientációk, amelyek ennek ellenére mégis együttműködést akadályozó tényezővé válhatnak. A skandináv radikálisok, továbbá Wilders Szabadságpártja (*Partij voor der Vrijheid*, PVV)² nyíltan USA- és Izrael-barát irányvonalat hirdet, amivel összeegyeztethetetlen bármilyen antiszemita megnyilvánulás. Bár az antiszemitizmus az európai radikális pártok ideológiájában háttérbe szorult, nem tűnt el teljesen: időszakosan több párt esetében is előfordulnak zsidóellenes megnyilvánulások (Bíró-Nagy és szerzőtársai, 2011). Emiatt az előbbi csoportba tartozó pártok igyekeznek éles távolságot tartani a mainstream médiában továbbra is antiszemitának minősített pártoktól (pl.: FN, FPÖ, VB) (Vossen, 2011). Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy az egyre markánsabbá váló iszlámellenes nézetek – és az arab tavasz, valamint az amerikai beavatkozások következtében elbukó szekuláris diktátorok – miatt megszakadtak a nyugati radikálisok arab területen kiépített kapcsolatai.³ Az arab–izraeli ellentétnél kevésbé hangsúlyos az USA–Oroszország konfliktusban elfoglalt álláspont, annak ellenére, hogy ebben a kérdésben jelentősebb különbségek vannak. A már említett USA-barát pártokkal szemben a kelet-európaiak nyíltan, a nyugatiak egy része (pl.: FN, FPÖ)⁴ pedig változó intenzitással és határozottsággal hirdet oroszbarát nézeteket (Bíró-Nagy és szerzőtársai, 2011).

A tapasztalat azt mutatja, hogy a külpolitikai kérdések mellett a nemzeti konfliktusok és az eltérő nemzetkonceptciók sem jelentenek áthidalhatatlan ellentétet a radikális jobboldal pártjai között. Erre a Flamand Érdek⁵ (*Vlaams belang*, VB) és a Nemzeti Front (*Front National*, FN) kapcsolata jelenti a legszemléletesebb példát (Mudde, 2007). Az FN évtizedek óta kiemelten fontos partnerként tekint a flamand szeparatista pártra, holott a vallon területeken működő belga Nemzeti Front (*Le Front National*, FNb)⁶ ideológiai és etnikai szempontok szerint is jóval közelebb állt a francia politikai erőhöz. Viszont az FNb története során mindig súlytalan szereplőnek számított, míg a VB az ezredforduló körüli időszakban komoly támogatottságot tudott felmutatni és hosszú ideje rendelkezik EP-képviselőkkel is. A bevándorlásról (különösen a muszlimokról) és az európai integrációról kialakított nagyon hasonló vélemény pedig elég erősnek bizonyult ahhoz, hogy ellensúlyt képezzen az államkonceptcióra vonatkozó különbségekkel szemben.

Mindezek tükrében kérdéses, hogy a pártok mit mondanak önmagukról, milyen programot kínálnak a választók számára. A szakirodalom és a média egyaránt azt emeli ki esetükben, hogy ezek a politikai szereplők a tiltakozásra, az ellenérzésekre építik fel stratégiájukat (Mudde, 2007; Hainsworth, 2008). Elmondják, hogy mit nem akarnak, viszont arra a kérdésre, hogy mi legyen helyette, ők mit gondolnak jó társadalomnak, sokkal homályosabb válasz jelenik meg. A pártok programjaival foglalkozó komparatív kutatások szerint a radikális jobboldal mainstreamhez történő közeledésének egyik jele, hogy a

klasszikus témák (bevándorlás- és elitellenesség, szociokulturális kérdések) mellett egyre részletesebb kifejtést, kibontást kapnak más közpolitikai területek is (Akkerman és szerzőtársai, 2016a; Akkerman és szerzőtársai, 2016b). Ennek ellenére nehéz egyértelműen meghatározni, hogy melyek azok az identitáselemek, amelyek változatlanul, hosszú távon, stabilan jelen vannak a radikális jobboldalon. Az utóbbi két évtized azt mutatta, hogy a szavazatmaximalizáló stratégia keretében újfogalmazták szinte minden alapvetésüket, legyen szó gazdaságpolitikáról, európai integrációról, saját nemzetképről, vagy a valláshoz és egyházakhoz fűződő viszonyról.⁷ A proteszt magatartásra épülő szavazatmaximalizáló stratégia egyfajta sajátos pragmatizmusként (vagy más megközelítésben opportunizmusként) tette lehetővé, hogy a radikális jobboldali pártok Nyugat- és Kelet-Európa számos országában meghatározó, napi-rendformáló, és bizonyos esetekben kormányzati szereplővé váljanak. Ez a pragmatikus viselkedés egyúttal annak lehetőségét is megteremtette, hogy az első pillantásra áthidalhatatlannak tűnő, ideológiai alapú ellentéteiket ezek a pártok félre tegyék, amennyiben az aktuális politikai helyzetben ezt látták érdemesnek.

Történelmi ellentétek

Közkeletű vélekedés, hogy a múltbeli nagy történelmi traumák olyan hatással bírnak, amelyek még sok évtizeddel később is megakadályozzák a szoros együttműködés kialakulását a nacionalista leszámazottak körében. Ha Közép-Európa, magyar–szlovák, vagy magyar–román konfliktusaira gondolunk, akkor ezt a megállapítást valóban érvényesnek tekinthetjük.⁸ A kelet-közép-európai pártok nemzetállami és építési törekvéseik keretében – legalábbis program és retorikai szinten – a „nemzeti nagyság” visszaállítását hirdetik, ami akár a szomszédos államokkal szembeni területi igények megfogalmazását is magába foglalja (Bíró-Nagy és szerzőtársai, 2011). A politikusok nacionalista érzülete mellett az érintett pártok szavazóinak attitűdjei is sok esetben akadályozzák a történelmi ellentétek felülírását.

A politikai élet realitása azonban ellenpéldákat is szolgáltat. 1989–94 között francia és német képviselők közös frakciót alkottak az EP-ben. Az ITS-képviselőcsoportban egyaránt helyet foglaltak a román és a bolgár képviselők, pedig a két nemzet között komoly történelmi ellentétek feszülnek, aminek egyik oka, hogy Románia az I. és a II. világháború után is bolgár területekhez jutott. Az ITS-nek továbbá egyaránt tagjai voltak olasz és osztrák képviselők, míg az 1990-es években a német és olasz radikálisok számára elképzelhetetlennek számított az együttműködés Dél-Tirol miatt.

Történelmi gyökerekkel rendelkezik a kelet-nyugati szembenállás is, ami potenciális ellentétet képezhet a „rég/nyugati” és „új/keleti” tagállamok pártjai között. A rövid életű ITS-frakció volt az első látványos, intézményesült formát öltő kísérlet a nyugati és keleti radikális jobboldali pártok együttműködésére

az EP-ben. Későbbi interjúk és háttérbeszélgetések során több korábbi ITS-tag panaszkodott arra, hogy milyen nehéz volt együttműködni a kelet-európai képviselőkkel, és ennek alátámasztására rendre a románok körüli problémákat említették (Startin, 2010). A két makro térség szereplőinek kapcsolatát bizonyára megterheli az eltérő politikai szocializációs közeg, amely mellett arról is említést kell tenni, hogy a kelet-közép-európai radikális pártok (pl.: Jobbik, PRM, SNS) programjából hiányoznak a Nyugat-barát elemek. A liberális gazdaságpolitikát, a külföldi tőkét és a multinacionális cégeket egyaránt elutasítják, és felelősnek tartják a helyi szociális, gazdasági problémák kialakulásában, fennmaradásában (Bíró-Nagy és szerzőtársai, 2011).

Mindezek ellenére a nyugat- és a kelet-európai pártok közötti együttműködés sosem lehetetlenült el véglegesen. Jean-Marie Le Pen érdeklődése a Szovjetunió összeomlását követően fordult a kelet-európai országok felé, mert úgy vélte, a kommunizmus után a nacionalizmus meghatározó ideológia lesz az új demokráciákban.⁹ A Nemzeti Front már a '90-es évek elejétől széles kelet-európai kapcsolati hálót épített ki annak reményével, hogy az EU bővítése révén új szövetségesei az EP falai között is megjelennek majd, amivel ismét lehetővé válik egy FN vezette radikális jobboldali képviselőcsoport alapítása. Az ENF-frakció alapításában pedig lengyel képviselők is részt vettek, később román is csatlakozott a formációhoz.

Stratégiai ellentétek

A radikális jobboldal szorosabb együttműködésének további akadályozó tényezőjét jelentik a stratégiai ellentétek. Egyes pártok célja olyan pozíció elfoglalása a hazai pártversenyben, amely lehetővé teszi számukra, hogy a többi párt lehetséges koalíciós társaként tekintsen rájuk, vagy megteremtse annak lehetőségét, hogy kívülről támogasson kisebbségi kormányokat, ezáltal érvényesítve követeléseit. Azok a politikai erők, amelyek ezt az utat követik, igyekeznek távol tartani magukat azoktól, akiket európai és belpolitikai szintén egyaránt páriaként kezelnek (Almeida, 2010). Különösen a Nemzeti Fronttól igyekeztek távol maradni a koalíciós kormányzati szerepre törekvők (pl.: Pia Kjaersgaard a dán Haladáspárt, majd a Dán Néppárt, illetve Jörg Haider az Osztrák Szabadságpárt élén). Az FN új szövetségi politikájának sikereként értékelhető, hogy Marine Le Pen elnöksége idején számos olyan párt esetében oldotta fel a korábbi távolságtartást, amelyek egy időszakban koalíciós – vagy kisebbségi kormányt kívülről támogató „kvázi koalíciós” – keretek között kormányzati pozícióval rendelkeztek (pl.: FPÖ, LN, PVV).

Már a keleti bővítés időszakában megfigyelhető volt, hogy olyan pártok (pl.: HZDS, PRM, SNS), amelyek alapértékeik szerint EU-ellenesnek kellett volna lenniük, támogatták hazájuk uniós tagságát. A korszak általános EU-párti hangulata, valamint a kormányra kerülés szándéka azt eredményezte, hogy a legerősebb nacionalista és populista pártok egy része az európai mainstreamhez

igyekezett társulni (Enyedi, 2006). Miután ezek a törekvések sikertelennek bizonyultak (a HZDS és a PRM felvételi kérelmét is elutasította az Európai Néppárt), az érintettek valamely euroszeptikus, vagy radikális frakcióhoz csatlakoztak, esetleg a függetlenek sorait választották.

Személyek rivalizálása

A radikális jobboldalon a legtöbb esetben egyszerű szervezeti struktúrával rendelkező, határozott hierarchia által tagolt, centralizált működésű és a vezető dominanciája által jellemzett pártokat találunk (Gunther–Diamond, 2003; Mudde, 2007: 260–273.). Ezért esetükben fontos azt is elemezni, hogy vezetők hogyan jelennek meg, hogyan képviselik szervezeteiket nemzeti politikai rendszerük keretein kívül, és mi történik, ha több ilyen hátterű pártvezető találkozik egy politikai térben.

A radikális jobboldali pártok nemzetközi együttműködése hosszú ideig a vezetők személyes kapcsolataira korlátozódott. Ilyen kooperáció működött például Jörg Haider és Umberto Bossi között, amely annak ellenére is eredményes volt, hogy az FPÖ és az LN 2014 előtt nem volt tagja ugyanazon európai pártszövetségnek. Az FN szövetségi hálójában is hosszú időn keresztül Jean-Marie Le Pen személyes kapcsolatai alapján szerveződött. A szereplők között viszont több alkalommal is konfliktust gerjesztett annak kérdése, hogy ki számít az elsődleges igazodási pontnak a szövetségi rendszeren belül.

Az 1990-es években Jean-Marie Le Pen és Jörg Haider egyaránt az európai radikális jobboldal elsőszámú vezetőjeként tekintett önmagára, és egyikük sem akart csupán második számú személy lenni egy nemzetközi összefogásban. Ez a szempont is szerepet játszott abban, hogy a két politikus sosem kereste a másik társaságát (Mudde, 2007; Hajdú, 2011). A 2014-es választás után Marine Le Pen a német *Der Spiegel* hetilapnak adott interjújában azt nyilatkozta, nem gond a nagy euroszeptikus frakcióra vonatkozó korábbi elképzelés megghiúsulása, a Egyesült Királyság Függetlenségi Pártjával (*UK Independence Party*, UKIP) úgy sem tudtak volna hosszú távon együttműködni, mert nem tudták volna eldönteni, hogy ki az első számú politikusa a képviselőcsoportnak, ő, vagy Nigel Farage (von Rohr, 2014).

A bemutatott konfliktusok évtizedek óta megosztják a radikális jobboldali pártokat. Már az 1989-es EP-alakuláskor meggátolták, hogy az akkor képviselettel rendelkező öt párt közül valamennyi ugyanannak a szövetségi rendszernek a részévé váljon. Ez alapján nem meglepő, hogy a sikeres radikális jobboldali pártok körének három évtizede zajló folyamatos bővülése kitérítette, fokozta a konfliktusokat is. Ez a politikai jelenség magyar viszonylatban 2009-ben, a Jobbik első sikeres választási szereplését követően vált relevánssá. A Jobbik egy már létező, évtizedek során formálódó, rendszeresen átalakuló konfliktusmezőbe lépett.¹⁰ A párt arab- és törökbarát programja (Jobbik, 2014: 81–83.),

politikusainak Izrael-ellenes megszólalásai miatt elfogadhatatlan partner az USA- és Izrael-párti külpolitikai irányvonalat követőknek. Ha emellett figyelembe vesszük a pártról kialakult negatív nemzetközi véleményt, belpolitikai elszigeteltségét, a kormányzati tapasztalat hiányát, akkor választ kaphatunk arra a kérdésre, hogy a 2014-es választás utáni ciklusban a legjelentősebb nyugati pártok miért tartanak továbbra is távolságot a magyar radikálisoktól.

A radikális jobboldali pártcsalád érvelésének kiindulópontja, identitásának alapja az új nacionalizmus, amely mindazokat a célokat magába foglalja, amelyek az etnikai közösség védelmét fejezik ki (Bíró-Nagy és szerzőtársai, 2011). Az ebből fakadó ellentéteket azonban a radikális jobboldali politikusok az utóbbi évek tapasztalatai alapján képesek háttérbe szorítani, az ideológiai és történelmi viták az utóbbi évek folyamatai alapján másodlagosnak tűnnek a stratégiai különbségekhez képest. A liberális gyökerekkel rendelkező PVV a Nemzeti Front szoros szövetségesevé vált, az olasz radikálisok pedig ma már együtt tudnak működni flamand, osztrák és német politikusokkal is. A történelmi vitáknál fontosabbá vált az antiszemitizmus bélyegének eltávolítása, a kormányzóképeség reprezentálása (lásd a Nemzeti Front példája), és a partnereket is ennek mentén igyekeznek „kiválogatni”.¹¹

Az említett konfliktusok megjelennek az Európai Parlament intézményi keretei között is, ami a kérdést látványosabbá, egyúttal könnyebben megfigyelhetővé és leírhatóvá teszi (Maurer és szerzőtársai, 2008). A frakciók közötti választás nem csupán a radikális pártok számára jelent dilemmát, viszont elemzése könnyebb abból a szempontból, hogy hiányzik egy olyan stabil szerveződés, mint az Európai Néppárt (*European People's Party*, EPP), amely képes önálló politikai szereplőként viselkedni (Wagner, 2011).

AZ EURÓPAI UNIÓ ÉS AZ EURÓPAI PARLAMENT INTÉZMÉNYI KERETE

Az Európai Parlament működése más törvényhozó testületekhez hasonlóan a képviselőcsoportokon alapszik (Hix és szerzőtársai, 2007). Mivel az EP az egyetlen olyan intézménye az Európai Uniónak, amelyet közvetlenül választanak, gyakorlatilag ez az egyedüli színtér a radikális jobboldali pártok számára, ahol az általuk felkarolt ügyeket európai szinten bemutathatják. Emellett a frakció léte láthatóságot is jelent, a médiafigyelem sokkal jelentősebb, továbbá komoly pénzügyi forrásokhoz biztosít hozzáférést (Archick–Mix, 2011; Wagner, 2011). Lehetővé teszi jóval nagyobb apparátus (pl. a sajtóosztály, a frakció mellett dolgozó szakértők) fenntartását. Ezzel szemben a független státusz az intézmény működésében súlytalan, izolált szerepet jelent, jóval kevesebb patronázs lehetőségével (Maurer és szerzőtársai, 2008).

A tárgyalt pártok döntő többsége eddig nem tudott kormányzati pozícióba kerülni, számukra az EP olyan politikai teret jelent, ahol az európai integráci-

óval szembeni ellenérzéseiket verbálisan és a parlamenti eszközökkel egyaránt kifejezhetik. Az EP-választás másodlagos jellege miatt (Hix és szerzőtársai, 2007) paradox módon éppen az EU kritikusainak ad lehetőséget arra, hogy mandátumhoz, parlamenti jelenléthez és ezáltal még szélesebb nyilvánosság-hoz jussanak. Másrészt az sem hagyható figyelmen kívül, hogy vannak olyan EP-képviselők, akik saját szerepüket úgy értelmezik, választóik azzal a mandátummal ruházták fel őket, hogy akadályt gördítsenek az integráció mélyítése elé (Brack, 2013). Ezentúl vannak olyan politikusok is, akik felismerték, hogy a depolitizált, konszenzus-orientált intézményi mechanizmusokra épülő politikai kultúrával szembeni álláspont hazai szinten is komoly politikai tőkévé konvertálható. Erre a magatartásra a UKIP vezetője, Nigel Farage jelenti a legjobb példát (Whitaker–Lynch, 2014).

Az EP frakcióit, különösen a jobboldalon, a permanens változás jellemzi. A frakciók mérete, tagsága, sok esetben pedig elnevezése is ciklusról ciklusra változik (Lord, 1997; Wagner, 2011). A jobboldal egyetlen stabil pontját, a közvetlen választás 1979-es bevezetése óta az Európai Néppárt jelenti. A kisebb frakciók instabilak, továbbá az ideológiai és közpolitikai heterogenitásból eredő belső konfliktusokkal is rendre meg kell küzdeniük (Wagner, 2011). A EP működési mechanizmusából, dinamikájából adódóan a képviselőcsoportok ciklusonként újra alakulnak, változó méretük és tagságuk miatt a politikatudomány számára újra és újra vizsgálendő politikai jelenségnek számítanak.

Az Európai Parlament azon kevés politikai aréna közé tartozik, ahol a radikális jobboldal strukturált együttműködési formát tudott létrehozni (Mudde, 2007: 177–181.). Le Pen számára a fentebb felsorolt előnyökön túl, személyes presztízből is rendkívüli értékkel bírt a képviselőcsoport és a frakcióvezetői tisztség. A radikális jobboldali pártok döntő többsége eddig nem tudott hosszabb ideig kormányra kerülni. Vezetőik azonban nem törődnek bele ebbe a helyzetbe és olyan alternatívákat keresnek, ahol betölthetik az óhajtott vezérszerepet. Jörg Haider például Karintia tartományban találta meg ezt a politikai teret, míg Jean-Marie Le Pen számára az Európai Parlament és a radikális jobboldali pártszövetségek jelentették az alternatívát a hazai karanténnal szemben. A francia radikális vezér már az 1980-as évek elején felismerte, hogy az európai szinten kompenzálhatja azt az elszigeteltséget, amivel hazájában kell szembenéznie.

RADIKÁLIS JOBBOLDALI FRAKCIÓK AZ EURÓPAI PARLAMENTBEN

Általánosan elterjedt vélemény, hogy a kisebb téttel bíró európai parlamenti választásokon jobb eredményt érhetnek el a radikális pártok, mert ezeken alacsonyabb a részvétel, mint a nemzeti parlamenti választásokon, ami kedvez az elkötelezett szavazótáborral rendelkező pártoknak. Továbbá a kisebb tét miatt

a választók őszintébben felvállalják érzéseiket, így kevésbé számítanak azok a tényezők, amelyek a stratégiai szavazás esetében érvényesülnek (Hix–Marsh, 2004). Az EP-választások azért is kedvezhetnek a radikális pártoknak, mert általánosan arányos rendszert alkalmaznak, szemben a nemzeti parlamenti választások sok esetben eltérő gyakorlatával. Ez utóbbi szempont kedvez az összehasonlító kutatásoknak, ugyanis a politikai környezet egy fontos intézményi elemét standardizálja. Az Európai Parlament egyúttal olyan intézményként működik, amelynek keretei között jól nyomon követhető a radikális jobboldali pártok számának és támogatottságának növekedése, továbbá együttműködési mintázataik is ciklusról ciklusra elemezhetőek. Emiatt érdemes áttekinteni, hogy miként változott a radikális jobboldali pártok köre és hogyan tudtak közös formációkat alkotni az Európai Parlamentben.

Az Európai Parlament történetében jelentős változást hozott az 1984-es választás, amikor a Nemzeti Front megerősödése révén egy új, viszonylag nagy létszámú nacionalista delegáció jelent meg az Európai Parlamentben, amelynek szárnyai alatt létrejött az intézmény történetének első radikális jobboldali frakciója, amely az Európai Jobboldal Képviselőcsoportja (*Group of the European Right*, ER) nevet viselte. A frakciót az FN, az MSI és egy görög nacionalista párt, a Nemzeti Politikai Unió (*Ethniki Politiki Enosis*, EPEN) képviselői alapították (Mudde, 2007; Startin, 2010).

Öt évvel később annak ellenére is bővült a radikális jobboldali képviselők köre, hogy az EPEN nem szerzett mandátumot. A német Republikánusok 6, a Lombard Liga 2, a Flamand Blokk pedig 1 mandátummal jelent meg az Európai Parlamentben. A konfliktusok meggátolták, hogy valamennyien egy képviselőcsoportba tömörüljenek, Le Pen pedig azt a döntést hozta, hogy korábbi olasz szövetségesét lecseréli a német és a flamand pártra. Úgy gondolta, hogy az MSI egy hanyatló párt, míg a REP és a VB egy új, közelgő konzervatív-nacionalista forradalom előfutárai. Az FN és a REP között további kapcsot jelentett, hogy egyik párt sem rendelkezett mandátummal saját nemzeti parlamentjében, így az európai színtér és egy EP-frakció léte mindkettőjük számára jóval hangsúlyosabbnak számított, mint az MSI esetében (Fieschi és szerzőtársai, 1996; Almeida, 2010). Az Európai Jobboldal Technikai Képviselőcsoportja (*Technical Group of the European Right*, DR) nevet viselő formáció elődjéhez hasonlóan a bevándorlásra, a jóléti szolgáltatásokra és a demográfiai trendekre összpontosított munkája során, valamint 1991 előtt kérelmelhetetlen ellensége volt a kommunizmusnak. A Szovjetunió összeomlása után pedig a Maastrichti szerződés vette át a frakció főellenségének szerepét (Fieschi és szerzőtársai, 1996).

Az 1994-es EP-választást követően az FN elszigetelődött a testületben. A német republikánusok elbuktak, a jobboldali euroszeptikus pártok inkább olyan szervezeteket preferáltak, amelyek sem nemzeti, sem közösségi szinten nem szorultak olyan páriaszerepbe mint Le Pen pártja. A függetlenek között helyet foglaló radikális jobboldali képviselők között pedig ebben az időszak-

ban csak minimális kohézió volt megfigyelhető (Archick–Mix, 2011). Le Pen két irányba indulva kezdett új szövetségi háló építésébe. Az FN Európai Nemzeti Unió (*European National Union*, Euronat) névvel páneurópai szövetséget hívott életre, amelynek tagjai a Nemzeti Front logisztikai és pénzügyi támogatása mellett legfontosabb rendezvényeiken Le Pen személyes megjelenésére is számíthattak. Az 1990-es években finn, spanyol és svéd pártok is részesültek az FN anyagi juttatásaiban, azonban nem váltották valóra a francia pártvezér reményeit. Le Pen abban bízott, hogy mentoráltjai EP-mandátumokhoz jutnak, ami révén a Nemzeti Front számára újra megnyílik egy radikális képviselőcsoport létrehozásának lehetősége (Mudde, 2007; Almeida, 2010).

E pártok kudarcai után még fontosabbá váltak azok a kapcsolatok, amelyeket Le Pen az 1990-es évek elejétől kezdett kiépíteni a posztkommunista térség államaiban. Az EU keleti bővítésének második, 2007-es fázisa azt eredményezte, hogy a román és bolgár képviselők, akik addig csupán megfigyelői státuszban vettek részt a testület munkájában, teljes jogkörű képviselőkké váltak a két érintett állam 2007 során esedékes EP-választásáig. A megfigyelő, előzetes munkát végző delegációkat választás nélkül, a nemzeti parlamenti arányok szerint állították össze. Így jutott mandátumhoz a Nagy-Románia Párt (*Partidul Romania Mare*, PRM) és a bolgár Támadás Nemzeti Szövetség (Ataka). Az új képviselők részvételével pedig lehetővé vált, hogy 2007 januárjában létrejöjjön a harmadik, minden korábbinál szélesebb és nagyobb méretű frakció, az Identitás, Hagyomány és Szuverenitás nevű képviselőcsoport (Almeida, 2010).

Az új frakció bemutatásakor Bruno Gollnisch, a csoport vezetője (J.-M. Le Pen akkori „jobb keze”) az ITS frakciót 23 millió olyan európai választó érdek-képviselőjeként határozta meg, akik szkeptikusak az EU jövőjével kapcsolatban, a nemzetállami szuverenitásban hisznek, emellett ragaszkodnak a keresztény értékrendhez, kultúrához és hagyományokhoz. Az új frakció a nem európai kultúrák, valamint a multikulturális társadalmi modell kritikájaként jött létre. Ezek szellemében a tömörülés Törökország uniós tagságával szemben foglalt állást. Az osztrák tag, Andreas Mölzer az ITS-frakciót hagyományokhoz ragaszkodó, nacionalista és patrióta pártok közösségeként definiálta. Az ITS erősebb és jóval jelentősebb kooperációt jelentett a korábbi képviselőcsoportokhoz képest, amelynek létrejöttét számos találkozó készítette elő (Startin, 2010).

Az ITS színre lépése meglepte a többi frakciót,¹² és valamennyien elutasították az együttműködés bármiféle formáját a radikális jobboldallal, ami többek között abban vált érzékelhetővé, hogy az ITS tagjai semmilyen pozíciót nem kaptak az EP bizottságaiban és a bizottságokon belül sem kaptak felkérést jelentések készítésére (Almeida, 2010). Az ITS nem csupán a korábbi két radikális frakció esetében tapasztalt totális izolációval nézett szembe, hanem elődeinél is drasztikusabb ellenlépésekkel szembesült, amely a képviselőcsoportok létrehozásának szigorításában csúcsonódott ki. Az ITS alakulásakor

minimum 20 képviselőre volt szükség legalább 6 különböző országból. A 2009-es választást követő időszaktól viszont ezt a minimumot 25 képviselőben, és 7 országban állapították meg (Maurer és szerzőtársai, 2008).

A képviselőcsoport mindezekről függetlenül rövid életűnek bizonyult. 2007 novemberében az egyik olasz képviselő, Alessandra Mussolini egy nyilatkozatában kifejtette, hogy a törvényszegés a románok életformájává vált, különösen azon románok esetében, akik más tagállamokba, például Olaszországba vándoroltak. Ennek hatására a románok elhagyták a frakciót, amelynek létszáma így 20 fő alá csökkent és megszűnt. Ugyanakkor ezen a ponton azt is meg kell jegyeznünk, hogy az ITS minden bizonnyal nem érte volna meg a következő évet, mert a 2007 novemberében tartott romániai EP-választáson a PRM valamennyi mandátumát elveszítette (Startin, 2010).

A frakció felbomlását a média és a politikatudomány képviselői egyaránt úgy értelmezték, hogy rövid élettartama igazolta azt az állítást, miszerint a radikális jobboldali pártokat olyan mély ideológiai ellentétek választják el, amelyek lehetetlenné teszik a széleskörű és erős kötelékekre épülő európai szövetség kialakítását (Almeida, 2010; Startin, 2010). Ebben az esetben viszont a politikai stratégiára vonatkozó dilemmák, valamint az eltérő célok legalább ugyanilyen fontos szerepet játszottak. Annak ellenére, hogy a román tagok semmiképp sem tolerálhatták Alessandra Mussolini kijelentését, még nem kellett volna szükségszerűen elhagyniuk a frakciót. Ha fontosnak tartották volna a képviselőcsoport fennmaradását, akkor határozottabb kísérletet tehetek volna az olasz képviselőnő kizárására, ami mellett a frakció megmaradt volna (addigra ugyanis az Ataka képviselőinek száma már 3 főre növekedett). Azonban a PRM vezetői rövid időn belül belátták, hogy az ITS-frakcióban való részételük nem csupán az európai, hanem a román politikai életben is igen negatív visszhangot váltott ki.¹³ Ezzel párhuzamosan új versenytárs jelent meg a nemzeti politikai versenyben, amelyet egy milliárdos populista vállalkozó alapított. A PRM egyre hanyatló népszerűsége tudatában nézett szembe riválisával, és vezetői az ITS felbomlasztásával próbálták megváltoztatni a média által kialakított negatív klímát. Azonban ez a lépés sem menthette meg a pártot, 4,15 százalékos eredménye azt jelentette, hogy a PRM egyetlen mandátumot sem szerzett Románia első EP-választásán (Dobos, 2011).

A Nemzeti Front élén néhány évvel később lezajló vezető- és generációváltás a radikális jobboldal európai szintű együttműködésében is változásokat hozott. A korábban elsősorban kényszerből, egyéni ambíciókból fakadó együttműködést nagyon tudatos stratégia váltotta fel, amelynek első mérföldkövét Marine Le Pen és Geert Wilders 2013 őszi hágai találkozója jelentette. Közös sajtótájékoztató keretében ismertették, hogy pártjaik a jövőben összehangolják tevékenységüket és egy olyan szövetség létrehozását tervezik, amely gátat képez az európai integrációnak és megállítja a kontinenst érintő bevándorlási hullámot (Traynor, 2013, Webb–Vinocur, 2013). A politikai tér jobbszélén lét-

rejött francia Nemzeti Front, valamint a liberális politikus által alapított holland Szabadságpárt szövetsége komoly visszhangot váltott ki a nyugat-európai médiában, a pártcsaláddal foglalkozó politikatudósok pedig egy új időszak kezdetének lehetőségét is felvetették az események kapcsán.¹⁴

Az új szövetség egyik legfontosabb célja európai parlamenti képviselőcsoport létrehozása lett, amely a korábban ismertetett előnyökön túl azért kapott hangsúlyos szerepet, mert ezzel kívánták demonstrálni, hogy az uniót irányító politikai elitnek kontinentális szinten is számolnia kell egy új euroszeptikus, nacionalista alternatívával. Kezdetben olyan széleskörű szövetséget szeretnének létrehozni, amely valamennyi jelentős euroszeptikus és bevándorlás-ellenes pártot összefogja, az általuk is szélsőségesnek minősítettek kivételével. Utóbbiak táborába sorolták többek között a görög Arany Hajnalt (*Chrysi Avgi*, XA), valamint a Jobbikot is.¹⁵

A kezdeményezés több lépcsőn át végül 2015 júniusában ért célba, amikor 6 párt és egy UKIP-ből kizárt brit képviselő részvételével megalakult a Nemzetek és Szabadság Európája-frakció, amelyet társ-frakcióvezetőként Marine Le Pen és a PVV politikusa, Marcell de Graaff vezet. Az ENF jelentősen különbözik a korábbi radikális jobboldali képviselőcsoportoktól, amit a tagság és a képviselők néhány jellemzőjének összehasonlító elemzésével mutatnak be.

1. táblázat. A radikális jobboldali képviselőcsoportokat alkotó pártok a frakciók alakulásakor.

Ország	Párt	ER, 1984–1989	DR, 1989–1994	ITS, 2007	ENF, 2015-
Ausztria	Osztrák Szabadságpárt (<i>Freiheitliche Partei Österreichs</i> , FPÖ)	–	–	1	4
Belgium	Flamand Blokk/Érdek (<i>Vlaams Blok/Belang</i> , VB)	–	1	3	1
Bulgária	Támadás Nemzeti Szövetség (<i>Ataka</i>)	–	–	1	-
Franciaország	Nemzeti Front (<i>Front National</i> , FN)	10	10	7	21
Görögország	Nemzeti Politikai Unió (<i>Ethniki Politiki Enosis</i> , EPEN)	1	–	–	-
Hollandia	Szabadságpárt (<i>Partij voor der Vrijheid</i> , PVV)	–	–	–	4

Ország	Párt	ER, 1984–1989	DR, 1989–1994	ITS, 2007	ENF, 2015–
Németország	Republikánusok (<i>Die Republikaner</i> , REP)	–	6	–	–
Lengyelország	Új Jobboldal Kongresszusa (<i>Kongres Nowej Prawicy</i> , KNP)	–	–	–	2
Olaszország	Olasz Szociális Mozgalom (<i>Movimento Sociale Italiano</i> , MSI)	5	0	–	–
	Szociális Alternatíva (<i>Alternativa Sociale</i> , AS)	–	–	1	–
	Háromszínű Láng (<i>Fiamma Tricolore</i> , FT)	–	–	1	–
	Északi Liga (<i>Lega Nord</i> , LN)	–	0	0	5
Románia	Nagy-Románia Párt (<i>Partidul Romania Mare</i> , PRM)	–	–	5	–
Független képviselők		0	0	1	1
Összlétszám az alakuláskor ¹⁶		16	17	20	38
Frakcióvezető		Jean-Marie Le Pen (FN)	Jean-Marie Le Pen (FN)	Bruno Gollnisch (FN)	Marine Le Pen (FN), Marcell de Graaf (PVV)

A radikális jobboldali frakciók politikatörténeti szempontú áttekintését követően azt mutatom be, hogy az új, fiatalabb generáció politikusai miben különböznek a korábbi időszak örökségétől. Az ITS-frakció egykori politikusai közül ma már csak 4 személy képviselő az EP-ben,¹⁷ így az ENF-frakció annak megvizsgálására is alkalmas, hogy a retorikai és technikai elemeken túl a radikális jobboldalt megjelenítő politikusok is változtak-e, hasonultak-e a mainstream politikai szereplőkhöz.

Frakciók összetétele és mérete

A négy frakció tagjainak áttekintésekor egyértelműen szembe tűnik a Nemzeti Front központi szerepe. Minden esetben az FN adta a legnagyobb létszá-

mú delegációt és a frakcióvezetőt. A francia képviselők mellett a VB, valamint különböző olasz pártok és független brit képviselők a radikálisok együttműködésének stabil résztvevői. Az ENF egyik újdonsága a tagság szempontjából, hogy korábban az FN kisebb támogatottságú, saját pártrendszerük periferiáján lévő politikai szereplőkkel kötött szövetséget. Az ENF-frakcióban viszont olyanok is részt vesznek, akik korábban kormányzati (FPÖ, LN), vagy kvázi kormányzati (PVV) szerepet vállaltak,¹⁸ és közvélemény-kutatási adatok alapján akár választási győzelemre is esélyesnek tekinthetők.

Az együttműködés az ENF-pártjai esetében azért is vált tudatos stratégiává, mert együttműködésük legitimációs erővel is bír. Marine Le Pen „ördögtele-nítésnek” (*démonialisation*) nevezett irányvonalát erősítette, hogy európai szintén már nemcsak saját országukban izolált szereplők (VB) mutatkoznak szívesen társaságában, hanem Izrael-barát (PVV), választási sikereket arató (FPÖ, AfD) és korábban kormányzati szerepet vállaló (LN) pártok és politikusok is. Így az ENF nem csupán együttműködési készség, hanem erő felmutatását is jelenti. Emiatt vált ez a frakció a radikális jobboldal történetének eddigi legszervezettebb, legjelentősebb együttműködési formájává, amely mögött európárt (*Mouvement pour l'Europe des nations et des libertés*, MENL), pártalapítvány (*Fondation pour une Europe des Nations et des Libertés*) és páneurópai ifjúsági szervezet (*Young European Alliance for the Hope*, YEAH) is létrejött.¹⁹

A gender gap megszűnése

A radikális jobboldali pártokról több komparatív kutatás is megállapította, hogy esetükben minden szinten (szavazók, párttagok, képviselők, vezetők) kevesebb nő található, mint férfi (Givens, 2004; Norris, 2005; Mudde, 2007). A radikális jobboldali képviselőcsoportok esetében azonban azt láthatjuk, hogy a nők aránya fokozatosan közelített az EP átlagához. Az ENF-frakció 2015-ös alakulásakor a nők aránya (35,1%) gyakorlatilag megegyezett az intézményi átlaggal (36,9%). A *gender gap* megszűnését jelzi az is, hogy az ENF-ben a női képviselők aránya magasabb volt a nagy jobboldali frakciók értékeinél (EPP: 30%, ECR: 25%). Ráadásul Marine Le Pen személyén kívül a további hét frakció közül csak kettő esetében töltött be női politikus frakcióvezetői tisztséget (EP, 2016).

2. táblázat. A női képviselők aránya a radikális jobboldali képviselőcsoportokban²⁰

Női képviselők	ER, 1984 (N=16)	DR, 1989 (N=17)	ITS, 2007 (N=20)	ENF, 2015 (N=38)
Száma	1	2	5	13
Aránya	6,3%	11,8%	25,0%	35,1%
EP-átlag	17,7%	19,3%	30,2%*	36,9%*

Forrás: European Parliament, European Parliamentary Research Service

Az átlagéletkor csökkenése, az új generáció színre lépése

Az első két radikális frakció átlagéletkora jelentősen magasabb volt az aktuális ciklusok értékeinél. Az 1984–1994 közötti időszakot az életkor mellett az együttműködésben részt vevők személye miatt is a „frontharcosok”, vagy alapítók generációja által meghatározottnak tekinthetjük. A mainstream jobboldaltól elkülönülő pártok alapító generációja (MSI: Giorgio Almirante, FN: Jean-Marie Le Pen, VB: Karel Dillen, REP: Franz Schönhuber) jelent meg ebben az időszakban az EP intézményében és szerveződött viszonylag gyorsan laza, de létező szövetségi rendszerbe. Ebben a generációban több olyan politikus volt, aki személyesen is kötődött a két világháború közötti időszak jobboldali totalitárius rendszereihez (különösen az MSI és a REP képviselői között), harcolt a II. világháborúban, vagy a francia gyarmati rendszer széthullását kísérő háborúkban.

3. táblázat. Az átlagéletkor alakulása a radikális jobboldali frakciók esetében

Korcsoport	ER, 1984 (N=16)	DR, 1989 (N=17)	ITS, 2007 (N=20)	ENF, 2015 (N=38)
–30 év	0	0	1	1
31–40 év	3	3	1	3
41–50 év	6	4	6	16
51–60 év	3	4	5	10
61–70 év	2	5	5	8
71– év	2	1	2	0
Átlagéletkor	55,8	54,0	53,9	51,0
Frakcióvezető életkora	56	61	56	46 (MLP) 53 (MdG)
Parlament átlagéletkora	48,3	47,9	49,1*	53,0*

Forrás: European Parliament, European Parliamentary Research Service

Az ITS-frakció tagjai közül ez a réteg gyakorlatilag eltűnt, meghatározó politikusainak többsége azonban még olyan személyiség volt, aki az 1980-as és '90-es években kezdte politikai pályáját (pl.: FN: Le Pen és Gollnisch, FPÖ: Mölzer, VB: Claeys és Vanhecke). Az ENF esetében viszont már egy új generáció színre lépéséről beszélhetünk, amit a demográfiai adatok is alátámasztanak. A frakció átlagéletkora alacsonyabb az EP értékénél, Marine Le Pennél pedig a 11 frakcióvezető közül csupán ketten fiatalabbak (David Borelli – EFDD, Manfred Weber – EPP). A résztvevő pártok többségének vezetője szintén ehhez, a '40-es éveiben járó korosztályhoz tartozik. Marine Le Pen, Frauke Petry (AfD), Matteo Salvini (LN), Heinz-Christian Strache (FPÖ), vagy a náluk jóval is jóval fiatalabb Tom van Grieken (VB) személyében egy új politikai generáció vette

át a nyugat-európai radikális jobboldali pártok vezetését, akik a korábbi időszak választási sikereinek meghaladását és a kormányra kerülést tűzték ki célul. Ennek elérése érdekében minden lehetséges erőforrást, így az európai intézmények, elsősorban az EP által kínáltakat is felhasználják.

Összegzésként azt állapíthatjuk meg, hogy a radikális jobboldal az utóbbi évek során nem csupán arculati, retorikai elemek terén igazodott az európai mainstreamhez, hanem európai politikusi elitje is ennek megfelelően változott. A francia sajtó által „ördögtelenítésnek”, a magyar médiában „néppártosodásnak” nevezett folyamat nem csupán a belpolitikában, hanem az európai politika színterén is megfigyelhető. Az ENF keretei között szövetséget kötő pártok igyekeznek magukat elválasztani a legradikálisabb személyektől (a frakciónak nem lett tagja az FN jelöltjeként mandátumot szerző Jean-Marie Le Pen és Bruno Gollnisch) és szervezetektől (pl.: Arany Hajnal). A mainstreamhez igazodást szolgálja a korábban a radikálisokhoz kapcsolt nemi (*gender gap*) és demográfiai (átlagosnál idősebb képviselői réteg) jellemzők megszüntetése, amely olyan formában is megnyilvánul, mint az ENF társ-frakcióvezetői rendszere, ahol egy nő és egy férfi politikus tölti be a tisztségeket. Ezt a megoldást korábban csak zöld és újbalsoldali pártok alkalmazták. Jelenleg még kérdéses, hogy ezeknek a változásoknak hosszabb távon lesz-e érdemi hatása a radikális jobboldali pártok működésére, vagy csupán az arculati megújulás részének bizonyulnak majd.

ÖSSZEGZÉS

A radikális jobboldali pártok szoros európai együttműködését az európai integrációs folyamatok inspirálták. Az Európai Parlament által új politikai tér jött létre, amely a nyilvánosság és a források biztosítása révén a radikális jobboldal számára is lehetőségeket kínál. Ezek maximális kihasználására a képviselőcsoport alakításán keresztül nyílik lehetőség, amit a Nemzeti Front már az 1980-as években felismert, és többek között az EP-képviselőten keresztül próbálta ellensúlyozni a nemzeti parlamenti képviselet hiányából fakadó hátrányokat.

A radikális jobboldal EP-n belüli együttműködése egyúttal arra is példát szolgáltat, hogy a konszenzusorientált politikai közeg alkalmas lehet arra, hogy a konszenzussal markánsan szembehelyezkedő álláspontra sikeres stratégia és együttműködés építhető. Amennyiben van olyan politikai vezető, aki meglátja ennek lehetőségét, és képes megfelelő erőt képviselő hátszínigot szervezni, akkor hosszú távon is a politikai verseny meghatározó, markáns álláspontot megjelenítő szereplőjévé válhat.

A radikális jobboldali politikusok körében az ideológiai és történelmi viták az utóbbi évek folyamatai alapján másodlagosnak tűnnek a stratégiai külön-

ségekhez képest. A történelmi vitáknál fontosabbá vált az antiszemitizmus bélyegének eltávolítása, a kormányzóképeség reprezentálása, amely a szavazat-maximalizáló stratégia keretében összekapcsolódott a nyugat-európai szekuláris társadalmakat elfogadó új világkép kialakításával. Ennek jegyében a liberális gyökerekkel rendelkező PVV a Nemzeti Front szoros szövetségesevé vált, az olasz radikálisok pedig ma már együtt tudnak működni flamand, osztrák és német politikusokkal is. Az új, szorosabb együttműködés nem csupán intézményi tényezők kényszerének tekinthető, hanem olyan tudatos stratégiának, amelynek célja a legitimáció, az erődemonstráció és az erőforrásszerzés is.

A tanulmányban bemutatott elméleti keret további kutatások számára biztosít kiindulópontot. A radikális jobboldali szereplők együttműködési stratégiájának, intenzitásának megváltozása feltehetően összefügg az új politikus generáció eltérő szocializációjával, a makroszinten is zajló európai politikai változásokkal. E téma részleteinek feltárása és bemutatása azonban már túlterjeszkedik a tanulmány keretein, az ehhez kapcsolódó kérdések további publikációk keretében kerülhetnek megválaszolásra. Egy további kutatási irány lehet annak feltárása, különbözik-e az ENF-frakcióhoz, illetve a más képviselőcsoportokhoz (EFDD, ECR), vagy függetlenek közé tartozók viselkedése az EP-ben.

A tanulmány végén arról is említést kell tenni, hogy az EU működésének akadályozására, lebontására a radikális jobboldalnak akkor nyílhat majd esélye, ha nem csupán egy képviselőcsoportot tud összeállítani, hanem több tagállamban is képes kormányzati szerepbe kerülni, és összehangolt munkával szembefordulni az integráció iránt elkötelezett politikai szereplőkkel. Az egyedi nemzeti érdek elsőbbségét hangoztató pártok számára ez a helyzet jelentené a nacionalizmus valódi kihívását.

JEGYZETEK

¹ Észak-Olaszországban az 1970-es évektől egyre aktívabbá váltak azok a politikai szereplők, amelyek az észak-olasz térség szélesebb körű autonómiájáért, vagy a térség független állammá alakításáért léptek fel. A folyamat részeként az 1980-as évek végén lépett színre a Lombard Liga, amely az 1990-es évekre a legerősebbé vált a „ligák” körében, és vezetője, Umberto Bossi 1991-ben az Északi Liga keretei között egyesítette az észak-olasz regionális, szeparatista szervezeteket (Ignazi, 2003).

² Wilders pártjának szó szerinti magyar fordítása „Párt a Szabadságért” lenne, a magyar médiában azonban a Szabadságpárt elnevezés terjedt el, ezért a tanulmányban a közérthetőség kedvéért ezt a magyar fordítást használom.

³ Az ezredforduló idején Le Pen és Haider is megfordult Bagdadban Szaddam Husszein vendégeként, az osztrák politikus pedig Moammer Kadhafi líbiai diktátorral is szoros kapcsolatot épített ki (Szabó, 2011; Hajdú, 2011). Utódaik ezzel szemben arra törekednek, hogy elnyerjék izraeli politikusok rokonszenvét is.

- ⁴ Az FN már Jean-Marie Le Pen idején felvette a kapcsolatot Vladimir Zhirinovszky orosz politikussal (Mudde, 2007), amely kapcsolat lánya elnöksége idején tovább élt. Marine Le Pen elnöksége alatt az orosz vonal tovább erősödött, az FN vezetői több alkalommal is Moszkvában tárgyaltak a Vlagyimir Putyin mögött álló Egységes Oroszország (*Yedinaya Rossiya*) néhány vezető politikusával, kongresszusokon láttak vendégül orosz delegációt, majd orosz banktól kaptak hitelt. A 2017-es francia elnökválasztás kampánya során, 2017. március 24-én Vlagyimir Putyin személyesen fogadta Moszkvában Marine Le Pent. Az FPÖ 2016. december 19-én írt alá együttműködési megállapodást Moszkvában az Egységes Oroszországgal.
- ⁵ A Flamand Blokkot (*Vlaams Blok*, VB) a belgiumi bíróságok gyakorlatilag betiltották (többek között elvették tőle az állami támogatást és megtiltották, hogy a médiában hirdetéseket jelentessen meg), amire válaszul a párt feloszlott és tagjai néhány nap elteltével Flamand Érdek néven új pártot alapítottak, ami változatlan formában vitte tovább a korábbi VB irányvonalát.
- ⁶ A belgiumi Nemzeti Front 1985-ben alakult, vezetője, Daniel Féret gyakorlatilag a francia Nemzeti Front belgiumi „klónját” hozta létre, lemásolva az FN programját, szlogenjét, arculati elemeit. Az FNb a bevándorlókat és a flamand szeparatizmust jelölte ki főellenségként, így ideológiailag közelebb állt a francia radikálisokhoz, mint a flamand nemzetállam megteremtéséért küzdő VB. Bár J-M Le Pen üdvözölte a párt létrejöttét, soha nem fordított rá kiemelt figyelmet, és nem tekintette támogatásra érdemes partnernek (Ignazi, 2003).

A belga állam kapcsán kialakult törésvonal miatt Karel Dillen, a VB vezetője és EP-képviselője hosszú ideig bizalmatlanul tekintett a homogén nemzetállam iránt elkötelezett Le Penre, és 1989-ben Dillen előbb a német Republikánusokkal állapodott meg az együttműködés részleteiről, az FN esetében pedig többször kijelentette, az együttműködésnek elsősorban technikai okai vannak, nem pedig ideológiai egyetértésből fakad (Mudde, 2000). Ennek ellenére később szoros szövetség alakult ki nem csupán a két párt, hanem a két politikus között is, amit jelzett az is, hogy 2007-ben J-M Le Pen személyesen vett részt Dillen temetési szertartásán.

- ⁷ A francia Nemzeti Front a 2002-es választási eredményeket követően fokozatosan mérsékelte programját, aminek keretében nemzetképét is megváltoztatta. Ennek jegyében már Jean-Marie Le Pen is arról beszélt 2006-ban, hogy a francia szekuláris állam rendkívüli érték, ami biztosította, hogy Franciaország azokat is befogadja, akik nem született, vér szerinti franciák (Ivaldi, 2016:237), Marine elnöksége idején pedig a korábbiakban megkérdőjelezhetetlennek tartott klasszikus családmóddal, női- és nemi szerepek kérdésében változott a legnagyobb mértékben a párt programja (Ivaldi, 2016:226-229). Az Osztrák Szabadságpárt a nagynémet nacionalizmus eszméjét az osztrák patriotizmusra cserélte az 1990-es években (Kurtán, 2007), a korábban hírhedt magyar-ellenes pártnak tartott Szlovák Nemzeti Párt pedig 2016-ban a magyar polgári politikusok által vezetett Híd-Most párttal is hajlandó volt kiegyezni annak érdekében, hogy kormányra kerülhessen. Hasonló éles fordulat történt az 1990-es években a legtöbb radikális jobboldali párt esetében az európai integráció és a gazdaságpolitika területén is. Maastricht után az integrációt toleráló álláspontot euroszkepticizmus, a jobboldali, piacpárti gazdaságpolitikát pedig államközpontú, baloldali követelések váltották fel (Mudde, 2007; Bíró Nagy és szerzőtársai, 2011). A vallás kérdésében sem változatlan a radikális jobboldal története. Az FPÖ az 1990-es években korábbi egyházellenes, ateista irányultságú magatartását feladva kísérletet tett a kiegyezésre a keresztény egyházakkal (Kurtán, 2007), Geert Wilders pedig a zsidó-keresztény

kultúra védelmét hirdeti, miközben önmagát agnosztikusként definiálja (Vossen, 2011). Ebben a kérdésben újabb fordulat előjelének tekinthető az európai szekuláris állam és a muszlim világ szembeállítás, ami az individualizálódott és szekularizálódott nyugati társadalmakhoz történő újabb alkalmazkodási lépésnek is értékelhető (Akkerman et al., 2016a; Akkerman et al., 2016b).

⁸ 2011-ben a Jobbik 2009-es és 2014-es listavezetője, Morvai Krisztina csatlakozott Európai Szövetség a Szabadságért (*European Alliance for Freedom*, EAF) nevet viselő pártszövetséghez. Pártja azonban kilépett a szervezetből, miután az FPÖ együttműködési megállapodást kötött a Szlovák Nemzeti Párttal (Die Presse, 2011; barikad.hu, 2011).

⁹ Le Pen „új barátainak” körébe tartozott a Magyar Igazság és Élet Pártja, a Szlovák Nemzeti Párt (*Slovenská Národná Strana*, SNS), a Szerb Radikális Párt (*Srpska Radikalna Stranka*, SRS), két lengyel szervezet, a Nemzeti Jobboldal (*Prawica Narodowa*, PN) és az Alternatív Munkáspárt (*Alternatywa Partia Pracy*, APP), továbbá Vladimir Zhirinovskij Orosz Liberális Demokrata Pártja (*Liberal'no-Demokraticheskaya Partiya Rossii*, LDPR) (Mudde, 2007).

¹⁰ A Jobbik kapcsán meg kell jegyezni, hogy nem csupán a magyar radikális párt az egyetlen, amely nem találja helyét ebben a konfliktus mezőben. A 2004-es választáson a Lengyel Családok Ligája úgy indult, hogy a pártnak nem volt világos álláspontja arról, mely frakcióhoz akar csatlakozni (Enyedi, 2006), 10 képviselőjéből álló delegációja pedig a ciklus során felbomlott, a képviselők egy része a párt központi irányvonalától függetlenül döntött frakció tagságáról. A szintén lengyel Új Jobboldal Kongresszusának 4 képviselője a 2014-es ciklusban három irányba vált szét (2-ENF, 1-EFDD, 1-független). Az Alternatíva Németországért 7 képviselője 2014-ben a konzervatív ECR frakcióhoz csatlakozott, akik közül öten a 2015-ös pártszakadás után elhárítottak, hogy a két korábbi társukat kizárják a képviselőcsoportból. A 2 képviselő annak ellenére is eltérő módon döntött új frakciójáról (1-ENF, 1-EFDD), hogy mindketten az AfD vezetőségébe tartoztak.

¹¹ A kormányzóképeség demonstrálása által befolyásolt, EP-n belüli viselkedésre jó példát jelent a Dán Néppárt és az Igaz Finnek 2014-es döntése. A lezáruló ciklusban mindkét párt a UKIP által vezetett frakció tagja volt, amikor viszont lehetőségük nyílt rá, hogy átlépjenek a brit konzervatívok képviselőcsoportjába, az ECR-ba, akkor azonnal megtették. A konzervatívok pedig befogadták őket annak érdekében, hogy az ECR a Parlament harmadik frakciójává válhasson.

Marine Le Pen egyik stratégiai célkitűzése volt, hogy pártját megszabadítsa az antiszemitizmus vádjától (Ivaldi, 2016). 2013-ban lényegében e célkitűzés megvalósítását legitimálta a nyíltan Izrael-barát Wilders szövetsége.

¹² A nyugat-európai médiát szintén sokkolta az új frakció megalakulásának híre. A Guardian például úgy fogalmazott az ITS csoportról, hogy az „újfasisták és Holokauszt-tagadók gyülekezője” (Traynor, 2007).

¹³ A fentebb már idézett Guardian-cikk az ITS képviselőcsoportot „Románia Európai Uniónak nyújtott első ajándékának” nevezte (Traynor, 2007).

¹⁴ A Policy Network honlapján megjelent vélemény szerint a két párt szövetsége jóval nagyobb hatással bírhat az európai politikára mint egy-egy párt választási sikere (de Lange et al, 2014).

Cas Mudde egy, a Washington Post oldalán 2014 februárjában publikált írásában úgy vélte, a pártszövetség nem jelent áttörést a radikális jobboldal számára európai szinten, ugyanakkor

fontos fejleménynek tartotta, hogy a PVV feladta korábbi izolációs álláspontját a Nemzeti Fronttal kapcsolatban. Mudde viszont úgy látta, ez annak következtében alakulhatott ki, hogy a PVV elszigetelődött a holland politikai életben (Mudde, 2014).

- ¹⁵ Az Arany Hajnalt az utcai erőszak elfogadása és nemzetiszocialista eszmék hirdetése (Ellinas, 2013), a Jobbikot pedig a cikkben már korábban részletezett okok miatt utasították el.
- ¹⁶ A frakciók létszáma megalakulásukat követően minden ciklusban változott. Az első ciklusban egy észak-írországi képviselő (John Taylor) csatlakozott a radikálisokhoz, a második ciklusban a Republikánusok belharcai miatt csökkent a frakció létszáma. 2007 tavaszán az első bolgár EP-választás során az Ataka mandátumainak száma 1-ről 3-ra növekedett, majd egy román liberális politikus (Mircea Coșea) ült át az ITS frakcióba. Az ENF frakcióhoz 2015 nyarán csatlakozott egy román képviselő (Laurențiu Rebeca), a Nemzeti Front egyik képviselője (Aymeric Chauprade) viszont 2015 novemberében elhagyta a szövetséget. 2016 májusában a német AfD egyik képviselője lépett be a frakcióba, miután kizárták az ECR frakcióból. Marcus Pretzell a pártelnök Frauke Petry élettársa (2016 decemberétől férje), így az AfD gyakorlatilag elkötelezte magát az ENF mellett. 2017 januárjában az olasz Öt Csillag Mozgalom (*Movimento 5 Stelle*, M5S) egyik képviselője, Marco Zanni lépett át az EFDD frakcióból és hagyta el egyúttal korábbi pártját is.
- ¹⁷ A négy politikus: Jean-Marie és Marine Le Pen, Bruno Gollnisch, valamint Alessandra Mussolini, akinek pártja 2008-ban beolvadt Silvio Berlusconi mozgalmába, és 2014-ben már a Forza Italia jelöltjeként tért vissza az Európai Parlamentbe.
- ¹⁸ Az FPÖ 1986-os radikális fordulata óta 2000 és 2005 között kormányzott szövetségi szinten az Osztrák Néppárt (*Österreichische Volkspartei*, ÖVP) társaságában, de tartományi szinten szociáldemokratákkal is együttműködtek már (pl.: Burgenland, Karintia). Az LN Berlusconi mindhárom kormányában szerepet kapott. A PVV 2010-2012 között támogatta Mark Rutte első, liberális-kereszténydemokrata kisebbségi kormányát.
E stratégia jegyében lett volna a frakció tagja a Szlovák Nemzeti Párt is, amely azonban nem szerzett mandátumot a 2014-es EP-választáson.
- ¹⁹ A szervezetek jelentőségét az adja, hogy rajtuk keresztül az ENF vezetői olyan szervezetekkel is formális kapcsolatot tarthatnak fenn, amelyek jelenleg nem rendelkeznek EP-képviselővel (pl.: cseh és bolgár politikusok pártjai), vagy más frakcióhoz tartoznak (pl.: Svéd Demokraták 2015-ben feloszlott ifjúsági szervezete továbbra is az FN körül szerveződő szövetségi rendszert favorizálta a UKIP helyett). Az európárt és a pártalapítvány arra is alkalmas, hogy az együttműködésben részt vevők közös rendezvényeinek egységes arculatot és anyagi fedezetet adjon. Az ilyen jellegű közös rendezvények egyre gyakoribbá válnak, 2016 első felében három nagyszabású találkozót is rendeztek (január: Milánó, április: Sinaia, június: Bécs). A pártszövetség 2017 januárjában „közös európai kampánynyitó” rendezvényt tartott a németországi Koblenz városában.
- ²⁰ A 2. és 3. táblázatban a * jelöléssel ellátott, 2007-es és 2015-ös oszlopokban szereplő értékek az adott ciklus kezdetekor (2004, illetve 2014) megállapított értékeket jelölik, mert az Európai Parlament hivatalos dokumentumaiban ezek az adatok szerepelnek.

IRODALOM

- Ágh Attila (2014): EU integráció és tagállami versenyképesség – Az együttesen gyakorolt szuverenitás a vágató globalizáció korában. In: *Politikatudományi Szemle*, Vol. 23., No. 3., 51–68.
- Akkerman, Tjitske–de Lange, Sarah L.–Rooduijn, Matthijs (2016a): Inclusion and mainstreaming? Radical right-wing populist parties in the new millenium. In: Akkerman, Tjitske–de Lange, Sarah L.–Rooduijn, Matthijs (ed.): *Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe. Into the mainstream?* Oxon, Routledge.
- Akkerman, Tjitske–de Lange, Sarah L.–Rooduijn, Matthijs (2016b): Into the mainstream? A comparative analysis of the programmatic profiles of radical right-wing populist parties in Western Europe over time. In: Akkerman, Tjitske–de Lange, Sarah L.–Rooduijn, Matthijs (ed.): *Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe. Into the mainstream?* Oxon, Routledge.
- Almeida, Dimitri (2010): Europeanized Eurosceptics? Radical Right Parties and European Integration. In: *Perspectives on European Politics and Society*, Vol. 11., No. 4., 237–253.
- Archick, Kristin–Mix, Derek E. (2011): The European Parliament. In: *Current Politics and Economics of Europe*, Vol. 23., No. 2., 141–156.
- Bartha Attila (2012): Kormányzás, kultúra vagy a demokrácia minősége? Az intézmények szerepe az Európai Unió gazdasági fejlődésében. In: *Politikatudományi Szemle*, Vol. 21., No. 2., 101–124.
- Bíró Nagy András (2016): Közép-európai EP-képviselők karrierútjai. Politikai tapasztalat és karrierambíciók az Európai Parlamentben. In: *Politikatudományi Szemle*, Vol. 25., No. 1., 101–120.
- Bíró Nagy András–Dúró József–Hajdú András–Róna Dániel (2011): Nemzet és radikalizmus. In: Láncki András (szerk.): *Nemzet és radikalizmus. Egy új pártcsalád felemelkedése*. Budapest, Századvég Kiadó.
- Brack, Nathalie (2012): Eurosceptics in the European Parliament: Exit or Voice? In: *European Integration*, Vol. 34., No. 2., 151–168.
- Brack, Nathalie (2013): Euroscepticism at the Supranational Level: The Case of the 'Untidy Right' in the European Parliament. In: *Journal of Common Market Studies*, Vol. 51., No. 1., 85–104.
- Dobos Balázs (2011): A romániai pártrendszer PeReMe: a Nagy-Románia Párt. In: Láncki András (szerk.): *Nemzet és radikalizmus. Egy új pártcsalád felemelkedése*. Budapest, Századvég Kiadó.
- Dúró József (2010): Euroszepticismus ma. In: *Politikatudományi Szemle*, Vol. 19., No. 4., 53–85.
- Ellinas. Antonis A. (2013): The Rise of Golden Dawn: The New Face of the Far Right in Greece. In: *South European Society and Politics*, Vol. 18., No. 4., 543–565.
- Enyedi Zsolt (2006): Az európai integráció hatása a kelet-európai és a magyar pártstratégiákra. In: Hegedűs István (szerk.): *A magyarok bemenetele. Tagállamként a bővülő Európai Unióban*. Budapest, DKMKA.
- Fieschi, Catherine–Shields, James–Woods, Roger (1996): Extreme right-wing parties and the European Union: France, Germany and Italy. In: Gaffney, John (eds): *Political Parties and the European Union*. London, Routledge.
- Givens, Terri E. (2004): The Radical Right Gender Gap. In: *Comparative Political Studies*, Vol. 37., No. 1., 30–54.
- Gunther, Richard–Diamond, Larry (2003): Species of Political Parties. A New Typology. In: *Party Politics*, Vol. 9., No. 2., 167–199.

- Hainsworth, Paul (2008): *The Extreme Right in Western Europe*. London, Taylor & Francis Group.
- Hajdú András (2011): Újrakezdődő sikertörténet? Az Osztrák Szabadságpárt felemelkedése, hanyatlása és visszatérése. In: Láncki András (szerk.): *Nemzet és radikalizmus. Egy új pártcsalád felemelkedése*. Budapest, Századvég Kiadó.
- Hix, Simon–Marsh, Michael (2004): *Predicting the Future: The Next European Parliament*. Brussels, Burson-Marsteller.
- Hix, Simon–Noury, Abdul G.–Roland, Gérard (2007): *Democratic Politics in the European Parliament*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Hooghe, Liesbet–Marks, Gray–Wilson, Carole (2002): Does left/right structure party positions on European Integration? In: *Comparative Political Studies*, Vol. 35., No. 8., 965–989.
- Ignazi, Pierro (2003): *Extreme Right Parties in Western Europe*. New York, Oxford University Press.
- Ilonszki Gabriella–Jáger Krisztina (2006): A magyarországi delegáció az Európai Parlamentben 2004–2006: hasonlóságok és eltérések. In: Hegedűs István (szerk.): *A magyarok bemenetele. Tagállamként a bővülő Európai Unióban*. Budapest, DKMKA.
- Inglehart, Robert (1977): *The silent revolution: Changing values and political styles among Western publics*. Princeton, Princeton University Press.
- Ivaldi, Gilles (2016): A new course for the French radical right? The Front National and 'demonisation'. In: Akkerman, Tjitske–de Lange, Sarah L.–Rooduijn, Matthijs (ed.): *Radical Right-Wing Populist Parties in Western Europe. Into the mainstream?* Oxon: Routledge, 225–246.
- Koller Boglárka (2012): Klubtagságok az EU-ban. A differenciált integráció gyakorlati és elméleti vonatkozásai. In: *Politikatudományi Szemle*, Vol. 21., No. 1., 32–57.
- Kopeczky, Petr–Mudde, Cas (2002): Two Sides of Euroscepticism. In: *European Union Politics*, Vol. 3., No. 3., 297–326.
- Kovács Attila (2014): A konzultációtól az együttdöntésig – Az Európai Parlament megnövekedett szerepe a Közös Agrárpolitika jogalkotásában. *Politikatudományi Szemle*, Vol. 23., No. 4., 35–70.
- Kriesi, Hanspeter–Grande, Edgar–Lachat, Romain–Dolezal, Martin–Bornscher, Simon–Frey, Timotheos (2008): *West European politics in the age of globalization*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Kurtán Sándor (2007): A Szabadság Párt (Ausztria). *Politikatudományi Szemle*, Vol. 16., No. 1., 23–44.
- Ladrech, Robert (2012): Party Change and Europeanisation: Elements of an Integrated Approach. In: *West European Politics*, Vol. 35., No. 3., 574–588.
- Lipset, Martin–Rokkan, Stein (1967): Cleavage structures, party systems and voter alignments: An introduction. In: Lipset, Martin–Rokkan, Stein (eds.): *Party systems and voter alignments: Cross-national perspectives*. New York, Free Press.
- Lord, Christopher (1997): The untidy right in the European Parliament. In: Bell, David S.–Lord, Christopher (eds.): *Transnational parties in the European Union*. Aldershot, Ashgate.
- Maurer, Andreas–Parkes, Roderick–Wagner, Markus (2008): Explaining group membership in the European Parliament: the British Conservatives and the Movement for European Reform. In: *Journal of European Public Policy*, Vol. 15., No. 2., 246–262.
- Mudde, Cas (2000): *The Ideology of the extreme right*. Manchester, Manchester University Press.
- Mudde, Cas (2007): *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge, Cambridge University Press.

- Norris, Pippa (2005): *Radical Right: Voters and Parties in Electoral Market*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Startin, Nicholas (2010): Where to for the Radical Right in the European Parliament? The Rise and Fall of Transnational Political Cooperation. In: *Perspectives on European Politics and Society*, Vol. 11., No. 4., 429–449.
- Szabó Márk (2011): Ellenzékeségre ítélve. A Nemzeti Front útja az agrárius protesztparttól a jóléti nacionalizmusig. In: Láncki András (szerk.): *Nemzet és radikalizmus. Egy új pártcsalád felemelkedése*. Budapest, Századvég Kiadó.
- Taggart, Paul–Szczerbiak, Aleks (2008): Opposing Europe? The Politics of Euroscepticism in Europe. In: Szczerbiak, Aleks–Taggart, Paul (eds.): *Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism*. Volume 1 Case Studies and Country Surveys. Oxford, Oxford University Press.
- von Rohr, Mathieu (2014): „Achtung, Frau Merkel!” SPIEGEL-Gespräch mit Wahlsiegerin Marine Le Pen über ihren Kampf gegen die EU. In: *Der Spiegel*, Vol. 68., No. 23., 82–85.
- Vossen, Koen (2011): Classifying Wilders: The Ideological Development of Geert Wilders and His Party for Freedom. In: *Politics*, Vol. 31, No. 3., 179–189.
- Wagner, Marcus (2011): The Right in the European Parliament Since 1979. In: *Perspectives on European Politics and Society*, Vol. 12., No. 1., 52–67.
- Whitaker, Richard–Lynch, Philip (2014): Understanding the Formation and Actions of Eurosceptic Groups in the European Parliament: Pragmatism, Principles and Publicity. In: *Government and Opposition*, Vol. 49., No. 2., 232–263.

INTERNETES FORRÁSOK

- Barikád (2011): Morvai Krisztina az FPÖ-ről: „Kilépek, nem ér annyit az egész.” In: *Alfahir.hu*, 2011.07.26. http://alfahir.hu/morvai_krisztina_az_fp%C3%B6-r%C5%91_kil%C3%A9pek_nem_%C3%A9r_annyt_az_eg%C3%A9sz_vide%C3%B3val-20110726
- de La Baume, Maïa–Vinocur, Nicholas (2015): *How Le Pen did it*. In: *Politico*, 2015. 06. 22. <http://www.politico.eu/article/how-le-pen-did-it-fn-enf/>
- de Lange, Sarah–Rooduijn, Matthijs–van Spanje, Joost (2014): The ‘Le Pen–Wilders’ alliance will change European Politics. In: *Policy Network*, 2014. 02. 04. http://www.policy-network.net/pno_detail.aspx?ID=4572&title=The-%E2%80%98Le-Pen-Wilders-alliance-will-change-European-politics
- Die Presse (2011): FPÖ paktiert mit slowakischer SNS. In: *DiePresse.com*, 2011. 07. 05. <http://diepresse.com/home/politik/eu/675288/FPO-paktiert-mit-slowakischer-SNS?from=suche.intern.portal>
- European Parliament (2014): *Facts and Figures*. <http://www.europarl.europa.eu/EPRS/EPRS-Briefing-542150-European-Parliament-Facts-and-Figures-FINAL.pdf>
- European Parliament (2016): *Women in the European Parliament*. [http://www.europarl.europa.eu/RegData/publications/2016/0001/P8_PUB\(2016\)0001_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/publications/2016/0001/P8_PUB(2016)0001_EN.pdf)
- European Parliamentary Research Service <https://epthinktank.eu/>

- Jobbik (2014): *Kimondjuk. Megoldjuk. A Jobbik országgyűlési választási programja a nemzet felemelkedéséért*. https://jobbik.hu/sites/default/files/cikkcsatolmany/kimondjukmegoldjuk2014_netre.pdf
- Mudde, Cas (2014): The Le Pen-Wilders alliance and the European Parliament: Plus ça change, plus la meme chose. In: *Washington Post*, 2014. 02. 11. <http://www.washingtonpost.com/blogs/monkey-cage/wp/2014/02/11/the-le-pen-wilders-alliance-and-the-european-parliament-plus-ca-change-plus-cest-la-meme/>
- Traynor, Ian (2007): Romania's first gift to the European Union – a caucus of neo-fascists and Holocaust deniers. In: *The Guardian*, 2007. 01. 08. <http://www.theguardian.com/politics/2007/jan/08/uk.eu>
- Traynor, Ian (2013): Le Pen and Wilders forge plan to 'wreck' EU from within. In: *The Guardian*, 2013. 11. 13. <http://www.theguardian.com/politics/2013/nov/13/le-pen-wilders-alliance-plan-wreck-eu>
- Webb, Sara–Vinocur, Nicholas (2013): Le Pen, Wilders eye eurosceptic alliance for EU elections. In: *Reuters*, 2013. 11. 13. <http://www.reuters.com/article/us-eu-vote-eurosceptics-idUSBRE9AC0HD20131113>

POLITIKAELEMÉLET

Horváth Szilvia

Demokrácia: Lehetőségek és korlátok

DEMOKRÁCIA: LEHETŐSÉGEK ÉS KORLÁTOK

Horváth Szilvia

(Nemzeti Közszerológati Egyetem, Államtudományi és Közigazgatási Kar,
Molnár Tamás Kutatóintézet)

ÖSSZEFOGLALÓ

A kortárs politika kulcsfogalma és kerete a demokrácia, amelynek gyökerei a klasszikus görög, athéni – politikába nyúlnak vissza. A létező és jelentős különbségek ellenére a klasszikus politikai gondolkodás lehet az, amely a demokrácia elbizonytalanodásának korában segítséget nyújt a kortárs demokratikus alapelvek értelmezéséhez és elmélyítéséhez. A klasszikus demokráciában ugyanis összekapcsolódik egymással a nyilvánosság és a politika, melyhez a polgároknak biztosított az egyenlő hozzáférési lehetőség. Ennek köszönhetően a cselekvéseknek olyan széles spektruma áll számukra rendelkezésre, amely a demokratikus politikában való részvételt életformává teszi. E politizálás középpontjában a közös ügyek megvitatása áll. A démosz hatalma – ahogyan az a demokráciafogalomban is felbukkan – egyszerre jelenti a kezdeményezőképeség lehetőségét, hogy tehát meg lehet tenni dolgokat, és a döntésekért vállalt felelősséget is.

Kulcsszavak: demokrácia ■ klasszikus politikai felfogás ■ részvétel ■ politikai vita ■ a politika mint életforma

KÉT FÉLE DEMOKRÁCIA

Napjainkban a demokrácia számít a politikai rend egyedüli legitim formájának és megnevezésének, bár a demokráciát felemelő kor, úgy tűnik, egyben a demokrácia elbizonytalanodásának kora is.* Mintegy kétezer-ötszáz évnél viszonylagos elfeledettség után a demokrácia elfoglalta kiemelkedő helyét, miközben számos módosítással, de sokat átemelt az eredeti ógörög demokratikus politikai értékek közül. Mind a demokrácia, mind a politika fogalmát az athéni demokráciának köszönhetjük,¹ és a politikafogalmak és tapasztalatok közti eme kapcsolat szolgálhat alapul ahhoz, hogy az elbizonytalanodás időszakában életteli tartalmat adjunk azoknak a szemléletmódoknak, bár megélő

* A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében működtetett Egyed István Poszt-doktori Program keretében, a Nemzeti Közszerológati Egyetem felkérésére készült. – E helyütt szeretném megköszönni Gyulai Attilának a tanulmány előadás-változatához fűzött értékes megjegyzéseit, valamint kollégáimnak, Nagy Ágostonnak és Pap Milánnak támogatásukat.

értékeknek és politikai elveknek, amelyek időtől függetlenül megalapozzák és lehetővé teszik a demokráciát.

A polgárok közvetlen részvételén alapuló görög poliszdemokrácia politikaeszméjének az értelmezése ezt a lehetőséget hordozza, egy régi gyakorlat újraolvasásának formájában a jelen feltételei közepette. Ennek során a hasonlóságok mellett mégis leginkább egy hiány megfogalmazásáról van szó: a klasszikus közvetlen demokrácia egyik szembeötlő tulajdonsága az, hogy a demokrácia nem egyszerűen eljárásrend, hanem életforma is, ahogyan arra a korszak névadó politikusa, Periklész utalt; az athéni demokrácia egyszerre „alkotmány és életmód” (*Thuküdidész*, II. 36., vö. Hornblower, 1991: 298.). A klasszikus demokrácia olyan életforma, amelynek a lényegi jellemzője a polgárok számára egyformán elérhető politikai cselekvési lehetőség. A klasszikus demokrácia alapja a cselekvés és az egyenlőség, és a politikai lét nem kivételes, hanem általános. Polgár az, aki a poliszban él és politikailag cselekszik, azaz politizál. A polgár fogalma a polisz e fogalmából származik, vagyis a politikai közösségből mint egészből, melynek sajátos jellemzője az, hogy egyenlő és politikailag cselekvő polgárok alkotják az „alkotás” szó mindkét értelmében: hogy részei annak és konstituálják azt.

Kétségtelen, hogy a politizálás és a politikai élet élésének lehetőségeit illetően a klasszikus és a kortárs demokráciák közötti különbség számottevő, még annak ellenére is, hogy maga a demokrácia (és a politika fogalom is) a klasszikus görög politikai praxis és gondolkodás örököse. A démosz politikai hatalmának és jelentőségének rögzítése mellett e különbség abban ragadható meg, hogy a démosz valóban rendelkezik-e ezzel a hatalommal, hogy a polgárok mint a démosz, az egyenlők közössége tagjaiként mennyiben részesednek a hatalomból, egyenlően és valóságosan.² Vagyis mennyiben egyenlők azt a tényleges lehetőséget illetően, hogy hozzáférhetnek a politikai térhez, ami egyszerre a nyilvános vita, de a döntés tere is. Ez utóbbi kapcsolat különösen fontos; a politikai tér nem zárt és kiegészítő jellegű, hanem nyilvános és hatalmi. A démosz politikai elismerésén alapuló demokráciában a démosz sem csak egy szereplő a sok közül, hanem a politikai szerveződés alapja, amelyet az athéni demokrácia a nagy, központi összegyűlés tere formájában is intézményesített. Ami azt jelenti, hogy jelenléte nem szűkíthető más kisebb szerepekre vagy hatalmi centrumokra; a démosz ebben az értelemben egységes és középponti.

A politizálás nyilvános teréhez való egyenlő hozzáférés nem teljesen evidens elvárás. Ahogyan Nadia Urbinati rámutat, a vita és a nyilvánosság, valamint a vita és az egyenlőség még a modernitásban sem szükségszerűen kapcsolódik össze (Urbinati, 2010: 75.). A történelmi példa a fejedelmek és tanácsadóik viszonya, ami ugyan vitát és tanácsadást jelent, de nem nyilvános és nem egyenlő. Néhány kortárs elméletben pedig a demokrácia és a deliberáció csak akkor illeszthető össze, ha a résztvevők képesek pártatlan ítéletalkotásra, erre

pedig csak a polgárok egy válogatott köre alkalmas, de sosem az egész. Ehhez képest a demokratikus elvárás az egyenlő részvétel elve; amíg e ponton a klasszikus és a kortárs felfogás – többnyire – összeér, a kapcsolat intenzitását illetően el is térnek egymástól. Athéni szempontból ugyanis politikai egyenlőség csak akkor áll fenn, ha a politika nyilvános teréhez a hozzáférés egyenlő, és hogy valójában ez az, ami konstitutív a politikai állampolgárságot illetően; azaz hogy polgár az, akinek van módja kezdeményezni.

A politikai térhez való hozzáférés, vagy az egyenlő részvétel, illetve annak esélye értelmében a kétfajta demokrácia közötti különbség számottevő, ami kételyt ébreszt azt illetően, hogy helyesen nevezhető-e a kortárs demokrácia demokráciának. Szemben az ókori közfelfogással és gyakorlattal, a kortárs verzióban elválasztják egymástól a vezetőket és a vezetetteket, intézményesen rögzítve ezt a viszonyt. Ezzel szemben Arisztotelész például azt állítja, hogy mindamellett, hogy a demokrácia főelve a szabadság, az emberek akkor leginkább azok, ha egyszerre uralkodnak és engedelmeskednek, ha mindkét szerepet be tudják tölteni (*Politika*, 1283b–84a).³

Az ókori görög politikai gondolkodás egyik neves kutatója, Paul Cartledge egyik cikkének címében megismétli a demokráciával kapcsolatos kételyt, amikor azt írja, hogy az ókori görögök nem ismernék el a mi demokráciánkat demokráciaként, helyette oligarchiának tekintenék (Cartledge, 2016), a politikai térhez való hozzáférés korlátozottsága miatt. A klasszikus Athén politikai alapeszméje az egyenlőség, a demokrácia ennek a megtestesülése. Ezzel szemben viszont, írja, napjainkban egy sor kérdésben a démosznak semmilyen lehetősége nincs dönteni, olyan esetekben nem, mint a háborúk. Továbbá érdemi különbség van a vezetők és a vezetettek közt a politikához való hozzáférés tekintetében is, hiszen a legtöbb esetben a politikai vezetésre azoknak van esélye, akiket a leggazdagabbak támogatnak. A polgárok általában sem biztos, hogy jobban járnak, véleményük és szempontjaik jórésze ugyanis elvesz a politikában, köszönhetően a választási rendszerek sajátosságainak (amivel a klasszikus demokráciában nemigen kell számolni) és a választási periódusok hosszának. Összegzése szerint a demokrácia elvesztette az ógörög értelemben vett népuralmi jelentését, és „láthatóan elvesztette azt a célját [is], hogy reflektálja vagy még inkább, megvalósítsa a népakaratot”. Erre a demokrácia-deficitre, írja, az ókori görög demokrácia valamilyen felelevenítésével lehetne választ adni.

A DEMOKRÁCIAFOGALOM EREDETI JELENTÉSE

Az újraértelmezésben valóban segíthet a klasszikus demokrácia politikaelmélete, de ez úgy hordoz (újra)értelmezési potenciált, hogy közben jelentős különbségekre mutat rá. E különbségek azonban éppen ezen jellegzetességük miatt szolgálhatnak termékeny talajul az újraértelmezés számára. Itt van egy-

ből a demokrácia fogalma maga, ami elsősorban a démosz teljes és egyenlő részvételére utal, nem pedig egyszerűen csak többségi döntésre (Ober, 2008a; Ober, 2008b: 70.).

A tankönyvekben azt olvashatjuk, hogy a demokrácia két szó összetételéből származik, a népet jelentő *démosz*ból és a hatalmat jelentő *kratosz*ból, így jelentése egyszerűen népuralom. Ez a legáltalánosabb jelentésrétege; ez a tágasság, a népre való utalás teszi és tette használhatóvá történetileg is. De ez csak egy réteg, viszonylag elnagyolt is, így a fogalom történetére tekintettel érdemes felvázolni egy lehetséges, és számunkra is tanulsággal szolgáló jelentést.

Egy történetileg nem feltétlenül hiteles, de mégis fontos szövegrészben Periklész ezt mondja az athéni alkotmányról: „a neve pedig, mivel az uralom nem néhány ember, hanem a többség kezében van, demokrácia,” (*Thuküdidész*, II. 37.) mellyel ad egy megnevezést („demokrácia”, a démosz uralma), majd hozzákapcsol egy definíciót. A definíció szintjén a demokráciát olyan politikai rendként határozza meg, amely szemben áll azokkal a hatalomgyakorlási módokkal, amelyekben csak egy kisebbség vesz részt, mint különösen az egyeduralom (zsarnokság) és a kevesek uralma (oligarchia). A demokrácia ebben a kontextusban a zsarnokság és az oligarchikus hatalomgyakorlás ellenfogalma.

Ez azonban csak az egyik jelentésréteg. A demokráciafogalom pontosabb jelentését illetően érdemes megvizsgálni annak két alkotóelemét; először, hogy mit jelent a *démosz*, a nép: egyszerűen csak többséget vagy valami mást; másodsor, hogy mit jelent a *kratosz*, az uralom vagy hatalom: politikai berendezkedést ír le vagy inkább valamilyen cselekvési képességet.

Az ókori demokrácia talán legjelentősebb kutatója, Josiah Ober szerint a *demokrácia* jelentése nem redukálható a többségi döntésre, illetve a demokrácia nem az uralomra jutott démosz megnevezése (Ober, 2008a). A fogalom elsődleges jelentése nem a többség uralma, mert ha ez lenne, akkor nem a *démosz* fogalmához, hanem a *sokaság* vagy a *többség* ógörög megfelelőihez kapcsolódott volna. Ez azonban nem tagadja azt, hogy a döntéshozás során az a döntés érvényes, amelyben a többség előáll, különösen, amit számolnak. Noha ez önmagában még nem elégséges feltétele a demokráciának (vö. Ehrenberg, 1950: 521.), aminek az előfeltétele – ebben a vonatkozásban, tehát a hatalom és a számszerűség kérdésében – inkább az, hogy a vezető „egymagában dönt-e”, vagy „mindenki dönt”; az utóbbi esetben a demokrácia, a démosz hatalma kerül leírásra.⁴

A démosz általános politikai jelentése tehát *mindenki*, illetve a hétköznapi emberek. Míg a demokrácia kritikusai hajlottak arra, hogy a démoszban az utóbbit lássák, akik többségben lévén leszavazzák az önmagát morálisan magasabb rangúnak tekintő kisebbséget, a demokráciapártiak számára a démosz egyenlő volt az egész állampolgári közösséggel, így értve tehát az a sokaság uralma (Hansen, 2008b: 23–24.). Thuküdidésznél ezt olvassuk, a korszak politikai gondolkodását bizonyára jól reprezentálva: „a nép szó az egész közös-

séget jelenti, az oligarchia pedig csak egy részét” (*Thuküdidész*, VI. 39.), és a dekrétumokban is jellemző kifejezés, hogy a „démosz így határozott”, ahol a démosz az egész polisszal azonos (Hansen, 2010b: 514.). A „démosz” a demokrácia korában az egész politikai közösség (a polisz) megnevezése, de az athéni politikai berendezkedése is.⁵

Vagyis egyrészt a démosz a teljesség, ami minden mást befogad, másrészt az oligarchia – illetve bármely más politikai csoport, amely képes önálló rezsimet létrehozni – csak egy rész; de a démosz uralma és a kevesek uralma nem értelmezhető a kisebbség-többség logika mentén, kivéve talán polgárháborúban.⁶ Másképpen szólva, a démosz nem többséget jelent, hanem az *egészet*, a kivétel nélküli teljességet. A démosz egy részének összegyűlése a démosz egészének az összegyűlése, pontosan azért, mert a démosz fogalmilag egész, az átfogó. Amikor tehát Periklész azt mondja, hogy az athéni *politeia* neve azért demokrácia, mert a hatalom nem a kevesek, hanem – végső soron – a démosz kezébe van letéve (a definíció értelmezésének része a fogalom értelmezése is), akkor végeredményben azt állítja, hogy politikai rendszerükben a hatalom az *egészé*, beleértve a kisebbséget is, és ennek az egésznek a neve a démosz, a nép. Következésképpen a démosz nem az aktuális többségre, hanem a totalitásra utal, arra, hogy a politikai cselekvés lehetősége a démosz, és így a polgárok egésze számára áll rendelkezésre.⁷

Ha a demokrácia démosza az egyenlők kizárásmentes totalitására utal, akkor mit jelent a *kratosz*? Egyrészt az a történeti kutatásokból kiderül, hogy nem erőszakot, erőszakos birtoklást, és megkérdőjelezhető az is, hogy a fogalom eredeti használata során már eleve – negatív tónusú – ellenfogalomként jött volna létre és a demokrácia ellenségei használták volna először.⁸ Ober szerint a *kratosz* nem a hatalom birtoklását, pontosabban kisajátítását jelenti. A demokrácia fogalma nem arról beszél, hogy a többség megragadta a hatalmat, és a demokrácia fogalmában – amely összeilleszti ezt a nem számszerűsége és nem erőszakon alapuló *kratoszt* a *nép* fogalmával – a démosz sem csak egy rész vagy alkotóelem. A demokrácia intézményesen sem úgy épül fel, hogy több, egymástól bizonyos kritériumok alapján eltérő csoportok elkülönülnek (például hogy a démosz csak bizonyos ügyekkel foglalkozik), már csak azért sem, mert ez az intézményesítés sértené a demokrácia megalapozó elvét, a polgárok egyenlőségét. Egy ilyen értelmezés elfogadása a szabadság más értelmezését is magával hozná, amely szerint az nem elsősorban – vagy éppen egyáltalán nem – a közös ügyek intézésében való részvétellel egyenlő, pontosabban a polgárnak levés nem egyenlő a közös politikai térhez való egyenlő hozzáféréssel (Urbinati, 2012: 607–608.). Nadia Urbinati megfogalmazása szerint az ógörög szabadság lényege nem az alávetettségtől való mentesség, az ellenállás a hatalmon lévőknek, hanem a hatalomgyakorlásban való részvétel, „a szabadságra lefordított egyenlőség” (Urbinati, 2012: 611., 616.). Noha a klasszikus görög szabadságfogalomnak része volt az alávetettségtől való mentesség, abban a

formában, hogy a szabad ember nem szolgálja senkinek, nem alávetettje egyetlen zsarnoknak sem, hasonlóképpen a polisz sem (lásd Hansen, 2010a), és a demokrácia is ellenfogalma a monarchiának (egy ember uralma), az oligarchiának (kevesek uralma) is,⁹ az mégis érvényes, hogy a demokrácia az egyenlők közösségét jelenti, a polgárokét, akik egyaránt jogosultak részt venni annak meghatározásában, hogy a közösséget érintő ügyekben mit kell tenni.

A demokráciafogalomban a *kratosz* tehát hatalom vagy képesség, és a *démosszal* összekötve a jelentése leginkább az, hogy *cselekvési képesség*, pontosabban a kezdeményezőképeség hatalma, az, hogy a *démosz* megtehet dolgokat, tehát hogy rendelkezik azzal a képességgel, hogy politikailag cselekedhessen (Ober, 2008a: 6–8.). E jelentéstartalom, amely így a két összekapcsolt fogalom által megjelenik, mindenképpen fontos értelmezési mezőt nyit meg, mert olyan politikai gyakorlatnak ad normatív értéket, amely mind a cselekvők körét, mind a cselekvés hatókörét illetően kiterjeszti a politizálás lehetőségét. Pontosítva, azokban az esetekben, melyek az emberi cselekvések körébe tartoznak, a *démosz* kezébe kezdeményezőképeséget ad. A demokrácia itt elsősorban azt jelenti: hogy *kezdeményezni lehet és meg lehet tenni dolgokat*. A *démosz kratosza* végeredményben azt jelenti, hogy a *démosznak* hatalmában áll a politikai cselekvés, a változás kezdeményezése.

A POLITIKAI CSELEKVÉS ÉS HATÁRAI

A demokráciafogalom ezen értelmezésének jelentősége részint abban áll, hogy rámutat arra, hogy a demokrácia esetében a cselekvő a *démosz*, az egész, még hozzá a teljesség értelmében véve, vagyis sem nem kisebbség, sem nem többség. Ennek nem sok köze van ahhoz, hogy teljes egyetértésben vagy a többség egyetértésében születik-e meg egy döntés; egyszerűen csak azt írja le, hogy *ki az*, aki dönthet, tehát kinek van tényleges politikai hatalma, és azt a választ adja, hogy *mindenkinek*. Továbbá, hogy ennek a politikai berendezkedésnek a neve demokrácia, vagyis nem zsarnokság, és nem is oligarchia, amelyekben egyetlen ember vagy egy kisebbség gyakorolja a hatalmat és hozza meg a döntéseket, függetlenül attól, hogy az emberek mekkora körét érinti. A kettő a demokráciánál egybeesik: aki dönt és akire a döntés vonatkozik, az ugyanaz; „akinek a vezetés és az engedelmesség egyaránt kijut”, ahogyan Arisztotelész megfogalmazta annak a lényegét, hogy mit jelent állampolgárnak lenni (*Politika*, 1283b–84a).

Azt illetően, hogy mit ölel fel az a hatalom, amellyel a *démosz* kezdeményezően élhet a nyilvános térben, három aspektust érdemes tárgyalni, mellyel rávilágíthatunk a klasszikus demokráciát megalapozó politikai elvekre. Ezek: a cselekvők köre, a cselekvés formái és a cselekvés tartalma (lényegében a politika tematikus nyitottsága).

A politikai állampolgárság egyenlő részesedés a hatalomból a poliszban. Ez a hatalom átfogó képességet jelent a dolgok megtételére, így politikaivá tételére is. Nemcsak cselekvő- és kezdeményezőkézséget jelent, hanem azt a képességet is, hogy a démosz határozhatja meg a közügyek határait, végeredményben azt, hogy mi számít politikainak és mi nem. Valójában, a nyilvánosság szerkezetének, valamint annak a politikához fűződő konstitutív viszonyának köszönhetően még ennél is inkluzívabb potenciálú térről van szó. A véleményeket és álláspontokat még azok is képesek befolyásolni, akik nem rendelkeznek formális állampolgársággal, és így hozzáféréssel az intézményes döntéshozás teréhez. A privát és a politikai tereinek a határai elmosódóak, és amíg a döntéshozás terei s az ahhoz való hozzáférés korlátozott, addig azok a nyilvános terek, amelyek lehetővé teszik, hogy az emberek összegyűljenek, nem (vö. Gottesman, 2014). Ennek két politikaelméleti tanulsága az, hogy egyrészt a nyilvánosság nem egyenlő a szabályozott térrel, ahol az érdemi (racionális-kritikai) vita elvárt; az utca és az agora zaja hozzátartozik a normál demokratikus politikához, a politikai nyilvánosság része a „plebejus politikai tér” is (Gottesman, 2014: 5., 19–23.). A másik pedig az, hogy a közösségi ügyeket illetően azoknak is érdemi véleménye lehet, akiknek nincs formális hozzáférésük a politikai térhez, érdemi alatt azt értve, hogy képesek befolyásolni azt a közeget, amelynek viszont van hozzá. Véleményük vagy álláspontjuk releváns, legyenek bár kívülállók (a klasszikussal összevetve a kortárs demokráciák átlagpolgárai jórészt ebbe a körbe tartoznak), vagy polgárjoggal nem rendelkezők, mint az idegenek mindkét rendszerben. Valójában többes, de éppen emiatt inkluzív politikai nyilvánosságról van szó, ami viszont annál hangsúlyosabbá teszi a részvétel intenzitását (vö. Gottesman, 2014: 21.), hiszen az is részt vehet, aki politikailag nem jogosult rá, amennyiben aktív, és az is marginalizálódhat, aki politikailag jogosult rá, de a gyakorlatban érdektelen passzív.

A démosz politikai hatalma a formális és informális politikai nyilvánosság terei miatt képes felölelni az egész poliszt, de kétségkívül a részvételre jogosult polgárok körül fókuszálódik, és létezik kitüntetett intézménye is, a gyűlés. A polgároktól elvárt politikai cselekvésformák közül kettőt, a részvételi intenzitás alapján, teoretikusan is el lehet különíteni. Ezek a kezdeményezés és a döntés, amelyek megfeleltethetők annak a várakozásnak, hogy a demokratikus politika a részvételen alapszik, de megengedi az intenzitás-alapú különbségeket is, hiszen a döntés kisebb politikai aktivitást követel meg, mint az ügyek kezdeményezése és az azok melletti érvelés és kiállítás. A közvetlen részvételi demokráciában a politikai aktivitás elvárt szintje Mogens Herman Hansen kifejezésével élve a „passzív részvétel”, ami egyet jelent a meghallgatással és a szavazással (Hansen, 2008a: 41.). Mindehhez hozzá lehet tenni, hogy a polisznak része az informális, ámde aktív részvétel is (ahogyan korábban lát-

ható volt), így a részvétel további típusaként értékelhető az utcai nyilvános politizálás, vagyis a szó szerint vett egymással beszélgetés vagy az egymáshoz beszélés (mint az *ad hominem* érvelésnél). A formális, az állampolgársághoz, vagyis a teljes politikai intézményi spektrumhoz való hozzáférés azonban az aktív részvételhez kötődik; ennek a tartalma már az ügyek és problémák politikai kezdeményezését, és különösen, a fő politikai aréna, a gyűlés ülésein való rendszeres felszólalást jelenti. Amit a polgároktól elvártak, az a meghallgatás és a szavazás, ez volt az, amit a legtöbb polgár teljesíteni is tudott, és ezt az elvárást az alapozta meg, hogy a demokratikus rend a polgárok sokaságán alapult, nem kisebbségén, tehát befogadó volt, nem kizáró. A részvétel intenzitásában megmutatkozó természetes különbség azonban magával hozta a kettő valamilyen mértékű elválasztását, a kezdeményezés és a döntés – intézményi – elválasztását (Hansen, 2008a: 43.).

Ez olvasható ki Periklész beszédéből is Thuküdidész művében: „noha közülünk csak kevesen kezdeményeznek ügyeket, mindannyian jó bírái vagyunk azoknak” (*Thuküdidész*, II. 40.), ami értelmezéstől függően hangozhat úgy is, hogy „mi athéniaiak, saját magunk döntünk ügyeinkben és tesszük azt vita tárgyává”.¹⁰ A fordításokban a szemléleti vita abban áll, hogy vajon kezdeményezni is az egész démosz kezdeményez, vagy csak az elit. Az igazság viszont az, hogy nincs nagy különbség a kettő között, ha egy folyamat részeként tekintünk rájuk.¹¹ Vagyis a törés nem a kisebbség és a többség, vagy az elit és a démosz között, hanem a démoszon belül húzódik. Míg a gyűlés (démosz) az egész, addig – egy ókori kommentár szerint – a tanács „a polisz kicsiben” (lásd Sinclair, 1988: 103.).

Eddig az ügyek aktív kezdeményezése és a megformált alternatívák közti passzív választás között tettünk különbséget a politikai cselekvés fogalmi égisze alatt, vagyis ezeket a cselekvésformákat tulajdonítottuk a politika intézményes tereiben megjelenő démosznak. A cselekvés formái azonban tagolhatók másképpen is. A démosz cselekvőképessége jelenti egyrészt az ügyek kezdeményezését, másrészt azok megvitatását, harmadrészt az ítéletalkotást és döntést a felmerülő lehetőségek között, negyedrészt a döntés eredményeként a cselekedetekbe való belekezdést, vagy másként fogalmazva a közös vállalkozásokba fogást (ez egy Thuküdidésztől kölcsönzött fogalom), végül nemcsak az eredmény megvitathatóságát, az ítéletalkotást az ügyben, de az elszámoltatást és a módosítást vagy visszavonást is. Ezek közül mindegyik fontos, és nem lehet kivenni egyiket vagy másikat a folyamatból anélkül, hogy meg ne bomlana a demokrácia démoszra alapozó jelentése, az egyenlő polgárok közössége.

A démosz hatalmának jelentésére rámutató következő fontos tényező a nyilvános-politikai diskurzus tematikus nyitottsága, illetve az egyenlő hozzáférés a politikai nyilvánosságához, amelyet az *iszégoria* elve, az ügyekhez való hozzászólás egyenlő jogosultsága garantál. A gyűlést illetően, amely okkal

tartható a legpolitikaibb intézménynek, e jog mindenkinek meg van adva. Nem szabályozatlan térről van szó, de a hozzászólás szabadsága nem áttételesen és mellékesen, hanem közvetlenül és a politikai döntések kapcsán érvényesül.¹² A viták nyitottságára való utalás, s annak értékesége Arisztotelész politikaelméletében is felbukkan. A vitára szükség van a jó döntések miatt, ehhez a sokaság – a démosz – pedig azzal járul hozzá, hogy összegyűlése többféle véleményt hoz felszínre, ami lehetővé teszi az összemérhetőséget és az ítéletalkotást. Ez a „sokaság bölcsessége”,¹³ amely nyitott végű és spontán vitákat feltételez, vagyis versengést, amelynek során az egyes nézetek egymással (nem pedig egy ideállal) méretnek össze (Skultety, 2009: 53–57.). Ilyen versengő szituáció csak akkor áll elő, ha a „sokaság”, a démosz valódi politikai tényező, és ha a vitában részt vevők valóban mérlegelni akarnak, méghozzá a legjobb lehetőség kiválasztása érdekében, vagyis ha dönteniük kell. A hozzászólás szabadsága pedig azt biztosítja, hogy bármilyen vélemény megjelenhessen a színen, vagyis ebben az esetben – a démosz politikai jogosultsága s az abból származó egyéni jogok miatt – a politikai élet nem esik előzetes tematikus korlátozás alá. A demokráciát már működése során bíráló Pszeudo-Xenophón erre a tematikus parttalanságra mutat rá: „Mert mondja csak meg valaki, mi az, ami-ben itt nem kell döntést hozni?” (*Pszeudo-Xenophón*, III. 6.), miközben azért korholja kortársait, hogy mert szinte minden elképzelhető ügyet politikaivá tesznek, végül olyan sok üggyel kell megbirkózniuk, hogy sosem érnek a végére. Összegezve: a démosz diszkurzív szuverén is, ami többek közt azzal a következménnyel jár, hogy a közügyek nem vonhatóak ki a politikai fennhatóság(a) alól, például azzal, hogy technikai ügynek minősítik őket, vagy szakértői feladattá delegálják azokat.

A démosz tematikus illetékességének kérdését szegezi neki Platón egy dialógusában Szókratész Prótagorasznak, a szofista filozófusnak, aki a részvételi demokrácia első teoretikusa (Kerferd, 2003: 179.). Prótagorasz válaszában pontosan arra mutat rá, hogy melyek a démosz közös ügyei, hogy melyek a demokráciát éltető és fenntartó, konstitutív ügyek: „amikor arról van szó, hogy ki ért jól az építészethez vagy akármelyik szakmához és mesterséghez, [az athéni polgárok] csak keveseknek adják meg a tanácskozás jogát, és ha valaki e néhány emberen kívül hozzá akar szólni, tőle [...] megvonják a szót. [...] Amint azonban a közösség ügyei és erényei kerülnek napirendre, minthogy az ilyen tanácskozásnak teljes egészében az igazságosság és a józan gondolkodás útját kell járnia, jogos, hogy minden egyes embernek megadják a szót, hiszen ez az erény mindenkiben meg kell legyen – különben nem volnának városok.” (*Prótagorasz*, 322e–323a)

Tehát ezek nemcsak egyszerűen technikai ügyek, hanem egyértelműen politikaiak, amelyek éppen e politikai jellegük miatt számítanak *mindenki* ügyének; ezért szerez mindenki, aki a polisz polgára, jogot a hozzászóláshoz.

Ezek a politikával kapcsolatos megállapítások alighanem ma is érvényesek. Noha vannak olyan ügyek, pontosabban ügyeknek olyan aspektusai, amelyek technikai vagy szakértelmet kívánók, de a közösség ügyeinek az egésze nem ilyen. A politikai ügyeknek az egyik legfontosabb jellemzője az, hogy az embereket érintetté teszi. A demokrácia működéséhez pedig szükséges azoknak a polgároknak a hozzájárulása, akik a politikai közösséget alkotják: felépítik és fenntartják. A közügyek határainak megvonása mint depolitizáció, persze politizálást jelent, hiszen a politika határát akarják befolyásolni, de minden, ami valamilyen módon kivonódik a politikai térreumából, politikailag felelőtlenné teszi az ügygel foglalkozókat is. A közös ügyek értelme az, hogy nyíltan megjelenhetnek abban a térben, ahol majd döntést kell hozni róluk. Ez a démoszt felelőssé teszi, míg azokat a vezetőket és közembereket, akik döntést kezdeményeztek, mivel „módjuk és lehetőségük [van] arra, hogy – ha éppen akarják – kárt okozzanak a város[nak]”, nyilvánosan elszámoltathatóvá.¹⁴

A prótagoraszí passzus tanulsága az, hogy a tulajdonképpeni politikai ügyeket nem lehet kivonni a politikából olyan módon, hogy az ne szűkítse a demokráciát is, mert az végső soron az emberek kivonását jelenti a politikából, az emberek érintettségének a felszámolását. A közösség ügyeinek politikaiba vonása és megtartása ott, köszönhetően a közöshöz való egyenlő hozzáférésnek, olyan embereket feltételez, akik, mert megérinti őket, felelősséget éreznek ezekért az ügyekért, végső soron az egész koinóniáért. A klasszikus részvételi demokrácia politikai elvei alapján a demokratikus ügyeket a politikából nem kivonni kell, hanem vitatni és értékelni azokat.

POLGÁRNAK LENNI A DEMOKRÁCIÁBAN

A politikai eme vállalásának kétségkívül lehetnek hátulütői, mint az, hogy megosztó konfliktusok alakulnak ki, bár rámutat valami fontosra is. Prótagorasz közös ügyei feltételezik az összegyűlő, vitatkozó, aktív emberek létezését, azaz a démosz *tényleges* politikai jelenlétét. Az igazságosság kérdései, hogy mik számítanak annak és mik nem; tágra értve, hogy miképpen kellene élni és hogyan lehetne helyes döntéseket hozni, mindenkinek az ügye. Nemcsak azért, mert mindenkit érint a közösségből, hanem mert ez a közösség maga, és mert ez a politikai közösség csak addig maradhat fent, amíg az emberek létező, bár eltérő képességeik alapján képesek ítéletet alkotni igazságos és igazságtalan ügyében, akármi is legyen aztán ennek az eredménye.

Ebből azonban rögtön következik a polgár és a polisz viszonyára irányuló sajátos kérdés, amely az egyének szintjén az emberi-polgári minőségre vagy a politikai képességekre irányul. Mivel a közös ügyeknek mindenki a bírója, ezért a klasszikus demokráciának választ kellett adnia arra a kérdésre, hogy a

polgároknak milyen emberi minőséggel kell rendelkezniük ahhoz, hogy ítéletet tudjanak alkotni, és hogy képesek legyenek a politikai életben való részvételre, a politizálásra, és ez milyen összefüggésben van a polisszal. Ha a démosz a teljesség, akkor a polisz a polgáraival egyenlő, amiből az következik, hogy a politikai közösség maga sem lehet tulajdonságaiban nagyon más, mint amilyenek a polgárai. Nem mindegy, hogy a polgárok milyen politikai-közéleti képességekkel és ismeretekkel rendelkeznek, és a klasszikus demokrácia támogatói ezt az összefüggést, tehát a demokrácia minősége és a polgárok képességei közötti összefüggést elméleti szempontból tisztán látták.

De nemcsak a polgár hat a poliszra, az összefüggés a másik oldalról is érvényes: a polgárok nem lehetnek nagyon mások, mint amit a polisz lehetővé tesz számukra. Szimónidész korábban élt, de jól ismert költő volt a demokrácia korában is, aki ezt az összefüggést így fogalmazta meg: „a polisz az ember tanítója” (Cartledge, 2005: 22.). A polgárra ható polisz, vagyis a politikában élő polgár gondolatával Prótagorasz szintén foglalkozott; szerinte az emberek a politikai élet éléséhez szükséges tudást és képességeket leginkább egymástól tanulják el, akárcsak a nyelvet (Platón: *Prótagorasz*, 327e–328a). A politikai részvétel feltétele egyfajta politikai műveltség, amelyre az embert a polisz tanítja meg, tehát az emberi minőségre visszahat a politikai közösség minősége is. A demokratikus rendben az emberi kvalitás és minőség megkerülhetetlenül fontos kérdés, ami az arisztotelészi meghatározásban is megbúvik, hiszen ha emberi életet élni csak poliszban lehet, és csak politikai módon, sőt nemcsak a pusztá életet, hanem a legmagasabb szintű megélhető emberi életet is itt lehet megélni, mert a megélhető emberi életnek ez a kerete, akkor e tér minősége sem lehet közömbös a politikai közösség számára.

Ha a demokrácia a polgáraival egyenlő, akkor a polisz minősége a polgárok minőségétől függ; értékeiktől, erényeiktől, képességeiktől, továbbá közösségi cselekedeteiktől, vagy a Thuküdidésznél is található fogalmat felidézve: közös vállalkozásaiktól. Olyan, kifejezetten politikai dolgoktól, mint hogy mibe vágnak bele, és hogy azt hogyan végzik be; a kezdeményezések és vitáik minőségétől, vagyis a szavaktól, valamint a vitákban megformált majd eldöntött ügyek megvalósításától, tetteik eredményétől. Olyan politikai közösségben élve, ahol mindenkinek egyenlő joga van polgárnak lenni és részesedni az ügyek intézéséből, végső soron attól, hogy ezek a polgárok tudják, hogyan kell cselekedniük. Ezt nem tartalmi értelemben véve, hanem úgy, hogy politikai embereknek kell lenniük annak érdekében, hogy tanácsot adhassanak, vállalkozni és dönteni tudhassanak a közös ügyekben, és hogy egyáltalán közös ügyeik legyenek, és kialakíthatják azt a teret, ahol azok megvitathatóak, de arra is módjuk van, hogy szót emelhessenek az igazságtalanság ellen. Ez a többieket meghallgatásra kötelezi és arra, hogy ezeket az állításokat tekintetbe vegyék, egyébiránt nincsen értelme a vitának, mert a vita egyetértést ugyan

nem követel meg, de minimális konszenzust azt illetően igen, hogy vita fog folyni, amely viszont nem lehetséges a másik létének elismerése nélkül.

Kétségtelen ugyanakkor, hogy a közvetlen demokrácia rendkívüli terhet ró a polgárookra azzal, hogy ténylegesen a kezükbe teszi le a hatalmat, és ezzel azt is elvárja tőlük, hogy vegyék ki részüket a politika működtetéséből, hogy valamilyen intenzitással, de legyenek aktív alkotói. A polgárokon alapuló demokrácia következménye, hogy nem lehet teljesen politikán kívüli életet élni. A polgár és a politikai élet közti kapcsolat olyan szoros, hogy Arisztotelész felfogása szerint az ember nem is lehet más természete szerint, mint közösségalkotó és egyúttal politikai lény. Hansen kortárs interpretálásában az arisztotelészi *zoon politikon*-tézis annak a leképeződése, hogy a polgárok élete mélyen és szorosan összefonódott a poliszéval, és ők – szemlátomást – örömeiket lelték abban, hogy működtetői lehettek az athéni demokrácia komplex intézményrendszerének, olyan eljárásoknak, mint a sorsolás, a szavazás és a viták (Hansen, 2008a: 41.).

Lényegét illetően ezt fogalmazza meg Periklész is, amikor arról beszél, hogy a poliszt nagygyá a rend egy formája és a polgárok életmódja tette, vagyis a demokrácia és az ehhez kötődő életforma. Vagy pontosítva, a részvételi-közvetlen demokráciában élhető élet, azaz a politikai élet, nemcsak a periklészi, hanem a prótagoraszi és az arisztotelészi értelemben véve is. Demokráciában élni életmód, amely nemcsak kivételes részvételi és hozzászólási lehetőséget, hanem felelősséget is jelent, elsősorban morális értelemben, hiszen részvétel és aktivitás nélkül ezt a rendet nem lehet fenntartani. Ez nyomós ok arra, hogy a tétlen embereket haszontalannak tartsák, ahogyan azt Periklész megfogalmazza: „Mindenki egyformán törődik otthona és az állam ügyeivel, s bármilyen elfoglaltsága van is, nem kevésbé tájékozott a közügyekben sem. Mert mi vagyunk az egyetlenek, akik a közélettel szemben teljesen közönyös embert nem visszahúzódnak, hanem semmirevalónak tartjuk.” (*Thuküdidész*, II. 40.)

Emögött tehát az a komoly felismerés húzódik meg, hogy nincsen demokratikus politikai közösség cselekvő polgárok nélkül. Nyilvánvalóan nem lehet működtetni a politikai intézményeket, ha nem vesznek részt az emberek. De fenntartani sem lehet azokat, hiszen a demokrácia nem végső állapot, hanem történelmi lehetőség. A viszonylag konszolidált helyzetekben, amikor döntést kell hozni, a politikai élettől való távolmaradás legfontosabb következménye az, hogy szűkül a politikai alternatívák köre. Viszont a távolmaradás a polgárra is hat, mert nem tehet szert az olyan politikai erényekre, mint a véleményalkotás, amire minden egyszerű polgárnak képesnek kell lennie, illetve a kétségkívül komolyabb felkészültséget kívánó tanácsadási képesség. Utóbbit annak ellenére is érdemes kiemelni, hogy csak viszonylag keveseket érinthet egy időben.¹⁵ A tanácsadás képessége a politikai életben való aktív és folyamatos részvétel feltétele, a jó tanács adása pedig elvárás is. Nemcsak morális értelemben,

mivel a tanácsadás és a politikai felelősség összetartoznak; a démosz utólag elszámoltathatja a javaslattevőket. Ezt az a figyelemre méltó eszme alapozza meg, hogy aminek a közösség számára különösen nagy a tétje, azért különösen nagy felelősséget kell vállalni egyéni szinten is.

Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy e gyakorlatokban a nyilvános beszédnek (vitának) kitüntetett szerepe volt; a polgári politikai cselekvés, a részvétel s ezzel a polgárnak levés elsődleges formája ez. A retorika több szempontból is kulcsfontosságú, és ezt azért is érdemes hangsúlyozni, mert jó esély van rá, hogy ez minden demokrácia működtetéséhez megkerülhetetlen. Az athéni helyzetben a retorika azért kulcsszerepű, mert egyrészt a polgárokat arra, hogy a poliszt fenntartó kötelességeiket teljesíteniük kell, nem erőszakos úton akarták rávenni, hanem meggyőzéssel.¹⁶ Másrészt a politikai vezetésre is a retorika készítette fel. Harmadrészt a retorika jelentős részben eleve tanácsadással foglalkozik; átfogó értelemben az a gyakorlat, amelyben emberek olyan dolgok mellett vagy ellen érvelnek, amelyek nem egyértelműek és másféleképpen is lehetnének (*Rétorika*, 1357a). A retorika a lehetőségek feltárásának a művészete, a polgárok politikai részvétele a vitákban, a politikai közösség számára fennálló lehetőségek feltárásának a feltétele. A retorikai tevékenység nemcsak a vezetők, hanem mindenki számára nyitott: a gyűlésen bárkinek adva van a lehetőség a hozzászólásra.¹⁷ Bár a tanácsadó elit és a hallgatag többség közti különbség kétségtelenül létezik, és egyébiránt sem szólhat hozzá egy-egy alkalommal az ügyekhez mindenki, a lehetőség mégis egyetemes. Mindegy, hogy a polgár – a potenciális hozzászóló, a gyakorlati véleményformáló és az ügyekben kiigazodó és döntő polgár – milyen formális politikai pozíciókkal, társadalmi ranggal vagy mekkora vagyonnal bír: „ami pedig a tekintélyt és azt illeti, hogy egyesek miért örvendenek jó hírnek, a megbecsülés [...] az érdekeiktől függ, s ha valaki képes rá, hogy városának valamilyen szolgálatot tegyen, ezt akkor is megteheti, ha szegénysége miatt társadalmi rangja jelentéktelen” (*Thuküdidész*, II. 37).

A politikai részvétel elvárás és lehetőség is, de mindenekelőtt olyan jog, amely mindenkit egyforma mértékben illet meg, aki a közösség polgára; a politikai érdek ehhez a polgári aktivitáshoz kötődnek.

Különösen a kortárs helyzettel összevetve egyértelmű, hogy nemcsak az a kérdés, hogy kinek vannak jogai a részvétel gyakorlására, hanem hogy mi e részvétel tényleges terjedelme és gyakorlati formája. Az előzőeket két politikai alapelv segítségével is össze lehet foglalni. Az eredeti demokratikus modell ezeknek a gyakorlati megvalósításából állt. Az egyik az átfogó értelemben vett egyenlőség a közösségi ügyek vitélében, mely azokat illeti meg, akik a polisz polgárai, és akik ennek köszönhetően egyenlően részesednek a hatalomból. A másik az ügyekhez való hozzászólás teljes szabadsága, az előző jogból származóan, mely egyben az előző jog fennmaradásának a garanciája is, s az a meglátás áll mögötte, hogy az a közösség aligha szabad, amelyiknek nincs

módja megvitatni, hogy mit kell tennie és hogyan, és nincs módja dönteni ezen ügyek felett.

Athéni értelemben a politikai cselekvésnek a vita és a beszéd a kitüntetett formája, amit Periklész is világosan megfogalmaz: „mi magunk döntünk és tanácskozunk ügyeinkben abban a meggyőződésben, hogy nem a vita akadályozza meg a cselekvést, hanem ellenkezőleg éppen az, ha előzőleg megtárgyalva nem tisztázzuk, hogy mit is kell tennünk” (*Thuküdidész*, II. 40.).

Vagyis a lehetőségek teremtése a démoszé. A cselekvésre pusztán azért van mód, mert vannak választási lehetőségek, és a helyes cselekvés feltétele a vita és a közös megfontolás: a demokrácia közös gondolkodás is. Polgárok nélkül nincsen demokrácia. Periklész beszédéből kiderül továbbá az is, hogy számára a demokrácia két egymással ellenétes erő egyensúlya: olyan politikai közösség, amelyet a rend és igazságosság legalább annyira jellemez, mint a kezdeményezőkézség és a cselekvőképesség.

Az athéni politikai berendezkedés a vita körül fókuszálódott, azon vita körül, amely nem a cselekvés akadálya, hanem a feltétele, mert a lehetőségek megteremtéséhez, tehát a közösségi szabadsághoz kötődik. Arisztotelész is megfogalmazza, hogy cselekvés csak arra irányulhat, amit lehetséges megtenni, és olyan ügyeket érint, „amelyeknek nincs pontos szabályrendszerük”, amelyek (legalább) „kétféleképpen foghatók fel”. Vagyis ezekről lehetséges vitatkozni, mert „[a]zokról a dolgokról, melyek másként nem lehettek, nincsenek és nem lesznek, senki sem tanácskozik, ha helyesen értelmezi őket, mert nincs választási lehetőség” (*Rétorika*, 1357a). Lehetőségek viszont csak akkor léteznek, ha az emberek létrehozzák őket; a létrehozás vagy feltárás módja a vita, illetve a retorikai praxis. Arisztotelész úgy fogalmaz, hogy „lehetséges pedig az, ami önmagunk által jön létre”, továbbá, hogy „megfontolni azt szoktuk, ami tőlünk függ, és amit meg is tehetünk”, és hogy „a cselekvések mozgató elve az ember; a megfontolás pedig arra vonatkozik, amit ő maga megtehet” (*Nikomakhoszi etika* 1112b).

A vita arra vonatkozik, amit a politikai közösség megtehet, ez a megfontolás tárgya. Demokrácia pedig az, amikor ebben részt lehet venni.

ZÁRSZÓ: DEMOKRÁCIA MINT ÉLETFORMA ÉS MINT ÖNÉRTÉK

Noha a klasszikus demokrácia megalapozó elveinek az újraolvasása azt a lehetőséget nyújtja, hogy újra elmélyíthetők legyenek az alapvető demokratikus elvek, különösen az elbizonytalanodás korában, de másik oldalról kétségtelen, hogy a két rendszer közti különbségek számottevőek és ez – minden bizonnyal – azt is jelenti, hogy az újraértelmezés nem hagyhatja figyelmen kívül ezeket, sőt talán pontosan ennek a hiánynak az újragondolása jelentheti az elmélyítés lehetséges módját.

A klasszikussal összevetve egy kortárs demokráciában más cselekvési lehetőségek állnak rendelkezésre a polgárok számára, alapvetően szűkösebbek. De feltételezhetjük, hogy ha mások a cselekvési lehetőségek, akkor mások a politizálás megélésének, a politikai létnek a keretei is. Következésképpen mások lesznek az emberek is, hiszen maga a politikai közösség mást tanít, másfajta „politikai életmódot” tesz lehetővé. Periklész – láthatóan kortársaival egyetemben – a demokrácia e karakterére helyezte a hangsúlyt, amikor azt állította, hogy a demokrácia nemcsak politikai berendezkedés bizonyos szabályozott gyakorlatokkal, de sajátos életforma is, sőt különösképpen az.

Vajon milyen politikai életformát tesz lehetővé egyik és másik? A klasszikus demokráciában a politikai rend alapját a polgárok meggyőződése, értékeik, elköteleződésük vagy hitük és a cselekedeteik képezik, amelyeknek fókusza az egyenlő politikai részvételi lehetőség, mindenekelőtt a hozzászólás szabadsága formájában. A kortárs demokráciában nem áll rendelkezésre ilyen széles cselekvési lehetőség, ezért kérdés, hogy az levezethető-e az athénihoz hasonló módon a polgárok politikai életmódjából. Sőt, hogy ha a kortárs demokrácia valóban oligarchikus, és a polgárok csak akkor nyernek a klasszikus görögökhöz hasonló szabadságot, amikor éppen szavaznak (ahogyan Rousseau állította), akkor fel lehet tenni a kérdést, hogy lehet-e a demokráciát önmagából, politikai, de egyúttal demokratikus módon igazolni, vagy az igazolás alapja más lesz és ezen kívül fog állni. Vagyis a demokrácia önmagában jelent értéket, vagy más értékek kerete, eszköz más célok eléréséhez. Ha az életbe ágyazottsága másmilyen, ha másfajta életmód és értékek megélésének lehetőségét nyújtja, akkor fennmaradásához minden bizonnyal más megalapozást kell találni. Az igazán elgondolkodtató mindezek fényében az, hogy ahol a demokrácia nem önmagában vett érték, ott nincs indok arra, miért kelljen megőrizni, és kérdés marad, hogyan lehetne megoltalmazni. Ehhez nemcsak tartalmat kellene adni neki, de mindig és folyamatosan tartalmat kellene adni. Ehhez alapot nyújthat az athéni politikai gondolkodás, legalábbis egy pontig, hiszen segíthet, de nem ment fel az alól a kényszer, s egyben felelősség alól, hogy ezt a jelenbeli dilemmák és várakozások alapján kell megtenni – mindig és folyamatosan.

JEGYZETEK

¹ Bár a nyugati politikai szótár jó része római örökség, a demokrácia viszont kifejezetten athéni dolog, lásd Urbinati, 2010; 2012.

² Kézenfekvő volna erre a hatalomra a „szuverenitás” kifejezést alkalmazni, ugyanakkor igyekszem figyelembe venni M. H. Hansen véleményét, aki szerint félrevezető lehet ezt a klasszikus athéni kontextusra alkalmazni (Hansen, 2010: 500.). Valójában ez módszertani választás is, hiszen lehetne ilyen engedményt tenni és ezzel közelebb hozni a kortárs értelmezésekhez, de úgy

vélem, a jelenség körülírása – néhol metaforikusan – mégis gazdagabb értelmezési lehetőséget rejt, főleg azért, mert sokat megőriz a fogalmak eredeti jelentéséből.

- ³ Ideálisan egyszerre, ennek híján annak biztosításával, hogy a viszony kellően sűrűn fog megfordulni ahhoz, hogy senki se lehessen másnak a szolgálja – a szabadság ugyanis jórészt abban áll, hogy a polgárok nem szolgálják másoknak.
- ⁴ Az egyedül döntés és a mindenki döntés (választás) összevetéséhez, amely egy korai Aiszkhülosz-tragédiában bukkan fel, és a demokrácia egyik első prototeoretikus értelmezéseként olvasható, lásd Ehrenberg, 1950: 519.
- ⁵ Hansen, 2010b: 503–504. Ugyanakkor van még további négy jelentése is, amelyeket egyaránt használtak; itt a kifejezetten politikai, illetve a politikai rezsimre utaló jelentéseket emeltem ki.
- ⁶ Lásd az 5. jelentést Hansennél, 2010b: 504., 505–506.
- ⁷ Ez az általános értelmezés a szakirodalomban, vö. Cammack szakirodalmi áttekintését, 2017: 3–4.
- ⁸ Hansen arra is rámutat, hogy a Demokráciának az i. e. 4. századra már biztosan kialakult vallásos kultusza is. Mindazonáltal a fogalom csak az i. e. 420 körül jelenik meg, bár indirekt formában legalább 460 körül kimutatható a jelenléte (Hansen, 2008b: 20–22.), sőt talán kicsit korábban is (Ehrenberg, 1950), tehát a periklészi korszak kezdetére már biztosan. Ez nem volna meglepő, de egyrészt nem bizonyos, másrészt ha mégis így volna, akkor az azt jelentené – ami mellett Hansen is érvel (amellett is, hogy az intézményi kialakulás Kleiszthenészhez – és nem Szolónhoz vagy az ephialtési reformokhoz – köthető, tehát az i. e. 508–507-tel kezdődik, lásd Hansen, 1994), hogy a „demokrácia” pozitív öndefiníció volt.
- ⁹ A monarchia – legalábbis Hérodotosznál – minden bizonnyal az (Ehrenberg, 1950); az oligarchia pedig éppen a periklészi temetési beszédben bukkan fel.
- ¹⁰ Az előző Hornblower fordítása (1991: 305.), a másik ugyanő idézésében a korabeli Penguin-kiadásé.
- ¹¹ Ahogyan Hornblower érvel, *uo.*, és lényegében Hansen is erre utal.
- ¹² Az intézményrendszert illetően, noha a tanácsnak kifejezetten előterjesztő szerepe van, azokat nem kell elfogadni a gyűlésen (Sinclair, 1988: 89–91.), és maga a tanács is a démoszból alakul, sorsolással, lásd Sinclair, 1988: 106–109.
- ¹³ Ezt a témát tárgyalta Waldron (1995) egy messzeható tanulmányban.
- ¹⁴ Az elszámoltathatósághoz lásd Landauer (2014), az idézet Hüpereidészről származik: i. m. 148., *Védőbeszéd Euxenippos mellett*, 4.27.
- ¹⁵ Az egy időben aktív polgárok – akik *rendszeresen* felszólaltak – száma nem lehetett túl sok, talán 20–30 (Sinclair, 1988: 140.).
- ¹⁶ Ez általában igaz a polgár–polisz közti viszonyra, lásd Christ, 2006: 16; 40–44.
- ¹⁷ „Ki kíván szólni?“, hangzik el az ülés megnyitása után nem sokkal. Van bizonyosfajta rögzített eljárása, de a beszéd alapvetően szabad (Saxonhouse, 2006: 93.).

IRODALOM

- Arisztotelész (1982): *Rétorika*. Fordította Adamik Tamás. Budapest, Gondolat.
- Arisztotelész (1994): *Politika*. 2. kiadás. Fordította Simon Endre. Budapest, Gondolat.
- Arisztotelész (1997): *Nikomakhoszi etika*. Fordította Szabó Miklós. Budapest, Európa.
- Cammack, Adriela (2017): Demos in Demokratia. Kézirat. 1–30.
- Cartledge, Paul (2005): Greek political thought: the historical context. In: Christopher Rowe–Malcolm Schofield (eds.): *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*. Cambridge, Cambridge University Press, 11–22.
- Cartledge, Paul (2016): Ancient Greeks would not recognize our ‘democracy’: they’d see an ‘oligarchy’. *The Conversation*, June 3, 2016. Letöltés: <http://theconversation.com/ancient-greeks-would-not-recognise-our-democracy-theyd-see-an-oligarchy-60277>, 2017. 02. 19.
- Christ, Matthew R. (2006): *The Bad Citizen in Classical Athens*. Cambridge–New York, Cambridge University Press.
- Ehrenberg, Victor (1950): Origins of democracy. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 1. H. 4. 515–548.
- Gottesman, Alex (2014): *Politics and the Street in Democratic Athens*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Hansen, Mogens Herman (1994): Kleisthenes and the icons of democracy. *History Today*, Vol. 44., No. 1., 14–21.
- Hansen, Mogens Herman (2008a): Direct democracy, ancient and modern. In: Kari Palonen–Tuija Pulkkinen–José María Rosales (eds.): *The Ashgate Research Companion to the Politics of Democratization in Europe: Concepts and Histories*. Farnham–Burlington, Ashgate, 37–54.
- Hansen, Mogens Herman (2008b): Thucydides’ description of democracy (2.37.1) and the EU-convention of 2003. *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, Vol. 48., 15–26.
- Hansen, Mogens Herman (2010a): Democratic freedom and the concept of freedom in Plato and Aristotle. *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, Vol. 50., 1–27.
- Hansen, Mogens Herman (2010b): The concepts of *demos*, *ekklesia*, and *dikasterion* in classical Athens. *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, Vol. 50., 499–536.
- Hornblower, Simon (1991): *A Commentary on Thucydides, Vol. I. Books I–III*. Oxford, Clarendon Press.
- Hüpereidész (2001): Védőbeszéd Euxenippos mellett Polyeuktossal szemben hazaárulás ügyében. In: Horváth László (szerk., ford.): *Az athéni Hypereidész beszédei és stílusának ókori megítélése*. Budapest, Pallas–Attraktor, 57–66.
- Kerferd, G. B. (2003): *A szofista mozgalom*. Fordította Molnár Gábor. Budapest, Osiris.
- Landauer, Matthew (2014): The *idiótēs* and the tyrant: Two faces of accountability in democratic Athens. *Political Theory*, Vol. 42., No. 2., 139–166.
- Ober, Josiah (2008a): The original meaning of democracy: Capacity to do things, not majority rule. *Constellations*, Vol. 15., No. 1., 3–9.
- Ober, Josiah (2008b): What the ancient Greeks can tell us about democracy. *Annual Review of Political Science*, Vol. 11., 67–91.

- Platón (2007): *Prótagorasz*. Fordította Bárány István. Budapest, Atlantisz.
- Pszeudo-Xenophón (2003): Az athéni állam. Fordította Ritoók Zsigmond. In: Németh György (szerk.): *Államéletrajzok*. Budapest, Osiris, 119–129.
- Saxonhouse, Arlene W. (2006): *Free Speech and Democracy in Classical Athens*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Sinclair, R. K. (1988): *Democracy and Participation in Athens*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Skultety, Steven C. (2009): Competition in the best of cities: Agonism and Aristotle's Politics. *Political Theory*, Vol. 37., No. 1., 44–68.
- Thuküdidész (2006): *A peloponnészoszi háború*. Fordította Muraközy Gyula. Budapest, Osiris.
- Urbinati, Nadia (2010): Unpolitical democracy. *Political Theory*, Vol. 38., No. 1., 65–92.
- Urbinati, Nadia (2012): Competing for liberty: The republican critique of democracy. *American Political Science Review*, Vol. 106., No. 3. 607–621.
- Waldron, Jeremy (1995): The wisdom of the multitude: Some reflections on Book 3, Chapter 11 of Aristotle's Politics. *Political Theory*, Vol. 23., No. 4. 563–584.

ESZMETÖRTÉNET

Szakáli Máté

Az iszlám és a nyugat viszonya
a „muszlim Luther Márton” gondolkozásában
(Abdel-Karím Szorús főbb nézetei vallásról és demokráciáról)

AZ ISZLÁM ÉS A NYUGAT VISZONYA A „MUSZLIM LUTHER MÁRTON” GONDOLKODÁSÁBAN

Abdel-Karím Szorús főbb nézetei vallásról és demokráciáról

Szakáli Máté

(Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Politikaelméleti Doktori Iskola)

ÖSSZEFOGLALÓ

Az iszlám és a nyugat közötti vallási, kulturális, társadalmi, gazdasági és politikai interakciók számos szinten zajlottak és számos formát öltöttek az évszázadok során. A muszlim világban és a nyugaton élők identitásának és egymás definiálásának is részét képezi a közös történelem során tapasztalt konfrontáció és háború, kihívás és rivalizálás, mintaként szolgálás és ellenségnek tekintés. A 21. századra sem veszítették el intenzitásukat és relevanciájukat a kapcsolatok, továbbformálva ezen iszlám–nyugat-puzzle mintázatát. A tanulmány egy vezető, nyugaton élő, hívó muszlim gondolkodó és filozófus, Abdel-Karím Szorús (1945–) releváns vitákat gerjesztő felfogását bemutatva közelíti meg az iszlám és a nyugati világ viszonyának kérdéskörét. Munkásságának rövid áttekintését követően, Szorús főbb megállapításai kerülnek elemzésre tágabb megközelítésben a „mi” és „ők” diskurzusra, valamint a vallás és politika viszonyára, szűkebb aspektusban az Irán–nyugat reláció kapcsán a nyugatmérgezés koncepcióra vonatkozóan. A tanulmány célja, hogy bemutassa, az egyesek által „muszlim Luther Mártonként” aposztrofált Szorús, milyen képpé formálná a puzzle-t.

Kulcsszavak: iszlám ■ Irán ■ nyugat ■ demokrácia ■ vallás ■ politikai filozófia

Az iszlám és a nyugat közötti vallási, kulturális, társadalmi, gazdasági és politikai interakciók számos szinten zajlottak és számos formát öltöttek az évszázadok során. A muszlim világban és a nyugaton élők identitásának és egymás definiálásának is részét képezi a közös történelem során tapasztalt konfrontáció és háború, kihívás és rivalizálás, mintaként szolgálás és ellenségnek tekintés. A 21. századra sem veszítették el intenzitásukat és relevanciájukat a kapcsolatok, ugyanakkor azokat az egyes társadalmi és nemzetközi szinteken is többnyire a szembenállás és a konfliktus dominálja. Mindkét oldal hajlamos sztereotípiák és hipotézisek keretében szemlélni egymást, ennél fogva az egymásról kialakított kép eleve negatív diskurzus formájában jelenik meg. A nyugati iszlamofóbia és a muszlim nyugatfóbia egymást is erősítve alapozzák tovább a történelmi és vallási ellentétek mellett a terrorizmus és a modernizáció feszültségeiből táplálkozó „mi” és „ők” diskurzust. Ez a paradigma a konzervatív

muszlimok körében az iszlám versus (zsidó-)kereszténység formában jelenik meg, míg nyugaton az iszlámra tekintenek sokan világnézetében intoleráns, háborúpárti vallásként. A konstruktív párbeszédet és megértést a fundamentalista ideológiák – legyen az muszlim, keresztény, vagy szekuláris – térhódítása is akadályozza.

A posztmodern nemzetközi rendszerben a nyugat és az iszlám civilizáció egymáshoz való viszonya feltűnően hierarchikus a hatalmi dimenzió tekintetében. A nyugat dominálja a világpolitikai és világ gazdasági szférákat, míg a különösen differenciált iszlám világ alárendelt szerepet tölt be. Utóbbi számos különböző, köztük reformer, választ és megoldási javaslatot termel ki azokra a kihívásokra, amelyeket a nyugat támaszt a számára, mióta kolonizálása Napóleon expedíciós csapatainak az egyiptomi mamelukok felett aratott győzelmével szimbolikusan megkezdődött. 1798 óta egymást követik a muszlim katonai vereségek a nyugattal szemben, ám a kihívások közé tartozik a gazdasági, tudományos, technológiai és társadalmi téren bekövetkezett lemaradás, valamint a tradicionális struktúrákat bomlasztó, nyugatról importált politikai rendszerek, intézmények, eszmék, ideológiák és életmód elterjedése is.

A kortárs reformer muszlim gondolkodók köre szintén rendkívül differenciált, mégis közös törekvésük az iszlám vallási gondolkodás és gyakorlat megfeleltetése a modern világ kritériumainak. Iszláminterpretációjuk ezért a felvilágosodás hagyományain és értékein alapul, az iszlámot összeegyeztethetőnek tartják a nyugati civilizáció normáival (demokrácia, pluralizmus, emberi jogok, stb.), hangsúlyozzák az iszlám racionalista tradícióit, és szorgalmazzák – olykor csupán impliciten – az iszlám szekularizációját. Utóbbi a vallás és a politika különválasztását, illetve a totalizáló iszlámértelmezéssel szemben az iszlám vallási-spirituális jellegének hangsúlyozását jelenti (Rostoványi, 2010: 20–21.).

A reformer értelmiség képviselői közé tartozik többek között az egyiptomi Naszr Hámid Abu Zejjid (1943–2010), az algériai Mohammad Arkún (1928–2010), és a marokkói Mohammad Ábid al-Dzsábiri (1935–2010), akik nézetei a vallásról, kinyilatkoztatásról, vagy az iszlám jogról figyelemreméltó diszkussziókat indítottak el. A szudáni származású Abdulláhi Ahmed an-Naím (1946–), a tunéziai Rásid al-Gannúsi (1941–), a kenyai születésű Ali Mazrúí (1933–2014), az indiai Aszgar Ali Indzsínir (1939–2013), illetve az európai iszlám esetében a szíriai–német Bassám Tibi (1944–) és az egyiptomi–svájci Tárik Ramadán (1962–) emelhetők ki jelentős gondolkodókként. Iránban Abdel-Karím Szorús (1945–), Mohammad Modzstahed Sabesztári (1936–), Mohszen Kadivar (1959–), és Ahmed Zeid-Ábádi (1965–) a főbb képviselői a modern vallásos teoretikusoknak.

Jelen tanulmány a nyugaton élő, hívő síita muszlim gondolkodó és filozófus, Abdel-Karím Szorús releváns vitákat gerjesztő felfogását ismertette vizsgálja az iszlám és a nyugati világ viszonyának elméleti kérdéskörét. Eddigi

munkásságának rövid áttekintését követően Szorús főbb megállapításai kerülnek elemzésre tágabb megközelítésben a „mi” és „ők” diskurzusra, valamint a vallás és politika viszonyára, szűkebb aspektusban az Irán–nyugat reláció kapcsán a nyugatmérgezés elméletére vonatkozóan.

ABDEL-KARÍM SZORÚS ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

Szorús a forradalom utáni Irán vallási és politikai polémiainak egyik legvitatottabb alakja, aki a pluralizmus fogalmát a kortárs iráni filozófiába (nem előzmények nélkül) bevezette. Husszein Hadzs Faradzs Dabbág néven született 1945-ben Teheránban, alsó középosztálybeli családba. Nem kapott hagyományos vallási oktatást, de hithű sítának vallja magát, aki gyakorolja a vallást. Részen az Alavi középiskolában végezte középfokú tanulmányait, ahol tudományos és vallási téren is minőségi oktatásban részesült. A Teheráni Egyetemen, gyógyszerész szakon diplomázott, mielőtt Londonban képezte tovább magát alkalmazott kémiából, valamint tudományfilozófiából és tudománytörténetből. Emellett folytatott tanulmányokat az iszlám vallásjog és exegézis területein is. Angliában az egyetemi politikai életbe is aktívan bekapcsolódott. Első könyve Iránban jelent meg *Dialektikus antagonizmus* címmel (1978) és a marxizmusellenes felszólalásait tartalmazta. A párhuzamosan íródott, az iszlám filozófia alapjaival foglalkozó *A világ nyugtalan természete* című könyvét Ruholláh Homeini imám (1902–1989) is méltatta (www.iranchamber.com). Az iráni iszlám forradalom kezdetén Szorús visszatért Iránba.¹ Kinevezték a felsőoktatásért felelős tanács tagjává, de mivel nem értett egyet a tantárgyak és metodológia iszlamizálásával, posztjáról 1983-ban lemondott. Azóta nem tölt be hivatalos pozíciót az iráni politikai rendszerben, kutatóként tevékenykedik. Az 1991-ben *Kiján* néven indított politikai folyóirata 2001-es betiltásáig a valóságos értelmiség fő fóruma volt az országban.

Szorús fő kutatási területei az összehasonlító filozófia, a vallásfilozófia, a tudományfilozófia, illetve Dzsálál ad-Dín Rúmí (1207–1273) filozófiai rendszere. Munkásságának kezdetén konzervatív, fundamentalista nézeteket vallott. Fiatalon stílus és tartalom tekintetében is példaképét, az iráni iszlám forradalom fő ideológusának tekintett Ali Saríatit (1933–1977) követte. Az iráni belpolitikai fejleményekkel való elégedetlenségével párhuzamosan azonban gondolkodása fokozatosan mérséklődött, majd tudományfilozófiai és hermeneutikai alapokon hazai mércével mérve reformistává, progresszívvá vált (Szájih Meiszámi). Az attitűd- és gondolkodásbeli váltás oka, hogy Szorús az iszlám forradalom után kialakult és ma is érvényes berendezkedést hibásnak tartja. A fő problémája hazája kormányzati berendezkedésével, hogy a vallás politikai aktivizálásával és a síita klerikusok hegemoniájának kiépítésével párhuzamosan korlátozásra kerültek a polgárok szabadságjogai, ezáltal az irániak

manapság az iszlámot alapvetően tekintélyelvűként élik meg. Szorús azonban szeretné elkerülni, hogy az iszlám autoriter rezsimek eszköze, a muszlimok pedig saját vallásukkal legitimált elnyomó rendszerek alattvalói legyenek. Ezért gondolkodásában a vallás és a szabadság, a vallás és a demokrácia, a vallás és a józan ész szintetizálására törekszik. Szorús elképzelései összefoglalóan a vallási reformizmushoz sorolhatóak, amelynek érvényessége a síita világon túlra is kiterjed; vallásról és demokráciáról vallott elképzelései áthidalhatóvá teszik a szakadékot a muzulmán társadalmak és a világ többi része között. „A víznek van egy sajátos szerkezete és lényege. Nincs vallásos és nem vallásos víz, vagy vallásos és nem vallásos bor. Ugyanez érvényes az igazságra, a kormányzatra, a tudományra és a filozófiára [...] amelyek iszlamizációja teljesen értelmetlen volna. Nem beszélhetünk olyan szociológia tudományról, amely lényegét tekintve vallásos, vagy olyan filozófiáról, amely lényegét tekintve iszlám vagy keresztény, s ugyanezen okokból nem lehet olyan kormányzati rendszerünk, amely lényegét tekintve vallásos.” – fogalmaz például *A szekularizmus jelentése és alapja* című (2004) művében (Boroujerdi, 2004: 38.).

Az amerikai újságíró Robin Wright (1995) utalt először Abdel-Karím Szorúsra „a muszlim Luther Mártonként” és az ő nyomán számos zurnalista vette át az utalást. Az analógia nem állja meg a helyét, ám mégis célszerű, mert a párhuzam hozzájárul a kultúraközi megértéshez, amit a nyugati média egysíkú és leegyszerűsítő, gyakran éppen a muszlim szélsőségesek érdekét szolgáló iszláminterpretációja nem segít elő. Mivel saját programja és a keresztény reformáció elindítójának tervei között alapvető különbségek vannak, maga Szorús is elutasítja a megnevezést. Hazájában ugyanakkor sokan nyugatbarátnak és hazaárulónak, egyesek eretneknek tekintik, ezért 2000-ben emigrációra kényszerült. Jelenleg nyugaton él, számos egyetemen – mint a Harvard, a Yale, a Princeton vagy a berlini Wissenschaftskolleg – tart előadásokat (Szájih Meiszámi); az elmúlt években nagyobb hatással a nyugati világban élő muszlim kisebbségekre (beleértve az iráni diaszpórát is) van, kevésbé hazájára.

Az alábbiakban az iszlám és a nyugat kapcsolata szempontjából releváns elképzeléseinek főbb mozzanatait kerülnék tanulmányozásra, kritikai megjegyzésekkel kiegészítve.

SZORÚS VÉLEKEDÉSE AZ ISZLÁM ÉS A NYUGAT KAPCSOLATÁRÓL: A „MI” ÉS „ŐK” PARADIGMA ELUTASÍTÁSA

Ahogy a rövid életrajzi ismertetőből is kiderül, Szorús modern értelmiségi, aki jártas mind az iszlám hagyományokban, mind a nyugati tudományokban, továbbá élettapasztalattal is rendelkezik mindkét világról. Ezek alapján ő elutasítja a domináns „mi” és „ők” paradigmát, és nyitott eszmecserét sürget.

Vélekedése a nyugatról nem stabil és egységes, felfogása fokozatosan alakult át az 1980-as évek folyamán. Az 1970-es években és az 1980-as évek elején a nyugati gondolkodást egy egésznek tekintette, és konzervatív vallási alapon agresszíven elutasította: „Félretesszük a rossz részeit [a nyugati rendszernek] és vesszük a jókat. Ez lehetetlenség.” (Roohani–Aghahosseini–Emamjomezade, 2014: 558.). Forradalmi alapon a nyugati iparosodást és technicizálódást is támadta: „A lényeg, hogy a technológia a legutóbbi szükséglet, és a szükséglet frusztrál, következtésképpen nem képessé tesz, hanem megaláz.” (uo.). Ezek és az ehhez hasonló nézetei az iráni forradalmat követő években kerültek lejegyzésre, és könnyen tetten érhető bennük a nyugatellenes hazai környezet szellemi hatása, amely miatt Teheránt azóta is a muszlim nyugatellenesség egyik fő képviselőjének tartják. 1988-ban azonban alapvető fordulat következett be Szorús gondolkodásmódjában: ezt követően a nyugatbarát helyett a nyugatellenes teoretikusok álláspontját kérdőjelezi meg. A nyugatot a továbbiakban nem tekinti sem egységesnek sem egyedinek, egyes aspektusait és elemeit veszi górcső alá. Úgy véli a nyugati tudományból és kultúrából nem csak lehet, de szükséges is szelektíven átvenni a jó elemeket, illetve a nyugattal kapcsolatos félreértések tisztázásához nélkülözhetetlen lenne a szabadabb eszmecsere (Vakili, 1997).

A dinamikus és gyümölcsöző kölcsönhatás az iszlám és a nyugat között Szorús szerint az első találkozás alkalmával az iszlám korai, terjeszkedő szakaszában – amikor az magához vonzotta és magába integrálta a külföldi eszméket, például a görög filozófiát – meg tudott valósulni. A muszlimok „elvetették a romlottat [a nyugati gondolatokban] miközben megtartották és hasznosították a tisztát és a jót.” (Soroush–Sadri–Sadri, 2000: 159.). A kezdeti dinamizmus azonban idővel megszűnt, és a 20. század eleji második találkozásnál a gyengévé és stagnálóvá vált muszlim világ a nyugati kultúrával már, mint a tudomány és technika fegyvereivel felszerelt megszállóval szembesült. Ez alkalommal a nyugatbarát hangok úgy vélték, a civilizációs karavántól lemaradók felzárkózásának záloga az élen haladóhoz, a nyugathoz való alkalmazkodás. Ez alapján jöttek létre a sah vagy Atatürk vesztérnizált rezsimek. A nyugati kultúra számos reakciót kiváltó betörése Iránba ugyanakkor senkinek sem róható fel, mert az egy erős és egy gyenge kultúra találkozásának eredménye (uo. és 160.).

Ezen történelmi áttekintéssel ugyan Szorús egy precedensre mutat rá a konstruktív párbeszédre vonatkozó nézetének realizálhatóságához, de érvelésének logikája az iráni tapasztalatból kiinduló leegyszerűsítésre és általánosításra épül, miközben megállapításai az arab világon kívül kevésbé érvényesek. Emellett szintén megkérdőjelezhető a két találkozás vizsgálata, mivel a köztes évszázadokban is rendszeresek voltak az interakciók az iszlám és a nyugat között, amelyek nem feltétlenül konfliktusok formájában manifesztálódtak, noha a kortárs relációknak valóban ez az egyik meghatározó jellegzetessége.

Az iszlám és a nyugat jelenlegi és jövőbeni szembenállását Samuel Huntington (1927–2008) amerikai filozófus 1993-ban kidolgozott és 2001 óta a politikaelméletben közkedveltnek számító koncepciója is hangsúlyozza, amely a civilizációs törésvonalak mentén vetíti előre a nemzetközi konfliktusokat. Huntington nézete szerint a politikai ideológiák civilizációkon belüli összecsapását a hidegháborút követően egyre nagyobb mértékben felváltja a vallás és a kultúra civilizációk közötti összecsapása. Jelenleg a civilizációk közötti erőegyensúly módosulása zajlik, melynek következtében új világrend alakul ki. Az erejében és jelentőségében gyengülő nyugat szembe kerül a világ többi civilizációjával, kiváltképpen az iszlámmal, amely lélekszámban és öntudatosságban is gyarapodik. Huntington úgy becsülte, 2025-re az iszlám létszámfölénybe kerül a keresztény nyugattal szemben, és hitrendszere felsőbbrendűségének tudatában levezeti rajta a frusztrációját.²

Számos gondolkodó fogalmazott meg kritikát Huntington *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása* című könyve (1996) kapcsán. Szorús is megkérdőjelezi az elmélet hitelességét. Szerinte nem evidens a civilizációk összecsapása, és Huntington víziója olyan sorsra juthat, mint Marx elmélete a szükségszerűen bekövetkező proletár világforradalomról, mely a koncepció nyilvánosságra hozatalával elindított folyamatok miatt nem következett be (Ridgeon, 2008: 47.).

Szorús elutasítása ugyanakkor öngazolásként is szolgál. Huntington elképzelése ugyanis az iszlámot az iszlám civilizációval, mint a kulturális identitás legtágabb szintjével azonosítja, míg az iráni gondolkodó szerint a civilizáció több generáció intellektuális és anyagi eredményeinek spontán összeadódása, tehát nem azonos az isteni eredetű, tudatos kinyilatkoztatással, az iszlámmal. Ennek megfelelően Szorús két iszlámot különböztet meg: az identitását és az igazságét. Az elsőben az iszlám a kulturális identitás szerepét tölti be, válaszul az identitásválság jelenségére. A második formában az iszlám az üdvösséghez vezető igazságok tárháza. Szorús az első értelemben vett iszlám kortárs térnyerését negatív folyamatnak, „járványnak” tartja, mivel szerinte a muszlimoknak nem identitásuk építőelemeként kellene a valláshoz fordulniuk. Szemléletváltást tart ezért szükségesnek a muszlimok körében, ami nem csak a hívők üdvét szolgálná, hanem a „mi” és „ők” diskurzust és a velejáró konfrontációt is feloldaná, mivel állítása szerint az egymással szükségképpen harcoló identitásokkal ellentétben az igazságok képesek az együttműködésre (Sorush 2000: 23–24.).

Elméleti szempontból Szorús ezen felfogása hatásos érvelésű, de ahogy ő is elismeri, az iszlám igenis létrehozott egy (plurális) civilizációt. Ebben különböző identitások léteznek, amelyeket az iszlám mellett a helyi kultúra, hagyomány, társadalmi berendezkedés és történelem is alakít, ám éppen az iszlám a közös, összetartó komponens. Ráadásul az identitások szerepe egyre inkább felértékelődik a modern világban. A globalizációnak világszerte egyik

jellegzetes kísérőjelensége a szubnacionális kultúrák és a vallási alapú önmeghatározások megerősödése. Ezen kívül a nyugaton kisebbségben élő, és adott esetben akár negatív diszkriminációval szembesülő muszlimok számára a vallás átlagon felül fontos identitásképző összetevővé, az adott vallási interpretáció pedig a nyugatellenesség táptalajává válhat.

A „mi” és „ők” paradigma Szorús-féle elutasítása szempontjából szintén lényeges, hogy ő a konzervatív muszlim gondolkodók által kárhozott modernitást sem tekinti egy egységnek, illetve pillérei közül a szekuláris tudománynak kiemelt figyelmet szentel. Az szerinte pozitív, folyamatosan fejlődő és viszonylagos, mely jellegzetesség a vallástudományra is áll. Szorús kijelenti, hogy míg a vallás isteni eredetű, a szakrális szövegek értelmezése szükségképpen emberi. Az iszlám kinyilatkoztatott nézeteit szerinte nem lehet objektív módon, a valláson kívüli kontextus alkalmazása nélkül megismerni és interpretálni, mivel az ember nem tudja függetleníteni magát saját korának szellemiségétől. Az iszlám civilizáció stagnálásának oka a dekadens kultúrának és a társadalmi környezetnek a rávetülése a vallási szövegek felfogására. Ennek ma is foglyai a muszlimok, aminek egyetlen megoldása a valláson kívüli előfeltételek megváltoztatása (Csicsmann, 2006: 135.). „A vallás tudománya hosszú története folyamán a különböző kommentátorok és interpretátorok állandó konstrukciója és rekonstrukciója. A vallás természetesen nem más, mint a vallás tudományának története.” (Soroush, 1998: 248.). Szorús tehát a sariát is az emberi megértés termékének tartja, és újraértelmezését szorgalmazza a modern kornak megfelelően. Ezen kontextualizálást ösztönző elméletét pedig hat pontban foglalja össze:

1. a vallás néma (passzív),
2. a vallási ismeretek viszonylagosak,
3. a vallási ismeretek korhoz kötöttek,
4. a kinyilatkoztatott vallás maga lehet igaz és ellentmondásoktól mentes, de a vallási ismeretekre ez nem feltétlenül áll,
5. a vallás lehet tökéletes vagy átfogó, de a vallási ismeretek nem,
6. a vallás isteni eredetű, de értelmezése evilági (Soroush, 1998: 245–246.).

Szorús ezen óvatos és lényeges különválasztásra épülő vallásfelfogásában nem törekszik választani az iszlám egyes interpretációi közül. Maga a metodológia, a vallástudás fejlődésének mikéntje érdekli, továbbá explicit módon kiáll a muszlimok számára elsődleges vallásos és a nyugaton prioritással bíró tudományos ismeretek teljes kibékíthetősége és kritizálhatósága mellett. A vallástudás relativizálásával Szorús kimondja, hogy Allah szavainak semmilyen értelmezése nem abszolút érvényű. Tehát lehetséges az egyszerre hiteles és modern iszlám.

Elméletének gyakorlati megvalósíthatósága is foglalkoztatja Szorúst. Ebből erednek a politikát érintő kritikái. Úgy találja ugyanis, hogy komoly politikai és társadalmi akadályai vannak a vallástudás megfelelő evolúciójának. Az

alábbiakban az általa ebből a megfontolásból ideálisnak tartott politikai berendezkedés kerül ismertetésre.

KÖZÉPÚT AZ ISZLÁM ÉS A NYUGAT POLITIKAI MEGKÖZELÍTÉSEI KÖZÖTT: AZ ISTENFÉLŐ DEMOKRATIKUS KORMÁNYZAT IDEÁJA

Szorús politikai gondolkodása az eredendően rossz emberi természetből indul ki, és liberális tradíciókat követve a racionalitás, az emberi jogok és a szabadság értékeit helyezi a középpontba. Következésképpen a kultúrák közötti párbeszéd mellett erősen támogatja a demokratikus politikai berendezkedést is. Ő az „istenfélő demokratikus kormányzat” elnevezést alkalmazza, szemben az Iránban regnáló, de általa bírált „jogtudományi demokratikus kormányzattal”.

Azt az elképzelést, miszerint a demokrácia és az iszlám összeegyeztethetetlenek, mert előbbi elválaszthatatlan a szekularizmustól, Szorús elveti. Szerinte elválasztható, sőt egy demokrácia vallási jelleget is ölthet, mitöbb kell öltenie egy vallásos társadalomban. Mindazonáltal a nyugati liberális demokráciák hibáját ő is a modernitás bizonytalansága által táplált szekularizmusban látja. Az a probléma – megítélése szerint –, hogy a nyugati államok az emberek elégedettségét isteni jóváhagyás nélkül törekszenek biztosítani, illetve csak az emberi jogokkal foglalkoznak, isten jogaival nem. Egy ilyen szekuláris demokráciát indokolt és megfelelő berendezkedésnek tart egy hitetlen társadalom számára. Ugyanakkor egy vallásos muszlim társadalomban, mint amilyen az iráni is, véleménye szerint istenfélő demokráciára van szükség (Soroush, 2000: 122–125.).

A gondolat, hogy a vallás és a demokrácia kölcsönösen kizárják egymást Szorús szerint azon az illúzió alapszik, hogy a demokráciában minden képlekeny (uo. 151.). Ő azonban úgy véli, valójában a józan ész a demokrácia motorja, amely mellett a racionális és tájékozott vallásosság békében gyarapodhat. Az istenfélő demokrácia felépítésének pedig az alábbi elvek az építőkövei:

1. A vallás és demokrácia kombinációja a vallás és a józan ész összehangolása. A józan ész nem abszolút, ezért szükség van a kinyilatkoztatásra (Korán).
2. A vallás és a demokrácia kombinációjának vannak valláson kívüli episztemológiai dimenziói. Téves csak a vallásjogra és a vallásos véleményalkotásra alapozva elfogadni vagy elutasítani a demokratikus vallásosságot.
3. Annak érdekében, hogy a vallás megértse és elfogadja a demokráciát, akceptálnia kell annak vívmányait: a hatalom korlátozását, az igazság és az emberi jogok érvényre jutását.
4. A döntőbíráskodás (problémamegoldás) a dinamikus közbölcseességé, mely kötődik a valláshoz.

5. A döntőbíráskodás alapja a vallásértelmezés, amely folyamatosan változik, bizonyos mértékig racionális jelleggel, és harmóniában van nem vallási alapokon nyugvó, konszenzuális kritériumokkal.
6. Az istenfélő demokratikus kormányzat elképzelhetetlen istenfélő társadalom nélkül (uo. 131–132.).

De vajon magát a demokratikus kormányformát miért tartja ilyen lényegesnek Szorús? Vallás és politika el nem választásához szerintem nem a szent és örök iszlámon kell változtatni, hanem annak felfogásán. A vallásjog ne legyen az államigazgatás alapja, mert nem felel meg a modern államiság követelményeinek, az iszlám ne legyen politikai ideológia, mert azzal beszűkül (Vakili, 1997). Az egyetlen politikai rendszer, amely nem degradálja ideológiává az iszlámot, és nem korlátozza az istenfélő társadalmakban az állami intézkedések határait kijelölő vallásfelfogás bővülését sem, az a demokrácia. Ezért a demokrácia az istenfélő kormányforma ideálja és az optimális politikai berendezkedés a muszlimok számára. A hitek és a hívők pluralizmusa, amely az iszlámban jelen van, ráadásul sokkal alkalmasabb a demokratikus berendezkedésre, mint a hitetlenség szürke sokfélesége, érvel Szorús (2000: 144–145.). A vallást és demokráciát ötvöző rezsim összeegyezteti a racionalitást a kinyilatkoztatással a mindkét szféra által vallott értékek, mint az igazság, a harmónia, a közérdek, és az emberiség talaján. Az ilyen kormányzat tiszteletben tartja az emberi jogokat, és szentként tiszteli a vallást (uo. 126–127.). Ezzel összhangban Szorús az istenfélő demokrácia konszolidációjában fontos szerepet szán a sariának, hiszen az szervezi meg, és tartja fent az istenfélő társadalmat (uo. 146–148.).

Szorús sem az iszlám forradalmat magát, sem általános céljait (a zsarnokság felszámolása, több iszlám, kevesebb amerikai befolyás, nagyobb társadalmi igazságosság és az egyenlőtlenségek csökkentése) nem ítéli el, de úgy véli, a politika megrontja és eltorzítja a vallást. Elméletének leghatásosabb állítása szerint ezért a vallástudománynak kell alkalmazkodnia a demokráciához, nem fordítva. Úgy véli, ha az iszlámot olyan valláson kívüli koncepcióval, mint a forradalom, össze tudták egyeztetni, akkor a demokrácia, a szabadság és az emberi jogok eszméivel is össze lehet (uo. 22.). Tehát vannak az iszlámon kívüli, önmagukban jelentős és hiteles eszmék, amelyek magának a vallásnak a megértését is alakítják.

Szorús megközelítése ebben az esetben is attraktívan progresszív. A nyugati és iszlám értékrend egyeztetésére törekszik az iszlám keretein belül maradvá, miközben az általa elképzelt egyedülálló kormányforma mind az iráni teokratikus-demokratikus, mind a nyugati liberális demokráciák alternatívája. Mindazonáltal a tekintetben ellentmondásos, hogy bár a politika és a vallás, a szekuláris és a vallási hatalom különválasztását tartja szükségesnek, az iszlámot politikai tényezőnek tekinti. Amellett érvel, hogy a demokratikus kormányzatnak a képviselt társadalmat kell tükröznie, ugyanakkor figyelmen

kívül hagyja az iráni társadalmon és közsférán belüli nemi és vallási alapú diszkriminációt. Propagált kormányzati formájának alapja a jogegyenlőség, de ez nincs összhangban hazája kulturális beidegződéseivel és társadalmi realitásaival. Koncepciója megvalósulása esetén semmi nem garantálja a jelenleginél igazságosabb és demokratikusabb rezsim létrejöttét és fennmaradását, hiszen nagyrészt figyelmen kívül hagyja a nyugati demokráciafejlődés tapasztalata szerint elengedhetetlen faktorokat (Razavi, 2006: 30.). Emellett a politikaelméletét alátámasztó megkülönböztetése a vallás és a vallástudomány között nem oldja fel az ellentétet, amit Szorús ragaszkodása a saría demokráciában való alkalmazásához okoz. Arra ugyanakkor rámutat, hogy a munkássága korai szakaszára jellemző iszlamizmus nem nyom nélkül kopott ki a világnézetéből, még ha Sourush nem is támogatja a Korán szószerinti értelmezését, ami e tekintetben valóban megkülönbözteti álláspontját Lutherétől.

Szorús hozzájárulása az iszlám politikaelmélet evolúciójához mindazonáltal vitathatatlan. Magával a nézeteivel, a *viláját-e fakih*³ (az iszlám jogtudós uralma) berendezkedés implicit megkérdőjelezésével a vallás és politika differenciálódásának modern igényére hívja fel a figyelmet a muszlim teoretikusok körében, és a viták, amelyeket ezzel generál rávilágítanak arra, hogy az iszlám politikai gondolkodás nem mozdulatlan. Szorúshoz hasonlóan ugyanis számos muszlim gondolkodó megkérdőjelezi meg a vallás és a politika bevett felfogását, és mutat rá, hogy a demokrácia és az állampolgárok részvétele a politikai folyamatokban iszlámkonform. Szorús gondolatai nem feltétlenül járulnak hozzá a társadalmi és politikai pluralizmus kiépüléséhez a muszlim világban. Azonban az iszlám politikai kultúra fejlődésében számottevő szerepet játszanak, illetve a nyugat és az iszlám közötti pozitív párbeszédhez is alapot teremtenek azáltal, hogy szemléltetik, az iszlámalapú politikai berendezkedés nem szükségszerűen ellentétes a nyugat értékeivel és érdekeivel. Az interkulturális kapcsolatok védelmezésének eme álláspontja jóllehet részben reakció a hazáján belüli elméletekre, kiváltképpen a nyugatmérgezés koncepciójára. A következőkben az eddigi rendszerszintű megközelítést fókuszálva a konkrét Irán–Nyugat-relációk belföldi megítélése szempontjából mérvadó koncepció kerül ismertetésre.

SZORÚS VÉLEKEDÉSE IRÁN ÉS A NYUGAT KAPCSOLATÁRÓL: A NYUGATMÉRGEZÉS ÉRTELMEZÉSEI ÉS SZORÚS-FÉLE KRITIKÁJA

A nyugati kultúra térhódítását az iszlám világban Szorús szerint nem történelmi determinizmus vagy az iszlám kultúra korszakhatára okozta, az a nyugat erejének és az iszlám gyengeségének folyamánya. Ezért amikor a nyugati filozófia, szokások, irodalom, tudomány és technológia beáramlott Iránba,

semmi sem tudta megtartani eredeti formáját. A térhódítás, az okától és ösztönzőitől függetlenül, számos reakciót váltott ki az irániakból, az egyik a *gharb-zadegi*, a nyugatmérgezés koncepciójával összefoglalható álláspont (Soroush, 2000: 160.).

Az elmélet megalkotója Ahmed Fardíd (1909–1994), de fő szószólója Dzsálál Ál-e Ahmed (1923–1969) volt, aki az azonos című könyvével közismertté tette az ideát. Ál-e Ahmed a forradalom előtt betiltott könyvében a nyugatmérgezést egy az Iránra veszélyes kulturális folyamatként definiálta, amelyben a nyugati szokások, gyakorlatok és technológia beáramlása elfordítja az embereket a nemes iráni hagyományoktól. A mérgezés a nyugatiság utánzását jelenti a gondolkodásmódban, a világszemléletben, a nyelvhasználatban az értékes iráni kulturális vagyon és örökség feláldozásának árán. A mérgezés áldozata nőiessé, irányt vesztetté, személyiség és kompetencia nélkülivé válik. Ál-e Ahmed úgy vélte, a folyamat egyetlen ellenszere a ragaszkodás a tradíciókhoz. Ennek révén tartható fent az iráni identitás, és akadályozható meg az asszimiláció és feloldódás a nyugati kultúrában. Ál-e Ahmed ugyanakkor nem utasította el a nyugati tudományt és technológiát, sőt elismerte a nyugati kultúra pozitív vonásait. Az iszlámhoz csak mint a tradíció részéhez fordult, koncepciója nem vallási megalapozottságú vagy célú volt (uo. 160.).

A nyugatmérgezés elméletének van egy eltérő olvasata is Szorús szerint. Ebben a mérgezés nem kulturális betegség vagy utánzási járvány, hanem történelmi szükségszerűség. Eszerint az őshonos iráni és iszlám kultúrák kimerültek, megújulásra képtelenek, a nyugat meghaladta őket. Ez az előbbiek szükségszerű bukását, egy új, nyugatorientált korszak kezdetét jelzi, amelyben Irán és a nyugat sorsa elkerülhetetlenül összefonódik. Ez az értelmezés nem a nyugat kritikai megközelítésén alapszik, és nem a kulturális önmegerősítést javasolja megoldásként, ebben az interpretációban nincsen értelme az aktív hagyományőrzésnek, az emberek a folyamat passzív szemlélői, a nyugat felsőbbrendűsége megkérdőjelezhetetlen evidencia (uo. 161.).

Szorús bírálja a nyugatmérgezés koncepcióját és annak mindkét felfogását. Szerinte tévednek azok, akik reflektivitás nélkül feltételezik egy biztos és örök kulturális identitás létét, amely alapul szolgál barátaik és ellenségeik megkülönböztetéséhez. Úgy gondolja, figyelembe kell venni, hogy az „én” nem eleve adott és végleges. Teremtés során alakul ki, rugalmas, fragmentált, valamint fenntartásra szorul. Identitásépítéskor állítása szerint nem a hazai és a külföldi összetevők között kell differenciálni, hanem a jó és a rossz, az igazság és a hazugság között. Semmi sem magától értetődően jogosult az egyén elköteleződésére, csak azért mert hazai eredetű, a külföldi identitás-építőelemek automatikus elvetése pedig nem jelent egyet az őshonos elemek szeretetével. „Semmi szégyellnivaló nincs” egy kultúra bizonyos elemeinek elvetésében vagy fenntartásában, ha azt kritikai vizsgálat és tanulmányozás előzi meg, je-

lenti ki (uo. 169.). Erősen érvel tehát a racionális választás és identitásépítés mellett. Következésképpen Szorús logikája szerint azok a muszlimok, akik a „mi” és „ők” szemüvegen át látják az érintkezéseket, és akik az iszlám hegemóniáját akarják megteremteni, tévedésben vannak. A külföldi nem feltétlenül idegen, nyitottnak kell lenni a konstruktív kölcsönhatásra más kultúrákkal. Szorús a kölcsönhatást ellehetetlenítő logika példaként említi, de tartalmát tekintve elismeri azon muszlimok álláspontját, akik szerint a nyugati tudomány és technológia elfogadásához meg kell próbálniuk visszavezetni azokat a muszlim kultúrára. Szerintük az olyan tudományágak, mint a mechanika, az orvostudomány, a farmakológia, a filozófia és a csillagászat muszlim eredetűek, az európaiak csak átvették és tökéletesítették őket (uo. 168–169.).

Szorús nem csak sarkall a kulturális cserére, saját hazája kultúráját is heterogén interakciók eredményének tartja. Irán esetében egy hármas kulturális örökségről beszél: a preislám, az iszlám és a nyugati kultúra hármasának összege képezi szerinte a kortárs iráni kultúrát, amelynek minden elemét figyelembe kell venni, és összeegyeztetni. A nyugati mintákat sem vakon utánozni, sem vakon elutasítani nem szabad. Az iszlám és a nyugati kultúra között kritikai cserekapcsolatokra van szükség. „A kulturális csere agóráján kell állnunk, alkalmasan, képesen és hajlandón vállalni az igazság védelmezésének feladatát. Az etnikai vagy iszlám kultúránkat nem végállomásnak kell tekintenünk, hanem kiindulópontnak.” (uo. 170.)

Szorús javaslata a dogmatikus és általános címkék mellőzésére és a józan-ság előtérbe helyezésére – az akadályok leküzdhetőségének hangsúlyozása mellett – erősen megfontolandó stratégia mindkét fél számára. Az azonban nem egyértelmű, hogy ezen kezdeti lépések után mi garantálná a szerinte helyes egymás felé fordulások tartósságát, illetve a közmegegyezéssel pozitívnak ítélt nyugati kulturális komponensek gyarapító felhasználását a muszlim világban belül.

KONKLÚZIÓ

Nincs még két olyan civilizáció, amelynek története olyan szorosan összefonódna, mint a nyugati és az iszlámé. Függetlenül a két világ definíciójától, a nyugati és a muszlim társadalmakban élők önmeghatározásának is részét képezik a történelem során végbement interakciók. A kapcsolatok vallási, politikai, kulturális és nemzetközi szinten is relevánsak és intenzívek maradtak (Kalin, 2009).

A kortárs belső válság a muszlim többségű országokban és a nyugaton kisebbségben élő muszlimok körében komplex jelenség. Abdel-Karím Szorús nézetei és érvei ebben a kontextusban különösen aktuálisak és mérvadóak. Nyugati szemmel vizsgálva, teóriái nem feltétlenül radikális újítások, adott

esetben akár evidenciaként is kezelhetőek, ám figyelembe véve Szorús szocializációs közegét, nézetei hazájában igenis progresszívnek számítanak. Egy előremutató diskurzushoz ezért elengedhetetlenek. A nyugat katonai fellépései és egyoldalú normahadjáratai nem fogják felszámolni a muszlim társadalmak szimpátiáját a nyugatellenes vallási extrémizmus iránt. Az amerikai felfogás, miszerint a radikális iszlamizmus elnyomással feltartóztatható, látványosan nem vezet eredményre. A muszlim világon belülről kell(ene) egy a nyugattal partneri viszonyra hajlandó, alulról is építkező kezdeményezésnek teret nyernie. A forradalom utáni Iránban, és a szunnita világban is Szorúshoz hasonlóan számos gondolkodó „Lutherként” emelt szót az iszlám megreformálásának szükségessége mellett, efféle eredmény lehetőségét elvi szinten megteremtve.

A kölcsönös bizalmatlanság jelenlegi légkörében kiváltképp fontos tanulmányozni ezen síita és a szunnita társzgondolkodók elképzeléseit. Szorús az iráni iszlám forradalom „gyermekeként”, a vezetőkkel ápolta kapcsolatai révén, illetve az iszlámmal foglalkozó és annak keretein belül gondolkodó akadémiaként hitelt érdemlően tud fellépni a puzzle új szemlélettel és módszerrel történő jövőbeni kirakása mellett. Nézetei – bár aktív ellenzéket hoztak létre vele szemben, és ő maga külföldi emigrációba kényszerült – az iráni fiatalok és a technokraták körében népszerűek (Appleby, 2000.).

Azon elgondolása például, amelyik a homogén, központosított identitás helyett a fragmentált mellett érvel, teret engedve ezáltal a szerinte három versengő iráni kultúra egységének az önmeghatározásokban. Nem ítéli el sem az iráni iszlám forradalmat, sem annak általános céljait, de a „mi” és „ők” paradigmát, valamint a nyugatmérgezés elméletét meghaladó szemléletre biztat. Egyúttal elutasítja a szélsőséges nacionalizmust és a vallási fanatizmust, valamint ösztönzi a nyitott, konstruktív kultúraközi dialógust a nyugat és az iszlám közt. Az indiai-pakisztáni Abul al-Máudúdíhoz (1903–1979) és az egyiptomi Szajjid Kutbhoz (1906–1966) hasonlóan úgy véli, az iszlám támogatja a demokráciát, de ő liberális felfogásban interpretálja javaslatát, mivel szerinte a vallás gyarapodásához szabadság és tolerancia szükséges. A vallás és demokrácia szintézisének nem a demokrácia vallásosságát várja el, hanem a vallási gondolkodás demokratikusságát (Muslih–Browers). Úgy véli a kortárs világban sem egyfajta demokrácia létezik, mert az adott társadalmak jellemzői befolyásolják azok arcukat. A demokrácia nem azonos a mindent relativizáló liberalizmussal, és nem sérül azáltal, hogy a vallás szerepet játszik a közéletben.

Szorús logikája és érvekészlete nem támadhatatlan, de progresszivitása révén, és mert a politika és vallás kapcsolatáról alkotott elgondolásai politikai relevanciával bírnak – legalábbis a síita világon belül közvetlenül –, munkássága az iszlám és a nyugat közötti kapcsolódási pontok megtalálásához valóban iránytűként szolgál.

JEGYZETEK

- ¹ 1979-ben az iráni iszlám forradalom megdöntötte Reza Pahlavi sah (1919–1980) nyugatbarát, szekuláris, diktatórikus monarchiáját és létrehozta az Iráni Iszlám Köztársaságot, amelyet népszavazáson a választók 98,2 százaléka támogatott. A forradalom a hazai iszlamista mozgalom erőszakos hatalomra jutását jelentette, amely az Iszlám Köztársaság identitásának alapelemei-vé az iráni nacionalizmust, a síita iszlámot és a(z európai értelemben vett) modernizációt (a köztársasági államforma) tette meg. Iszlamista mozgalmak Iránon kívül Szudánban (1989), Afganisztánban (1996–2001), illetve Pakisztánban kerültek hatalomra, amely 1956 óta a nevében is iszlám köztársaság (N. Rózsa, 2010: 251.).
- ² Huntington az 1990-es évek elején tett becslésével szemben a Pew Research Center 2015-ös kutatási eredménye szerint világviszonylatban 2070-re kerülnek majd többségbe a muszlimok a keresztényekkel szemben. Az is előre látható, hogy a 21. században az iszlám lesz az egyetlen világvallás, amely követői számában kétszer olyan gyorsan fog növekedni, mint a világ népessége (Willgress, 2015.).
- ³ Irán unitárius iszlám köztársaság, amelynek államberendezkedése az iszlám forradalom utáni alkotmány alapján demokratikus és teokratikus elemeket is magába foglal. A hatalmi ágakat a síita klérus által dominált testületek felügyelik, a rendszer élén pedig a *rahbar* áll, aki a legfelső politikai és vallási autoritás. A hibrid iráni kormányforma elméleti igazolására hivatott az Homeini ajatollah (1902–1989) által kidolgozott *viláját-e fakíh* koncepció, amely szerint a politikai vezetés – az imám távollétében – a vallásjogi tudósokat illeti.

IRODALOMJEGYZÉK

- Appleby, Scott (2000): A Holy War for Human Rights. *www.dr.soroush.com*, 2000. október 19. URL: http://www.dr.soroush.com/English/On_DrSoroush/E-CMO-20001019-A_Holy_War_for_Human_Rights.html (utolsó letöltés: 2016. június 13.)
- Boroujerdi, Mehrzad (2004): Subduing Globalization. The Challenge of the Indigenization Movement. In: Birgit Schaebler–Leif Stenberg (eds.): *Globalization and the Muslim World*. Syracuse, Syracuse University Press.
- Csicsmann, László (2006): Iszlám és demokrácia a Közel-Keleten és Észak-Afrikában – A nyugati típusú demokrácia adaptálásának lehetőségei és korlátai a tágabb értelemben vett Közel-Keleten. Phd. értekezés, Corvinus Egyetem. URL: http://phd.lib.uni-corvinus.hu/39/1/csicsmann_laszlo.pdf (utolsó letöltés: 2016. június 14.)
- Kalin, Ibrahim (2009): Islam and the West: Deciphering a Contested History. *Oxford Islamic Studies Online*, 2009. április. URL: http://www.oxfordislamicstudies.com/Public/focus/essay0409_west.html (utolsó letöltés: 2016. június 12.)
- Meisami, Sayeh (2013): Abdolkarim Soroush. In: Rippin, Andrew (szerk.): *Oxford Bibliographies in Islamic Studies*. New York, Oxford University Press.

- Muslih, Muhammad–Browsers, Michaelle: Democracy. *The Oxford Encyclopedia of the Islamic World*. URL: <http://www.oxfordislamicstudies.com/article/opr/t236/e0185> (utolsó letöltés: 2016. június 12.)
- N. Rózsa, Erzsébet (2010): Az Iráni Iszlám Köztársaság – a síita modernizációs kísérlet. In: Csicsmann László (szerk.): *Iszlám és modernizáció a Közel-Keleten*. Budapest, Aula.
- Razavi, Negar (2006): The Inequalities of the Public Sphere in a Democratic Religious Iran. New Initiative for Middle East Peace (NIMEP) *Insights*, Vol. 2., 29–43.
- Ridgeon, Lloyd (szerk.) (2008): *Iranian Intellectuals: 1997–2007*. London, Routledge.
- Roohani, Hassan–Aghahosseini, Alireza–Emamjomezade, Javad (2014): A Comparative Investigation of Political Thoughts of Davari and Soroush Regarding the West. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5/7., 555–561.
- Rostoványi, Zsolt (2010): A „totalizáló iszlámtól” a „szekularizált iszlámig”. Az iszlám civilizáció a retradicionizáció és modernizáció kettős szorításában. In: Csicsmann László (szerk.): *Iszlám és modernizáció a Közel-Keleten*. Budapest, Aula.
- Soroush, Abdolkarim–Sadri, Mahmoud (ford.)–Sadri, Ahmad (ford.) (2000): *Reason, Freedom, and Democracy in Islam: Essential Writings of Abdolkarim Soroush*. New York, Oxford University Press.
- Soroush, Abdul-Karim (1998): The Evolution and Devolution of Religious Knowledge. In: Kurzman, Charles (szerk.) *Liberal Islam: A Sourcebook*. New York, Oxford University Press, 244–254.
- Vakili, Valla (1997): Debating Religion and Politics in Iran: The Political Thought of Abdolkarim Soroush. *www.dr Sorosush.com*, 1997. január. URL: http://www.dr Sorosush.com/English/On_DrSoroush/E-CMO-19960100-Debating_Religion_and_Politics_in_Iran-Valla_Vakili.html (utolsó letöltés: 2016. június 11.)
- Willgress, Lydia (2015): Muslims to Outnumber Christians Worldwide by 2070: Islam will be Only Major Religion to Increase Faster than World’s Population. *Daily Mail*, 2015. április 2. URL: <http://www.dailymail.co.uk/news/article-3023597/Muslims-outnumber-Christians-worldwide-2070-Islam-major-religion-increase-faster-worlds-population.html> (utolsó letöltés: 2016. június 10.)
- www.iranchamber.com: Iranian Personalities – Dr. Abdolkarim Soroush. Az Iran Chamber Society honlapja. URL: http://www.iranchamber.com/personalities/asoroush/abdolkarim_soroush.php (utolsó letöltés: 2016. június 11.)

KITEKINTŐ

Antal Attila

A populizmus vizsgálata demokráciaelméleti perspektívában

A POPULIZMUS VIZSGÁLATA DEMOKRÁCIAELMÉLETI PERSPEKTÍVÁKBAN

Antal Attila

(ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Politikatudományi Intézet
és Politikatörténeti Intézet Társadalomelméleti Műhely)

ÖSSZEFOGLALÓ

A populizmus alapvetően formálta és formálja át a demokráciáról való gondolkodásunkat és az egyre bővülő, a populizmus kérdéseivel foglalkozó szakirodalom egyik központi kérdése a populizmus és a demokrácia kapcsolatának teoretizálása. Jelen áttekintő tanulmány azt a célt tűzi ki, hogy bemutassa azokat a legfontosabb kortárs és nem kortárs (alapvetően külföldi, de részben magyar) politikaelméleti tendenciákat, amelyek a populizmust a demokrácia homlokterében elemzik. Ugyanakkor érdemes azt is hangsúlyozni, hogy a populizmussal kapcsolatos kutatásoknak és definiálási irányoknak pusztán egy részét képezi a demokráciaelméleti keretrendszer: sokan politikai ideológiának, mások politikai kommunikációs technikának és/vagy stratégiának tekintik a populizmust. Ebben a szakirodalmi áttekintésben ezúttal csak azokat az irodalmakat vizsgálom meg, amelyek a populizmust olyan jelenségnek látják, amely csakis a demokráciaelmélet oldaláról érthető meg, ugyanis – álláspontom szerint – ezek azok a meghatározási, elemzési irányok, amelyek a populizmus teljesebb megértéséhez közelebb vihetnek bennünket. A tanulmányban előkerülnek olyan, Magyarországon eddig igen kevésbé hivatkozott szerzők, akik az egyik oldalon a populizmust a demokrácia „patológiájaként” mutatják be, másrészt pedig azok, akik a populista demokráciát a demokrácia egy külön fajtájaként teorizálják.

Kulcsszavak: populizmus ■ demokrácia ■ demokráciaelmélet ■ populista demokrácia

KIINDULÓPONTOK

A politikatudományi szakirodalomra jelentős hatást gyakorolt a „populizmus korszelleme” (Mudde, 2004), hiszen a 2000-es évekre meglehetősen sokféle tudományos termék és kutatás foglalkozik a korszakunkat alaposan meghatározó populizmussal. Ugyanakkor azt is érdemes megemlíteni, hogy a populizmussal foglalkozó irodalom magát a populizmust meglehetősen sokféleképpen írja le, vagyis többféle politikaelméleti megközelítés van egyszerre forgalomban a populizmusról. Ez egyrészt mutatja azt, hogy milyen sokszínű a téma és sokféle politikatudományi nézőpontból vizsgálható, másrészt pedig zavarba ejtő is lehet, hiszen a populizmussal foglalkozni kívánó szerzőknek el kell

tudni helyezni magukat a populizmus definiálásával kapcsolatos szakirodalomban. Jelen tanulmányban csak utalás szintjén foglalkozom a populizmus definiálási irányjaival, s azokat csak utalásszerűen, illetve azért villantom fel, hogy megalapozzam azt, hogy milyen perspektívákat nyithat ki a populizmus demokráciaelméleti értelmezési keretben való elhelyezése.

A POPULIZMUS MEGHATÁROZÁSI IRÁNYAI, AZOK KORLÁTJA

Cas Mudde úgy véli, hogy a legtöbb, a témával foglalkozó kutató osztozik abban, hogy a populizmus egy patológikus, pseudo- vagy posztdemokratikus jelenség, amelyet a demokratikus értékek korrumpálódása termel ki (Mudde, 2004: 541.). Mudde először is elutasítja azt a tézist, hogy a populizmus valamilyen „normális patológia” lenne, szerinte sokkal inkább az a helyzet, hogy a populista és a populizmusról szóló diskurzus vált meghatározóvá a nyugati demokráciákban, ezért beszél Mudde „*populista korszellemről*” (Zeitgeistről) (Mudde, 2004: 542.). A szerző úgy véli, hogy a populizmusnak alapvetően két-féle megközelítése alakult ki. Az egyik szerint a populizmus nagyon emocionálisan és meglehetősen leegyszerűsítő módon azt szolgálja, hogy az emberek jól érezzék magukat. A populizmus célja az, hogy faékegyszerűségű megoldásokat nyújtson korunk problémáira. Mudde szerint ez a megközelítés meglehetősen problematikus és empirikus módon igen kevésbé megragadható, hogy mi az, ami nem racionális vagy éppen nem elég nyitott világunk összetettségére. Másodsorban a populizmus az olyan opportunista politika leírására szolgál, amelynek az a célja, hogy az embereket (a „népet”), illetve a szavazókat gyors megelégedéssel töltsse el, s egyúttal megvásárolja (alacsonyabb adók és pénzügyi előnyök ígéretével) szavazataikat.¹ Mudde úgy véli, hogy bár mind a két megközelítés megragad valamit a populizmusból, azonban annak csak a felszínét karcolja meg: az előbb leírt jelenség sokkal inkább a demagógiára és az opportunizmusra vonatkoznak (Mudde, 2004: 543.). Bár messze nincs tudományos egyetértés a populizmus definícióját illetően, azt azért elmondhatjuk, hogy a populizmus mindenképpen az „elit” és a „nép” viszonyával foglalkozik. Ezen a ponton érkezünk el tehát a legfontosabb kérdéshez, amely természetesen magának a populizmusnak a meghatározását is befolyásolni fogja. Végére is mi a populizmus: ideológia, valamilyen szindróma, politikai mozgalom vagy esetleg jelenség?

Mudde a következőképpen definiálja (Mudde, 2004: 543.) a populizmust: egy ideológia, amely úgy véli, hogy a társadalom végső soron két homogén és antagonisztikus csoportra osztható, a „tisztá népre”² és a „korrupt elite”, a politikának pedig a közérdeket kellene kifejeznie.³ A populizmus tehát

szemben áll az elitizmussal (amely a populizmus tükörképe, hiszen a morális elitre bízna a politikát, a morál nélküli tömegek helyett) és a pluralizmussal (amely szemben áll mind a populizmus, mind az elitizmus homogén megközelítésével és a társadalmat heterogén egyének és csoportok szövedékének tekinti).

Mudde (s nem mellesleg Laclau [1977]) tehát ideológiának tekinti a populizmust, ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy ugyanolyan szellemi kifinomultsággal vagy megalapozottsággal rendelkezne, mint a szocializmus vagy a liberálisizmus. Éppen ezért Mudde a populizmust egy „vékony középpontú” ideológiaként határozza meg, amelyben egy jól körülhatárolható középpont (természetesen a nép) köré szerveződnek a kellően ki nem dolgozott, szűkebb körű politikai koncepciók (Mudde, 2004: 544.). A populizmusnak ezen „vékonysága” teszi lehetővé azt, hogy viszonylag könnyen tud kapcsolódni más, megalapozottabb ideológiákhoz (kommunizmus, szocializmus, nacionalizmus, ökológizmus). Ezt a kapcsolódást továbbá elősegíti, hogy a populizmus sokkal inkább moralista, mint pragmatista, valamint az, hogy normatív módon tesz különbséget a nép és az elit között. A populizmus végsőkéig leegyszerűsíti a világot, s mindent a barát-ellenség dichotómiában szemlél, ahol a más álláspontot képviselők nem csupán ellenfelek, hanem magának a gonosznak a megtestesülései, így kiegészésre sincs semmilyen lehetőség.

Mudde szerint a populizmus ideológiai irányultságú megközelítésétől eltérő irányzatok által középpontba állított jellemvonások (mint a karizmatikus vezetés, valamint a vezető és a nép közötti közvetlen kommunikáció) pusztán elősegítik, de nem határozzák meg a populizmust. Érdemes megjegyezni, hogy egyes szerzők szerint (például Laclau, 1977) a populizmus nem általában a népre, hanem elsősorban kiválasztott társadalmi csoportokra, osztályokra hivatkozik, akiket aztán magával a néppel azonosít. Mások, például Taggart (2000) visszautasítják a populizmus osztályközpontúságát és úgy érvelnek, hogy sokkal inkább egyfajta „hátszínját” kreál a populizmus, ahol az elképzelésük szerint erkölcsös és egységes népesség él. Vagyis Mudde szerint a populisták számára a nép ugyanúgy egy elképzelt, mesterséges közösséget jelent, mint a nacionalisták számára a nemzet (Mudde, 2004: 546.).

Az ideológiai megközelítést vallja Abts és Rummens (2007) is, akik egyfajta „mögöttes” ideológiaként határozzák meg a populizmust, s ahogyan Mudde is (Freeden [1998] és Canovan [2002] nyomán), úgy a szerzőpáros is azt hangsúlyozza, hogy nincs kidolgozott komplex társadalomképe a populizmusnak. Abts és Rummens úgy vélik, hogy a populizmus olyan vékony központú ideológia, amely elsősorban a társadalom hatalmi szerkezetének struktúráival foglalkozik, s a következő – az irodalomban visszatérő – elemekkel jellemezhető a populizmus: a nép és az elit közötti kibékíthetetlen ellentét; népszuverenitás; a nép homogén egységet képvisel. Abts és Rummens, Mudde-ra

támaszkodó meghatározása szerint: a populizmus egy vékony középpontú ideológia, amely a népnek, mint homogén egységnek, a szuverén hatalmát támogatja.

Vannak, akik speciális diskurzusként és kommunikációs stratégiaként látják a populizmust (Hawkins, 2009; Taggart, 2000). Igen jelentős az a megközelítés, amely olyan politikai mobilizációs stratégiának tekint a populizmust, amely tipikus politikai retorikát használ és általában egy karizmatikus politikai vezető artikulálja a nép akaratát (Canovan, 1999). A populizmus felfogható sajátos szerveződésnek, illetve politikai stílusnak is. A populizmus értelmezhető akként is, hogy a komplex és az emberek számára érthetetlen problémákat fogyaszthatóvá teszi, s az emberek józan eszére apellálva rendkívül leegyszerűsítő megoldásokat kínál azokra. A populizmus itt említett jelentései tehát elsősorban a populista pártokra és a populista népvézérekre vonatkoznak, amelyek és akik valóban profi politikai stratégiaként, kommunikációs technikaként művelik a populizmust.

A hazai szakirodalomban is főként ezek a populizmus-elemzési irányok honosodtak meg, amelyek elsősorban a populista stratégia jellegét, a populista pártok és mozgalmak sikerességének okait elemezték (Hamberger, 2007; Tóth–Grajczjár, 2009). Ennél jóval tovább lép Enyedi (2015), aki a populista pártok mögötti ideológiai profilokat vizsgálja meg és arra kíváncsi, hogy a populizmusnak milyen ideológiai implikációi vannak. Ebbe a trendbe illeszkedik Körösenyi Andrásnak és Patkós Veronikának a komparatív, a magyar és az olasz populizmust vizsgáló írása (2015), amely szintén a populizmus ideológiai és politikai stratégiai (a politikai vezetéshez kötődő) természetét domborítja ki és bevezeti a liberális és illiberális populizmus fogalmát. Ezekén túl mindenképpen meg kell említeni egy nagyon fontos irányvonalat, amely a populizmus történeti gyökereivel foglalkozik (Bozóki, 1994). A populizmust mint történeti kategóriát vizsgálók a jelenséget elsősorban a magyar népi mozgalomban vélik felfedezni, illetve a populizmussal foglalkozó szakirodalom eredményeit próbálja meg tesztelni a népi irányzat esetében (Bartha, 2014).

Álláspontom szerint az említett meghatározási irányok jelentősen hozzájárulnak a populizmus jobb és teljesebb megértéséhez, ugyanakkor azzal a problémával küzdenek, hogy mivel a populizmus igen tág ideológiai spektrumot fog át, sokféle párt és politikus alkalmazhat populista stratégiát (gyakran olyanok is, akikre egyébként nem tekinthetők definíciószerűen populistának), s ez szétfeszíti ezeket a definiálási irányokat. Továbbá az ideológiai, a politikai kommunikációs és stratégiai megközelítések nem adnak magyarázatot, hogy milyen viszonyban van a populizmus a demokráciával, hogyan hat a demokráciaelméleti gondolkodásra, s milyen alapvető feszültségeket eredményez egy populista fordulat a demokrácián. Éppen ezért jelen tanulmány azt a szakirodalmi hálót vizsgálja meg részletesebben, amely ezeket a dilemmákat veti fel.

A POPULIZMUS ÉS A DEMOKRÁCIA

„... nincs okunk azt hinni, hogy a priori kizárható egy olyan populizmus, amely egyik összetevőjeként az emberi jogokat tartalmazza”
(Laclau)

A populizmus mint a demokrácia patológiája

Mény és Surel (2002b: 2.) kifejti, hogy a populizmus kifejezést eleinte az észak-amerikai politikai mozgalmakra alkalmazták, amelyek az emberek hatalmát igyekeztek megvédeni a hatalmas vállalatok érdekével szemben. A populizmus értelme az '50-es és '60-as évekre jelentősen átalakult, egyre inkább a kevésbé fejlett (főleg dél-amerikai) országok karizmatikus vezéreivel és a formális választási szabályok betartásán alapuló rezsimeivel azonosították, hogy a későbbiekben a Harmadik Világ diktatúráival olvadjon össze a kifejezés jelentése. Sőt, a populizmust végtére is elkezdték retrospektív módon alkalmazni és különféle történelmi szituációk megbélyegzésére használni. Mindez oda vezetett, hogy roppant nehézé vált annak megragadása, hogy mit is jelent valójában a populizmus és beszélhetünk-e egyáltalán egységes jelentésről és jelenségről, vagy pedig egymástól elszeparált felvillanásai vannak a nép bevonásának és az elitellenességnek a politikában. A helyzet azonban mára jól kimutathatóan megváltozott, hiszen a populizmus „visszatért” mind a politikába, mind pedig az akadémiai érdeklődési körökbe, hiszen napjainkra a nyugati politika egyik legfontosabb empirikus realitásává és politikai kihívásává nőtte ki magát. Ugyanakkor ez a jelentésváltozás messze nem oldotta meg a populizmus értelmezésével kapcsolatos problémákat: a populizmus olyan hívó szóvá vált, amelyet bármire (politikai mozgalom, politikus, kommunikáció) rá lehet húzni, amely szembemegy a demokratikus ortodoxia értékeivel, intézményeivel (Reybrouck, 2010). Vagyis Mény és Surel szerint a populizmus tulajdonképpen egyenlővé vált a *demokrácia patológiájával* (2002b: 3.).⁴ Taguieff szerint a populizmus nem más, mint a demokrácia ideológiai korrumpálódása, amely nem tanítani és oktatni szeretné az embereket, hanem sokkal inkább megrontani (idézi Mény–Surel, 2002b: 3.). Ugyanakkor mindez meglehetősen problematikus, hiszen a patológia csak a normál állapothoz képest értelmezhető, s ez a demokrácia esetében felettébb kérdéses, hiszen a demokrácia nem alapvető értékek tételezésén alapuló berendezkedés, hanem intézményi és eljárási szabályok összessége. Mény és Surel itt egy nagyon jelentős dologra tapint rá a populizmus vonatkozásában, nevezetesen arra, hogy ha ab ovo patológiaként kívánjuk tételezni a populizmust, akkor egyúttal arról is pontos véleményünk kell, hogy legyen, hogy *milyen* az a demokrácia, amelyhez képest meghatározzuk a populizmust: „Bármilyen, a patológiára vonatkozó utalásnak elkerülhetetlenül tartalmaznia kell a demokrácia egy definícióját, és ez a meg-

határozás számottevően különbözni fog az egyes politikai helyzetekben.” (Mény–Surel, 2002b: 4.). Ugyanakkor azt is érdemes megjegyezni, hogy a populizmus negatív értékelésére annak „kaméleon-természete” (Taggart, 2000: 4.) erősen alapot szolgáltat, hiszen a populizmus igen gyakran egy olyan „üres héj”, amit az adott korszellem és politikai trendek töltenek meg tartalommal, mindezt pedig súlyosbítja az, hogy magára a „népre” való hivatkozása is meg lehetőségen homályos lehet.

Természetesen a magyar vagy magyar származású szerzők is foglalkoznak a populizmus és a demokrácia viszonyával, ugyanakkor elsősorban abból a szempontból, hogy a populizmus milyen veszélyt jelent a demokráciára és ez ellen hogyan lehet védekezni. Ugyanakkor a demokrácia és a populizmus közötti mélyebb kapcsolat megragadására – éppen a populizmussal szembeni fenntartások miatt – nem vállalkoznak. A hazai szakirodalomnak tehát az a része, amely a populizmus és a demokrácia kapcsolatát vizsgálja, határozottan antipopulista. Csepeli György (2015) a politikai hisztériakeltés formájaként írja le a populizmust, amely keretei között a nép és a vezér találkozik és immáron nem lesz lehetőség plurális politikai alternatíva kialakítására, vagyis a demokráciát fojtja meg a populizmus. Más aspektusban, de hasonlóan negatív kontextusban foglalkozik John Lukács (2008) is a populizmussal, amely álláspontja szerint súlyosan deformálja és kiszolgáltatottá teszi a demokráciát. Szilágyi Ákos (2010) pedig a látványdemokrácia egyfajta paródiájaként fogja fel és karikőrözi ki – részben irodalmi eszközökkel – a populizmust, illetve a populista népvezért, ugyanakkor élesen érzékeltetni azokat a veszélyeket (a demokratikus politikai kultúra leépülése, a parlamentáris berendezkedés korrumpálódása), amelyeket szerinte a populizmus okoz. Mindenképp érdemes megemlíteni Gagyi Ágnes (2014) tanulmányát, amely nem illeszkedik ebbe az előbb vizsgált trendbe és megpróbálja a rendszerváltás antipopulista stratégiáját a globális hierarchiákhoz való felzárkózás, az ország alsóbbrendűségét elfogadó stratégiájának keretében értelmezni.

Populizmus, bizalom, demokrácia

Pierre Rosanvallon amellett érvel (2008), hogy a valódi demokráciák mindig terheltek voltak ellentmondásokkal és konfliktusokkal. Rosanvallon szerint a legitimáció és a bizalom két különböző dolog, még ha a képviseleti-demokratikus kormányzat elmélete össze is akarja őket mosni. A legitimáció procedurális tény és jogi terület, tisztán és vitathatatlanul a szavazatok következménye. A bizalom viszont sokkal összetettebb, egyfajta „láthatatlan intézmény”, s legalább három területen működik. Egyrészt a legitimáció kiterjesztéseként funkcionál, hiszen egy mégoly procedurális faktorhoz, mint a legitimáció, hozzáilleszt egy morális dimenziót (integritást) és egy szubsztantív dimenziót (a

közjóra vonatkozó elképzelést). A bizalomnak időbeli szerepe is van, hiszen gondoskodik arról, hogy a legitimáció a jövőre is kiterjedjen. Végül a bizalom egyfajta intézményes „takarékoskodási” funkciót is ellát, hiszen számos hitelesítési és bizonyítási eljárást küszöböl ki (uő., 3–4.). Rosanvallon élesen világít rá, hogy a demokrácia történelmi problémája a legitimáció és a bizalom közötti (sajnos egyre növekvő) szakadék. Mindezek alapján azt állítom, hogy a liberális demokrácia (mint az alkotmányosság keretei által meghatározott politikai berendezkedés) elsősorban a jogi legitimáció procedurális kereteire helyezte a hangsúlyt és – amint alább látni fogjuk – a bizalmi faktort erőteljesen elhanyagolta.

Ugyanakkor a demokráciák különféle megoldásokat dolgoztak ki a legitimáció és a bizalom közötti szakadék enyhítésére. Az egyik legtipikusabb törekvés a procedurális legitimáció erősítése a közvetlen demokrácia eszköztárának bővítésével. Ezekben a kísérletekben a képviseleti demokrácia minőségének fokozása köszön vissza. Rosanvallon szerint e kompenzáció közepette bonyolult választéka alakult ki a gyakorlati intézkedéseknek, fékeknek és egyensúlyoknak, informális és intézményesedett társadalmi ellenhatalmaknak, amelyeknek az a célja, hogy ellensúlyozzák a bizalmi eróziót és kezeljék a bizalmatlansági helyzeteket (2008: 4.). Rosanvallon úgy véli, hogy eleget foglalkoztunk a képviseleti demokrácia diszfunkcióival, legitimációs problémáival, s itt az ideje annak, hogy elővegyük a bizalmatlanság megszerveződésének kérdését is és egy széleskörű keretben tárgyalva azt, közelebb kerüljünk annak valódi természetéhez. Rosanvallon a politikai rendszer normális, sőt kifejezetten szükséges elemének tekinti a bizalmatlanságot.

Rosanvallon kétféle bizalmatlanságot különböztet meg: liberálist és demokratikust (uo.). A *liberális* bizalmatlanság intézménye meglehetősen kidolgozott, hiszen ez vezette Montesquieu-t és az Egyesült Államok alapító atyáit is akkor, amikor a hatalom koncentrációjának veszélyeire hívták fel a figyelmet. A liberális bizalmatlanság nem az állampolgárokat akarja megkoronázni, hanem meg akarja őket védeni az állami túlhatalomtól. Ennek legfontosabb garanciája az alkotmány, ahol testet ölt a liberális bizalmatlanság, amely egyfajta „megelőző hatalomként” funkcionál. A másik fajta bizalmatlanság *demokratikus*: ez egyrészt annak garantálására hivatott, hogy a választott képviselők betartják ígéreteiket, másrészt pedig nyomást gyakorol a kormányzatra, hogy az a közjót jelenítse meg és képviselje. Rosanvallon szerint a demokratikus bizalmatlanság a leginkább meghatározó jelenség a poszttotalitárius korban. A demokratikus bizalmatlanság sokféleképpen artikulálódhat, Rosanvallon azonban három megjelenési formáját írja le (s egyben ezek lesznek az általa leírt *ellendemokrácia* ellenhatalmai is): (a) hatáskörök felügyelete, (b) a megelőzés különféle formái és (c) az ítéletek tesztelése (uo.). Ellendemokrácián természetesen nem a demokrácia ellentettjét érti Rosanvallon, hanem éppen-séggel a képviseleti (liberális) demokrácia támfalakkal való megerősítését,

olyan demokráciát, ahol a közvetlen hatalom átjárja a társadalmat. Más szavakkal az ellendemokrácia a demokratikus bizalmatlanság tartóssá tétele, ami egyfajta őrszemként egészíti ki a képviseleti demokrácia epizodikus jelenségeit (a választásokat). Vagyis az ellendemokrácia egy nagyobb egység része, amely magába foglalja a demokratikus jogi intézményrendszert is, s utóbbiak kiegészítésére szolgál.

Álláspontom szerint a populizmus felfogható a Rosanvallon által leírt demokratikus bizalmatlanságnak és olyan ellendemokráciának, amely a liberális demokrácia hanyagságait igyekszik reparálni. A politikai bizalmatlanság demokratikus intézményei, vagyis az ellendemokrácia intézményei egyre fontosabbá válnak, hiszen korunk társadalmában egyre inkább erodálódik a politikába és a politikai intézményekbe vetett bizalom (lásd erre a hazai szakirodalomban: Boda, 2013). A társadalmi és technikai progresszió egyfajta kollektív bizalmatlansági viszonyrendszert eredményez, amelyekben az is kimutatható, hogy az emberek egymás iránti bizalmának felmorzsolódása együtt bontakozik ki a kormányzati intézményrendszerbe vetett bizalom roncsolódásával.

Populizmus: illiberális és demokratikus

A populizmus és a demokrácia közötti feszültség a demokrácián belüli ellentmondásokra vezethető vissza Mény és Surel (2002b) szerint. Az alkotmányos demokrácia ugyanis egy liberális alkotmányos pillér (amely az egyéni jogokat és a joguralmat hangsúlyozza) és egy demokratikus pillér (amely a népszuverenitást és a részvételt emeli ki) paradox kombinációjából jön létre (lásd erre részletesen: Mouffe, 2000). Ebbe már eleve hatalmas feszültség van kódolva, amelyet a populizmus (amely természetesen a demokratikus pillér túlhangsúlyozásában érdekelt) szét fog robbantani: ugyanakkor az vitathatatlan, hogy a populizmus a demokrácia homlokterén belül értelmezhető, s nem tekinthető eleve antidemokratikusnak (Mény–Surel, 2002b: 5–6.).

A populizmus demokráciafelfogása tehát illiberális, ami azt jelenti, hogy elveti mind a pluralizmus, mind a kompromisszumok gyakorlatát (a populizmus illiberális jellegének vizsgálatához lásd: Körösenyi–Patkós, 2015). A populizmus szerint a nép alapvetően homogén és ebből következően mindenkinek hasonló normái, érdeklődési körei vannak. Bármilyen politikai kompromisszum azzal a veszéllyel fenyeget, hogy a tisztakezű nép bemocskolja magát a korrupst elit viselt dolgaival. A populizmus ezért tehát extrém módon felpörgeti a többségi elvet, még akkor is, ha a többség normáit és érdekeit éppen maguk a populisták vezetői formálják is. Mudde megfogalmazása szerint: „A populizmus a liberális demokrácia Achilles-sarkát célozza meg, amely a többségi elv és a kisebbségi jogok közötti belső ellentmondásban gyökeredzik.”

(Mudde, 2013: 3.). Ugyanis, amíg a demokrácia általában a népszuverenitáson és a többségi elven nyugszik, addig a liberális demokrácia az állami hatalom korlátozásán és a kisebbségi jogok alkotmányos védelmén: mind a két liberális pillér alkalmas a népszuverenitás és a többségi elv korlátozására. Ebben a vitában a populisták egyértelműen a „demokrácia oldalára” állnak, amelyet a nép és csakis a nép hatalmaként határoznak meg, amiből pedig a korrupált elitet ki kell zárni. Következésképp a populizmus (elvileg) ellenez minden olyan intézményt és eljárást, amely alkalmas a direkt és közvetlen népakarat kifejezésének korlátozására.⁵ Mindez azonban meglehetősen ambivalensen érvényesül a gyakorlatban, hiszen a populista politikai szereplők erősíthetik és gyengíthetik országuk demokratikus intézményeit. Ugyanakkor – az előbb vázolt elméleti alapállás miatt – Mudde szerint az a tendencia rajzolódik ki, hogy a populisták inkább erősítik a népszuverenitás és a többségi szabály demokratikus aspektusait, többek között korábban kizárt vagy marginalizált csoportok bevonásával, plebiszcitárius politikai eszközök (úgy, mint a népszavazás vagy népi kezdeményezés) alkalmazásával. A populisták ezzel párhuzamosan aláássák a demokrácia fő liberális jellemvonásait, a kisebbségvédelmet, a végrehajtás hatalmának ellensúlyozását, tehát mindazon intézményeket, amelyekről úgy tartják, hogy a közakaratként felfogott többségi hatalom korlátozására alkalmasak. Ugyanakkor Mudde (2013) szerint bár az erős végrehajtáson alapuló többségi hatalom extrém formáit támogatják a populisták, de igen ritkán számolnák fel magát a demokráciát (mint a népszuverenitás és a többségi elv kifejeződését).

A populizmus logikája és Carl Schmitt

Abts és Rummens (2007) elfogadják azt a megközelítést, hogy a populizmus elhelyezhető a demokrácián belül, ugyanakkor felhívják arra a figyelmet, hogy az alkotmányos (liberális) demokrácia korántsem olyan problematikus vagy ellentmondásos, mint amely a populista reakciókból és ellenhullámból következik. Azzal érvelnek, hogy ha az alkotmányos demokrácia demokratikus pillére alatt értelmezzük a populizmust, akkor igen kevésbé tudunk arra reflektálni, hogy mikor válik az veszélyessé (Abts–Rummens, 2007: 406.). Éppen ezért a szerzőpáros egy speciális megközelítést ajánl, amely túllendül az alkotmányos demokrácia két (liberális és demokratikus) pillére közötti ellentmondáson.⁶ Kitartanak amellett, hogy az alkotmányos demokrácia egy sajátos belső logikával és koherenciával jellemezhető, amely szerint a demokratikus berendezkedésben a hatalmi pozíció „üresen” marad (uo.). Azt azonban ők is elismerik – ha nem is olyan radikálisan, mint Laclau-nál láthattuk –, hogy ez a megközelítés azonban kétféleképpen is eltorzulhat. A liberalizmus logikája

szerint a hatalmi pozíció el is tűnik és helyét a személytelen joguralom váltja fel.⁷ A populizmus logikája a hatalmi pozíció „üres helyét” a nép – mint homogén egység – elképzelt fogalmával tölti be. Abts és Rummens amellet érvel, hogy a populizmus e logikája Carl Schmitt elméletéből vezethető le (uók: 415–422.). Schmitt demokráciáról alkotott elképzelései szisztematikus leírását adják annak, amit a populizmus logikájának nevezhetünk – természetesen anélkül, hogy Schmitt maga a populizmus teoretikusa lett volna. Sokkal inkább az a helyzet, hogy Schmitt olyan elképzeléseket fejtett ki a politikáról, a demokráciáról, amelyeket éppen a populistának nevezett mozgalmak, pártok igazoltak vissza. A hazai szakirodalomban Schmitt politikaelméleti aktualitását Tallár Ferenc (2015) elemzi.

Schmitt szerint a demokrácia az összes állampolgár *létező identitásával* definiálható, ami azt jelenti, hogy a polgárok homogén politikai közösséget alkotnak, aminek azonos akarta van (ez a közérdek). Ez a tényleges identitás magában foglalja a szabályokat meghozók identitását is, s ez a megközelítés a szuverén nép egy speciális értelmezését adja, ahol a vezetők politikai legitimitása abból következik, hogy maguk is részvevői és egyben kifejezői, hangadói ennek a kollektív identitásnak. Abts és Rummens szerint a demokrácia ilyen identitásként való feltételezése egybevág a populizmus (általuk vallott) definíciójával, amely szerint a populizmus a homogén testként felfogott nép szuverén hatalma (Abts–Rummens, 2007: 415.). Schmitt ugyanakkor azt is hangsúlyozta, hogy az emberek politikai homogenitása nem jelenti azt, hogy túl kell lépni minden heterogenitáson vagy, hogy okvetlenül magasan centralizált – azt is mondhatnánk totalitárius – kormányzatra van szükség (Schmitt, 2002).

Abts és Rummens összeveti a demokrácia és a populizmus sajátos logikáit (a soron következő szempontokra, lásd 2007: 415–419.). A demokrácia egy nyitott és sokszínű társadalmat feltételez, amely egyúttal szimbolikusan integrált; a populizmus pedig egy elképzelt kollektív, zárt identitáson nyugszik, amely elnyomja az egyéni különbségeket. A populizmus logikájának ezen identitás-alapú megközelítése ellentmond az alkotmányos demokrácia képviselői megközelítésének. Schmitt szerint az embereket nem lehet képviselni, mert ezzel lemondanának önnön szuverenitásukról. Ezért szükség van egy *köztes identitásra* a szabályozók és a kormányzottak között, amely *köztes képviselő* útján jeleníti meg az emberek akarátát: mindez egy direkt jelenlétet, beépülést feltételez a népbe, hiszen a politikai vezér így tud közvetlenül hangot adni a nép egyetlen akaratának. A demokratikus logika értelmében az embereknek úgy kell felfogniuk a politikai közösséget, mint egység a sokféleségben. A társadalmi konfliktusok akként integrálódnak szimbolikusan és oldódnak meg, hogy átalakítva és átváltoztatva, politikai konfliktusokként kerülnek képviselőre. Ezért a politikai szintér általában és a parlament különös szinten a politikai egység megjelenítői, amelyek nem hajlandók arra, hogy a másságot

elnyomják és elősegítik azt, hogy az emberek akarata egy nyitott, folyamatos és közvetített konstrukcióban jelenjen meg. Amíg a populizmus a deliberációt, a titkost választást, valamint a társadalmi participációt a népakarat közvetlen kinyilvánítása előtt álló akadályokként fogja fel, addig a hatalom üres helyéből kiinduló demokratikus gondolkodás mindezeket kulcsfontosságúnak tartja a hatalomgyakorlás szempontjából. A populizmus szempontjából nincs szükség aktív állampolgárságra vagy az emberek bevonására hatalmi döntésekbe, hiszen a politikai vezér közvetlenül közvetíti a nép szavát. A populizmus továbbá a népakarat külső és antidemokratikus korlátaiként tekint az egyéni szabadságjogok alkotmányos garanciáira, amelyek egyébként a demokratikus logika középponti pillérei. A populizmus sohasem a teljes társadalmat kívánja integrálni, hanem csakis a „jó embereket”, és a schmitti barát/ellenség logika mentén kizárja a politikai közösségből az elitet, az idegeneket, a „másokat”. A demokrácia logikájában a közös politikai színtér a politikai közösség egységére utal, s létrehoz egy olyan közös szimbolikus teret, ahol a demokratikus konfliktusok meg tudnak jelenni és integrálódhatnak. Ezen a színtéren az ellenzéki pártok nem elpusztítandó ellenségként, hanem olyan legitim ellenfelekként, versenytársakként jelennek meg, akikkel a hatalom ideiglenes megszerzéséért versenyzik a kormányzat. Az ellenzék álláspontja tehát vitatható, politikai létjogosultsága viszont sohasem vonható kétségbe. A demokratikus ellenfelek tehát kölcsönösen elismerik egymást. Ezzel szemben a populizmus az ellenfélnek deligitimációjára tesz kísérletet, mivel a populista vezér és párt a nép egészét képviseli, így erre másnak már nincs lehetősége, az ellenfelek nem lehetnek legitim képviselők. Így a politikai ellenfélből ellenség válik.

A populista logika mindezek alapján tehát összeegyeztethetetlen Abts és Rummens szerint a hatalom korlátozásán és megosztásán alapuló, az egyéni identitásokat tiszteletben tartó és a közösség akaratának az egyénre való ráerőszakolása ellen tiltakozó (liberális) demokrata megközelítéssel. Ugyanakkor azt is érdemes hozzátenni, hogy az alkotmányos demokrácia képviselői intézményei gyakran nem mutatkoznak reszponzívnak az emberek szükségletei és panaszai tekintetében, s a populizmus az alkotmányos demokráciával szembeni jogos elégedetlenségekből tud profitálni. Abts és Rummens szerint (2007: 420.) ez azonban nem változtat azon, hogy a populizmus nemcsak, hogy nem tekinthető az alkotmányos demokrácia demokratikus pillérével sem összeegyeztethetőnek (a liberális alapjogi pillérével végképp nem), hanem magának a demokratikus logikának a folyamatos elkorcsosulása. Végso soron a szerzőpáros felveti, hogy a populizmus csakis a politikai közösség állandó megosztásával, ellenségképzéssel és az ellenfelek folyamatos delegitimálásával maradhat fenn, mindez előrevetíti a populizmus totalitárius jellegét, s ezért nevezi Abts és Rummens a populizmust *proto-totalitáriusnak* (uók: 421.).⁸

A populizmus, amely kihasználja a demokrácián belüli feszültségeket

Canovan (1999) is rávilágít arra, hogy a populizmus által középpontban állított népi hatalomgyakorlás a közvetlen demokrácia alapját jelenti, de ennek ellenére egyáltalán nem tekintik a populistákat olyan demokratáknak, mint ők önmagukat. Felveti (1999: 7.) azt a dilemmát is, hogy ha akkora veszélyt jelent a populizmus a demokráciára, akkor mégis miért olyan nagy a támogatottsága? Canovan szerint az egyik válasz erre a paradoxonra az, hogy a populizmust mindig a liberális demokráciával vetik össze, amelyet evidenciaként tételeznek, s ebben a kontextusban a vele szemben álló illiberális populizmus csakis veszélyes lehet, hiszen annak parttalan többségelvűsége felülír minden kisebbségi jogot.⁹ Canovan szerint a második út, ahogyan a populizmust a demokráciára vonatkoztathatjuk az az, hogy a demokrácia ideája és realitása, ígérete és teljesítménye közötti elkerülhetetlen szakadékot hangsúlyozzuk (uő: 7–8.). Canovan úgy véli, hogy a populizmus egyik ilyen megközelítése sem elégséges, hiszen amíg az első a liberális demokrácia belső feszültségein alapszik, addig a második úgy érvel, hogy az ideális demokrácia tulajdonképpen a populista álommal azonosítható, de a valódi demokrácia sohasem érheti el ezt.

Ezekkel szemben Canovan szerint a populizmus a demokrácia két, egymással feszültségben lévő természete („megváltó jelleg” és pragmatikus jelleg) közötti feszültséget használja ki és képes az állandó növekedésre. Canovan szerint (uő: 9–14.) a demokrácia „megváltó” logikája azt jelenti, hogy a nép szava „szent” és „Istentől való”, vagyis a nép önkormányzáshoz való jogát nem lehet korlátozni, a néphatalom és népszuverenitás (az emberek a forrása a legitim hatalomnak) a legfőbb hívószavai a demokrácia e jelentésének. A demokrácia pragmatikus természete miatt nem erőszakkal, hanem választásokkal oldjuk meg közös problémáinkat. A demokrácia pragmatikus oldala az intézményeket jelenti, azokat, amelyek létrehozzák, gyakorolják, és persze korlátozzák is hatalmat. E két természet szembenállása Canovan szerint nem azonosítható a liberális demokrácián belüli, a demokrácia és a liberalizmus közötti központi feszültséggel. Ugyanakkor a demokrácia jelzett két természete miatt kialakuló „légüres térbe” igen könnyen be tud nyomulni a populizmus (pl. a demokrácia toleráns jellege miatt viszonylag nehezen tudja önmagát megvédeni szélsőséges, a demokráciára veszélyes csoportoktól, sőt már annak a megítélése sem egyszerű, hogy egyáltalán melyek ezek a csoportok).

A populista demokrácia konceptualizálása

Úgy vélem, hogy a populizmust nem általában a demokrácia, hanem a liberális demokrácia patológiájaként érdemes felfogni (Mény–Surel, 2002b: 5.), ugyanakkor az kétségtelen, hogy a legutóbbi időkig a liberális (alkotmányos)

demokrácia volt a legerterjedtebb és egyben domináns variánsa magának a demokráciának. Ugyanakkor az utóbbi évtizedek (szélső)jobboldali konjunktúrája Európában azt bizonyította be, hogy a liberális demokrácia komoly válságban van, hiszen alkalmatlanná vált az emberek biztonságigényének kielégítésére. Canovan (1999: 2.) kiemeli, hogy ehhez képest a képviseleti demokrácia teoretikusai, akik elkötelezettek a társadalmi részvétel mellett, lényegében alig foglalkoztak a populizmussal, amely időközben az egyik legjelentősebb mobilizáló erővé nőtte magát.

A populizmus bár a képviseleti demokráciát nem kívánja „felrobbantani”, de ellenséges a liberális/alkotmányos demokráciával szemben. A populizmus Mudde szerint ahhoz a jelenségcsoporthoz tartozik, amit Fareed Zakaria illiberális demokráciának nevez (2003). A liberális demokrácia – minden demokratikus retorika ellenére – pusztán egy összetett kompromisszum a népi demokrácia és a liberális elitizmus között, s éppen ezért csak részben lehet demokratikus. Ezért nevezi Margaret Canovan (1999) a populizmust a liberális demokrácián belüli demokratikus korlátok metsző kritikájának. A többségi demokrácia szélsőséges interpretációja szerint el kell utasítani mindent, ami az általános vagy többségi akarat korlátozására szolgál, többek között a kisebbségek alkotmányos védelmét, valamint a kulcsintézmények függetlenségét. Mindezek alapján joggal vetődhet fel bennünk, hogy a képviseleti demokráciának nemcsak liberális elgondolása, hanem populista megközelítése is elképzelhető (Pappas, 2014: 3.). Ebben a megközelítésben tehát Pappas szerint nincs különbség illiberalizmus és populizmus között. Ugyanakkor álláspontom szerint a populizmus jóval szélesebb kört fog át és jóval sokszínűbb, mint az illiberalizmus: sőt éppen Laclau utal arra, hogy a populizmus kibontakozhat a liberális alapjogokkal együtt.

Már Lijphart (1999) a demokrácia egy alfajaként határozta meg a populista demokráciát. Pappas (2014) azt a célt tűzte maga elé, hogy a kortárs populizmust újrakonceptualizálja (talán nem véletlen, hogy mindezt a görög példa mellett, magyar esettanulmánnyal igyekszik alátámasztani). Ennek fényében Pappas (2014) azt állítja, hogy a populizmus lehet ugyan demokratikus, de semmiképpen sem liberális, ezért a populizmusra bevezet egy „minimalista” definíciót, amely így nem más, mint *demokratikus illiberalizmus*. Vagyis Pappas szerint a populizmus besorolható a képviseleti demokrácia ernyője alá, csak a demokrácia e felfogása éppen nem liberális.¹⁰ Pappas szerint akkor alakul ki populista demokrácia, amikor a kormányzó erő(k) és a legnagyobb ellenzéki erő(k) egyaránt populista pártok.

Ezen a ponton felvethető, hogyan lehet a demokrácia e két formáját elkülöníteni, s hogy hol vannak a határok? Rawls (2005) alapján azt mondhatjuk, hogy a demokratikus politika azon az alapvető ígéreten nyugszik, hogy a társadalomban megvalósul az egymással inkompatibilis ideológiák együttélése, amelyek egyébként megosztják a szabad és egyenlő állampolgárokat, s igen

sokszor átfedik (*overlapping*) az osztály, vallási, földrajzi vagy más törésvonalakat. Minden ilyen megosztottság ellenére a liberális rendszerek alapvető sajátossága az „átfedő konszenzusokra” való törekvés (Rawls, 2005: 131–172.), méghozzá az alkotmányosság segítségével, amely egyensúlyt hoz a kiegyenlítően társadalmi erőviszonyokba (pl. az emberi jogok garantálásával, az alkotmánybíráskodással). A populizmus Pappas szerint (2014: 3–4.) mindezek alapján a következő – egymással kölcsönös és egymást felerősítő – kategóriákkal jellemezhető (amelyek egyébként nagyon hasonlóak Mudde, valamint Abts és Rummens korábban bemutatott leírásához) (1. táblázat): először is azzal, hogy a társadalmat pusztán egyetlen törésvonal szabdalja fel, s ez osztja a politikai közösséget „jókra” és „gonoszakra”; másodsor a megosztó és polarizáló politika erőltetése a mérsékelt és konszenzusos politizálás helyett; végül a masszív ragaszkodás a többségi elvhez, továbbá erős vonzódás a személyi tekintélyhez, utóbbi akár felülírhatja a személytelen intézményekbe vetett bizalmat, de még a joguralmat is. A politikai liberalizmus kulcsa az, hogy a választók kontrollálhatják az intézményeket, s emiatt, továbbá a joguralom védőernyője miatt nem fog felettük zsarnoki hatalom kialakulni; a populizmus ezzel szemben azt ígéri, hogy az intézmények fogják szolgálni a népet, vagyis az intézmények (jogszabályok) nem emelkednek zsarnoki pozícióba, s mindezt maga a politikai vezetés/vezér garantálja.

A liberális és a populista demokrácia (Pappas, 2014: 4. felhasználásával)

Liberális demokrácia	Populista demokrácia
Többszörös törésvonalak, pluralizmus	Egy törésvonal
Átfedő konszenzus	Ellenségképző politika
Liberális alkotmányosság (kisebbségi jogok)	Többségi elv (majoritanizmus)

A populizmus mint a politikai közösség megkonstruálásának módja

Laclau (2011) jóval tovább megy és a populizmust nem csupán a demokrácia viszonyrendszerében helyezi el, hanem a populizmust a demokratikus politikai közösség, „a nép” egyik konstruálási módjaként, egy politikai logikaként határozza meg (2011: 138.) és – amint látni fogjuk – azt állítja, hogy a populizmus tulajdonképpen betölti/betölteti azt az „üres” hatalmi pozíciót, amelyet a modern demokrácia egyik legfontosabb jellemvonásaként láttatott a liberális paradigma.

Laclau a populizmus kapcsán többek között a társadalmi igény (*demand*) kategóriájából indul ki, amely egyszerre jelent kívánságot és követelést is, és a populizmus meghatározó jellemvonását abból a folyamatból vezeti le, ahogy a kívánságok átmennek, átfordulnak követelésekbe (2011: 90.): „Az igényekből követelések lesznek. Az olyan kielégített vagy kielégítetlen igényt, amely el-

szigetelt marad, demokratikus igénynek fogjuk nevezni. Az olyan igények sokaságát, amelyek egyenértékűségi artikulációjuk révén kiterjedtebb társadalmi szubjektivitást alakítanak ki, populáris igényeknek fogjuk nevezni – ezekkel kezdődik el, nagyon elemi szinten, a »nép« mint lehetséges történelmi cselekvő létrehozása. Embrionális formájában ez a populista konfiguráció.” (Laclau, 2011: 90–91.).

Laclau a populizmus előfeltételeit a következőkben határozza meg: az első a „népet” a hatalomtól elválasztó belső határvonal kialakulása; a második az igények egyenértékűségi illeszkedése, ami lehetővé teszi a „nép” megjelenését; Laclau szerint a harmadik előfeltétel az, hogy ezek a különféle igények a jelölés stabil rendszerévé egyesüljenek (2011: 91.).

Laclau a populizmus és a demokrácia vizsgálata kapcsán a képviseletből indul ki, s azt veti fel, hogy alapvetően téves az a feltételezés, hogy vagy a politikai vezér képviseli a vezetettek akaratát, vagy fordítva a vezetettek a politikai vezérét (s utóbbi csakis a fasizmusmal azonosítható). Laclau úgy véli, hogy okkal feltételezhetjük, hogy ez az alternatíva nem kizáró jellegű, s igenis lehetőség van demokratikus rendszerben is „fordított képviseletre” (vagyis, hogy a tömeg képviselje a vezér akaratát) (2011: 181.). A képviselő korántsem csak mechanikus végrehajtója a képviseltek akaratának, hanem részt vesz a képviseltek identitásának megkonstruálásában, sőt a képviselőtől függ a képviseltek identitása: „A képviselő funkciója nem egyszerűen az általa képviseltek akaratának továbbítása, hanem ennek az akaratnak a hitelesítése egy olyan közegben, amelyik más, mint amelyikben ez az akarat eredetileg létrejött. Ez az akarat mindig egy részleges csoport akarata lesz, és a képviselőnek be kell bizonyítania, hogy összeegyeztethető a közösség egészének érdekeivel. A képviselet természetéből adódik, hogy a képviselő nem pusztán passzív cselekvő, hanem hozzá is kell adnia valamit az általa képviselt érdekhez. Ez a hozzáadott aztán tükröződik a képviseltek identitásában, és ez a képviselés folyamatának megváltozását eredményezi. A képviselés így kétirányú folyamat: a képviselttől a képviselő felé, illetve a képviselőtől a képviselt felé haladó mozgás. A képviselt saját identitása megalkotása tekintetében a képviselőtől függ.” (Laclau, 2011: 181.).

Laclau hozzáteszi: „Ha a legfőbb elérendő cél a nemzet egységes egészzé forrasztása, egy nemzet megteremtése, akkor nagy a kísértés azt mondani, hogy ezt egyetlen drámai szimbólum sokkal hatékonyabban elérheti, mint az egész képviseleti törvényhozás. Az igazi képviselet a karizma.” (Laclau, 1996: 106–107.). Ebben az értelemben a hatékony vezetés, illetve vezér a képviseletnél egy sokkal jelentősebb feladatot is ellát, nevezetesen magának a politikai közösségnek, pontosabban annak identitásának a megkonstruálását. Mindez persze nem fordulhat át abba, hogy a vezér arra kényszerítse a vezetetteket, ami az ő érdekeit szolgálja. Vagyis a képviseletnek egy populista rendszerben meg kell őriznie az említett kettős jellegét: egyszerre kell a nép felé és a nép felől irányuljon. Laclau ehhez még azt is hozzáteszi, hogy magának a vezérnek

a legitimitása (vagyis, hogy miért fogadják el legitim politikai vezetőnek) is magából a képviseletből fakad, vagyis a képviselet nem megelőzi, hanem létrehozza a képviselő legitimitását.

Laclau csak részben osztja (2011: 188–189.) Claude Lefort-nak (1988) a jól ismert tézisét, amely szerint a demokrácia forradalmi vívmánya (a feudális berendezkedésekhez és a totalitárius konstrukcióhoz képest), hogy a hatalom helye, a hatalmi pozíció (*locus*) egy *üres hely* lesz, s a hatalom birtoklása időről-időre újraosztásra kerül. Azt ugyan elfogadja, hogy bizonyos totalitárius mozgalmak populisták lehetnek, de azt elutasítja, hogy minden populistá, a nép megkonstruálására irányuló mozgalom totalitárius lenne (2011: 1989.). Bár az kétségtelen, hogy Laclau-t valójában nem maga az üresség érdekli, hanem az, hogy hogyan teremthető üresség a hegemonikus logikák működéséből. Mindezt a következőképp látja: „Szerintem az üresség nem strukturális hely, hanem az identitás típusa. Ha, mint Lefort gondolja – és ezen a ponton egyetértek vele –, egy társadalom szimbolikus kerete tart fent egy bizonyos rendszert, akkor a hatalom helye nem lehet teljesen üres. Még a legdemokratikusabb társadalomban is volna szimbolikus korlátok, amelyek meghatároznák, ki foglalhatja el a hatalom helyét. A totális megtestesülés és a totális üresség között ott vannak a részleges megtestesülés fokozatai. Ezek a részleges megtestesülések pontosan azok a formák, amelyeket a hegemonikus gyakorlatok öltenek.” (Laclau, 2011: 190.).

Ezen a ponton jutunk el oda, hogy a populizmus valójában ezt a hatalmi ürességet hivatott – persze a modern demokrácia által felállított korlátokat figyelembe véve – részben betölteni. Laclau itt Chantal Mouffe (2000) érveléséhez fordul, aki szerint nem szabad automatikusan a modern demokráciát a hatalom üres helyével azonosítani. Mouffe szerint (2000: 2.) a demokráciát valóban „modernné” alakító vívmány az, hogy a „demokratikus forradalom” eljövételével ismét felmerül a jól ismert demokratikus elv, amely szerint a „hatalmat a népnek kell gyakorolnia”. Mindezt immár „az egyéni szabadságjogokra és az emberi jogokra nagy súlyt helyező liberális diskurzus által kialakított szimbolikus keretben” (idézi Laclau, 2011: 190.). Laclau éppen azért veti el a hatalmi pozíció Lefort által „szentnek” vélt ürességét, mert Lefort a demokráciát egy liberális szimbolikus keretrendszerben láttatja és a demokráciát annak liberális formájával azonosítja. Laclau (és Mouffe) szerint azonban esetleges és nem szükségszerű a kapcsolat a liberális és a demokratikus hagyomány között, vagyis *a demokrácia nem szükségképpen liberális*,¹¹ egyéb (nem liberális) illeszkedési formák is elképzelhetők tehát, s a népi szubjektivitás (nem liberális) megkonstruálása a demokrácia kulcskérdése lesz. Ebből az esetlegességből Laclau számára az következik, hogy a nép megkonstruálása a demokratikus működés elengedhetetlen feltétele: „Üresség létrehozása nélkül nincs »nép«, nincs populizmus, de demokrácia sincs.” (Laclau, 2011: 193.). Vagyis a demokráciában az üresség fogalmát a hatalom helyéről át kell helyezni az ezt a helyet elfoglaló alanyra, a népre. S itt visszatérünk a kiindulópontunkhoz, vagyis a

népnek a populizmus által való megkonstruálására, hiszen a demokráciához bizony egy demokratikus alanyra van szükség, amelyet – Laclau szerint – az egyenértékű igényeknek egy üres jelölő által összeillesztett együttese hozza létre. Ugyanakkor tehát az esetleges és nem szükségszerű, hogy ebben az együttállásban mi a liberális értékek (emberi jogok, szabadságjogok) szerepe, mert lehetnek a politikai közösség által közösen osztott, de lehetnek vitatott értékek is. A demokratikus, népszuverenitás-központú, populista hagyomány tehát korántsem zárja ki eleve a liberális értékeket, de nem is előfeltételezi (Laclau, 2011: 195.).

KÖVETKEZTETÉSEK

Az eddigiekből is látható, hogy számtalan (paradigmatikus) értelmezési kere-te lehetséges a populizmusnak. Ugyanakkor – részben e definíciós kísérletek jelzett korlátai miatt – a szakirodalomban az egyik legtöbb vitát kiváltó és leg-érdekesebb értelmezési irány a populizmus és a demokrácia kapcsolatának vizsgálata. A legnagyobb nehézséget az adja, hogy az alkotmányos (liberális) demokráciák két pillérével, azaz a liberális és a demokratikus pillérrel egyszer-re kell foglalkozni, amikor populizmus és demokrácia kapcsolatát vizsgáljuk.

A szakirodalmi vizsgálódások alapján három pregnáns irányvonalat lehet elkülöníteni populizmus és demokrácia kapcsolatát illetően. Az egyik megkö-zelítés szerint (Mény és Surel, 2002b) a populizmus egyfajta patológiája a de-mokráciának, s mint ilyen a demokrácia „ideológiai korrumpálódásaként” fogható fel, illetve a populizmus nem helyezhető el a liberális demokrácián belül. Vannak azok a megközelítések, amelyek arra az alapra helyezkednek, hogy a demokrácia nem szükségképpen liberális, s így elméleti értelme és gy-a-korlati relevanciája van az illiberális demokráciáról (Mudde, 2013; Zakaria, 2013) való beszédmódnak: ez lesz az eszmei helye a populizmusnak is. A po-pulizmust a demokrácián belül konceptualizálók ugyanakkor nem vélekednek szükségképpen pozitívan a populizmusról: Abts és Rummens (2007) az alkot-mányos demokrácia pozitívumait elemzik, valamint arra utalnak, hogy a ha-talom „üres” helyét a populizmus – Carl Schmitt logikájának megfelelően – a homogén néppel töltené be. A demokrácián inneni megközelítésen belül jut-hatunk el aztán a *populista demokrácia* teoretizálásához (Pappas, 2014). A har-madik irány egészen egyedi, hiszen Laclau (2011) a populizmust a demokra-tikus politikai közösség, „a nép” egyik konstruálási módjaként határozza meg. Laclau koncepciója az egyik oldalon valóban érzékeli azokat a jelenségeket a liberális demokráciában, amelyeket a populizmust patológiának kikiáltók a populizmusnak tulajdonítanak, csak éppen azokat a liberális demokráciából folyó problémaként fogja fel.

Álláspontom szerint a politikatudomány előtt álló egyik legnagyobb, a po-pulizmushoz kapcsolódó kihívás a populizmus és a demokrácia közötti vi-

szonyrendszer tisztázása, amely hozzájárulhat ahhoz, hogy az általunk eddig demokráciának nevezett politikai konstrukcióról egyre többet megtudjunk, valamint ahhoz is, hogy újrakörvonalazzuk az így értett demokrácia alapvető pilléreit.

JEGYZETEK

- ¹ Mudde (2004: 542.), Abts és Rummens (2007) szerint a populista demokrácia közvetlen identitást csinál a kormányzóknak és a kormányzottaknak (Abts–Rummens, 2007: 408.).
- ² Canovan szerint a populizmus mind a hatalom intézményesedett rendjével szemben, mind a társadalom meghatározó értékei és elveivel szemben a népre hivatkozik, hozzá fellebbez (Canovan, 1999: 3.).
- ³ Mudde a későbbiek során is fenntartja és alkalmazza ezt a minimalista definíciót, kiegészítve azzal, hogy a populizmus egy makroideológia. Lásd erre: Mudde–Kaltwasser, 2013: 149–150.
- ⁴ Az egyik első szerző, aki patológiaként tekint a populizmusra: Wiles, 1969.
- ⁵ Érdemes már most megemlíteni – s erre éppen a magyar helyzet, s a Fidesz példája mutat rá –, hogy a közvetlen demokrácia támogatása és előtérbe helyezése nem feltétlenül a populizmus sajátossága, hiszen a Fidesz jelentősen visszametszette a közvetlen demokrácia intézményes lehetőségeit (a népi kezdeményezés eltörlése, a népszavazás érvényességi kritériumainak neheztelése), s helyette a teljes egészében általa kontrollált „nemzeti konzultációt” támogatja (Enyedi, 2015: 52–53.). A populizmus antidemokratikus jellegével külön foglalkozom majd.
- ⁶ Amint azt korábban láthattuk a populizmus úgy lendül túl e problémán, hogy radikálisan a demokrácia mellett teszi le a voksát.
- ⁷ Érdemes megjegyezni, hogy ezen a ponton Abts és Rummens (2007) érvelése összeér a populizmust a liberális/alkotmányos demokrácia homlokterében értelmező, korábban bemutatott megközelítésekkel, hiszen mind a két megfontolás a liberális/alkotmányos demokrácia kritikáját adja.
- ⁸ Abts és Rummens nem értenek egyet Chantal Mouffe arra vonatkozó javaslataival, hogy hogyan kell kezelni a feltörekvő szélsőjobboldali populista erőket. Mouffe szerint (2005a és 2005b) a mérsékelt pártoknak ugyan kifejezhetik „morális rosszallásukat” a populista erőkkal szemben, azokat *cordon sanitaire*-rel elszeparálhatják (Abts–Rummens, 2007: 422.), de a populisták elleni morális háború így egészen biztosan nem nyerhető meg, mert ezek az eszközök azokat az antagonizmusokat („mi” vs. „ők”) erősítik, amelyek a populisták számára fontosak és a populisták által felkorbácsolt társadalmi indulatok sem nyernek becsatornázást. Mouffe szerint éppen ezért a populista erőket úgy kell kezelni, mint a politikai élet egyéb legitim szereplőit és szükség esetén engedni kell a hatalomhoz való hozzáférésüket is. Abts és Rummens úgy érvelnek, hogy a szabadság és egyenlőség fundamentális etikai-politikai értékei, amelyek az inkluzívan értelmezett népszuverenitás középpontjában helyezkednek el, alapvetően ellentétesek a népakarat homogenizáló és kizáráson alapuló értelmezésével. Ezért számukra a populisták immáron nem normál politikai szereplők, hanem *politikai ellenségek*, akik alapvetően másként gondolkodnak a *hatalom helyéről*. Ezért a Mouffe-féle megoldás (elfogadás és hatalomba engedés) kivitelezhetetlen és a demokratikus logika elárulása lenne, sőt az emberek demokratikus értékrendjének az eróziójához vezetne (Abts–Rummens, 2007: 422.).

- ⁹ Canovan – nagyon találóan – utal arra, hogy a második világháború utáni politikatudósi generáció meglehetősen elfogult a tekintetben, hogy a populizmus óriási veszélyt jelent a liberalizmusra. Ilyen szerzők többek között: Sartori, Lipset, Kegan, Shils, Pateman és Kornhauser. Ezek a teoretikusok osztoznak a „demokratikus elitizmus” elméletében (Canovan, 1999: 7).
- ¹⁰ Riker (1982: 241.) valami hasonlót állít: a liberalizmus és a populizmus kimeríti együttesen a demokrácia fogalmi körét.
- ¹¹ „Egyfelől itt van a liberális hagyomány, amelyet a törvény uralma, az emberi jogok védelme és az egyéni szabadság tiszteletben tartása alkot; másfelől a demokratikus hagyomány, amelynek fő eszméi az egyenlőség, a kormányzó és a kormányzott azonossága és a népszuverenitás. Nincs szükségszerű kapcsolat e két különálló hagyomány között, csak esetleges történeti illeszkedés.” (Mouffe, 2000: 2–3., idézi Laclau, 2011: 191.).

IRODALOM

- Abts, Koen–Rummens, Stefan (2007): Populism versus Democracy. *Political Studies*, Vol 55., 405–424.
- Bartha Ákos (2014): Tojástánc a populizmusok körül. A magyar népi mozgalom fogalmi keretei és regionális dimenziói. *Múltunk*, 2014/4. 58–104.
- Bretter Zoltán (2002): Apolitika, depolitizálás, antipolitika – Carl Schmitt liberalizmus-kritikájának néhány eleme. *Világosság*, 2003/7–8., 43–52.
- Boda Zsolt (2013): *Legitimitás, bizalom, együttműködés. Kollektív cselekvés a politikában*. Argumentum, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet.
- Bozóki András (1994): Vázlat három populizmusról: Egyesült Államok, Argentína és Magyarország. *Politikatudományi Szemle*, 1994. 6. sz., 33–68.
- Canovan, Margaret (1981): *Populism*. NewYork, Harcourt Brace Jovanovich.
- Canovan, Margaret (1999): Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy. *Political Studies*, 47 (1), 2–16.
- Canovan, Margaret (2002): Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of Democracy. In: Mény, Yves and Surel, Yves (ed.) (2002a): *Democracies and the Populist Challenge*. NewYork, Palgrave 25–44.
- Chwalisz, Claudia (2015): *The Populist Signal. Why Politics and Democracy Need to Change*. Policy Network and Barrow Cadbury Trust.
- Csepeli György (2015): A populizmus mint közösségi hisztéria. *Kritika*, 2015. 1–2. sz., 2–4.
- Enyedi Zsolt (2015): Paternalista populizmus a Fidesz és a Jobbik ideológiájában. *Fundamentum*, 2015/2–3., 50–61.
- Freedon, Michael (1998): Is Nationalism a Distinct Ideology? *Political Studies*, 46 (4), 748–765.
- Gagy Ágnes (2014): Az antipopulizmus mint a rendszerváltás szimbolikus eleme. *Fordulat*, 21., 298–316.
- Hamberger Judit (2007): A (baloldali) populizmus diadalmenete Szlovákiában: A Smer története. *Politikatudományi Szemle*, 2007. 2. szám, 53–77.
- Körösényi András–Patkós Veronika (2015): Liberális és illiberális populizmus. Berlusconi és Orbán politikai vezetése. *Politikatudományi Szemle*, 2015. 2., 29–54.

- Laclau, Ernesto (1977): *Politics and Ideology in Marxist Theory: Capitalism – Fascism – Populism*. London, Verso.
- Laclau, Ernesto (2011): *A populista ész*. Noran Libro Kft.
- Lefort, Claude (1988): *Democracy and Political Theory*. Cambridge, Blackwell.
- Lukacs, John (2008): *Demokrácia és populizmus. Félelem és gyűlölet*. Európa Kiadó, Budapest.
- Mény, Yves–Surel, Yves (eds.) (2002a): *Democracies and the Populist Challenge*. New York, Palgrave.
- Mény, Yves–Surel, Yves (2002b): The Constitutive Ambiguity of Populism. In: Mény, Yves–Surel, Yves, 2002a: 1–24.
- Mouffe, Chantal (2005a): *On the Political*. London, Routledge.
- Mouffe, Chantal (2005b): *The „End of Politics” and the Challenge of Right-Wing Populism*. In: Panizza, 2005: 50–71.
- Mouffe, Chantal (2000): *The Democratic Paradox*. London, Verso.
- Mudde, Cas (2004): The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, 39., 541–563.
- Mudde, Cas (2007): *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Mudde, Cas–Kaltwasser, Cristóbal Rovira (2013): Exclusionary vs. Inclusionary Populism: Comparing Contemporary Europe and Latin America. *Government and Opposition*, 48., 147–174.
- Mudde, Cas (2013): *Are populists friends or foes of constitutionalism?* Policy Brief. The Social and Political Foundations of Constitutions. Oxford University.
- Panizza, Francisco (2005): *Populism and the Mirror of Democracy*. London, Verso.
- Pappas, Takis S. (2014): Populist Democracies: Post-Authoritarian Greece and Post-Communist Hungary. *Government and Opposition*, 49., 1–23.
- Schmitt, Carl (2002): *A politikai fogalma*. Ford.: Cs. Kiss Lajos. Budapest, Osiris–Pallas Stúdió–Attraktor.
- Rawls, John (2005): *Political Liberalism*. New York, Columbia University Press.
- Rawls, John (1999): *Theory of Justice*. Revidés Edition. Cambridge, The Belknap of Harvard University Press.
- Riker, William H. (1982): *Liberalism against Populism: A Confrontation between the Theory of Democracy and the Theory of Social Choice*. New York, Waveland Press.
- Reybrouck, David Van (2010): *A populizmus védelmében*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Rosanvallon, Pierre (2008): *Counter-Democracy: Politics in an Age of Distrust*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Taggart, Paul (2000): *Populism*. Buckingham, Open University Press.
- Tallár Ferenc (2015): A politikai, avagy kísérletek egy „lehetetlen tárgy” megalkotására. Kortársunk-e Carl Schmitt? In: Uő. (2015): *Az áramlások terében*. 153–186.
- Tóth András–Grajczár István (2009): Miért olyan sikeresek a radikális nemzeti-populista pártok nagy társadalmi-gazdasági átalakulások, válságok idején? *Politikatudományi Szemle*, 2009. 3. szám, 7–29.
- Urbinati, Nadia (2013): *The Populist Phenomenon. Raisons politiques*, 2013/3., N 51., 137–154.
- Wiles, Peter (1969): A Syndrome, Not a Doctrine: Some Elementary Theses on Populism. In: Ionescu, Ghita–Gellner, Ernest (eds.): *Populism: Its Meaning and National Characteristics*. London, Weidenfeld & Nicolson, 166–79.
- Zakaria, Fareed (2003): *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad*. New York, W. W. Norton.

RECENZÍÓK

Bósz Anett

Politikai rendszerek háborúja – csillagok közt a jövőnk?
(Tóth Csaba: A Sci-fi politológiaja)

Farkas Tamás

(Állam)kapitalizmus haveri alapokon
(Minxin Pei: China's Crony Capitalism: The Dynamics of Regime Decay)

POLITIKAI RENDSZEREK HÁBORÚJA – CSILLAGOK KÖZT A JÖVŐNK?

Bósz Anett

(Budapesti Corvinus Egyetem)

(Tóth Csaba: *A sci-fi politológiaja*. Athenaeum Kiadó, Budapest, 2016. 360 oldal, 2990 Ft)

Kétségtelen, hogy nem szokásos sci-fiket elemezni a politikatudományban, bár a politikatudományban, főleg annak klasszikusainál folyamatosan jelen volt a tudományos fantasztikus elem. Ilyenek voltak Platón Atlantisza, Campanella Napállama, vagy Cyrano de Bergerac Holdbéli utazása. Az elmúlt 40 év sci-fije így rólunk szólnak, nekünk is üzennek, ezért érdemes komolyan venni őket. A globális kihívásokra adott válaszok elégtelensége vagy hiánya miatt nagy kérdés, mi lesz az emberiség jövője. Kérdés, van-e egyáltalán jövő, és ha van, akkor az emberiség milyen gazdasági, társadalmi és politikai berendezkedés mellett élheti majd életét. Ezekre a kérdésekre adhat választ Tóth Csaba *A sci-fi politológiaja* című könyve.

A könyvet a szerző nyolc fejezetre tagolta, az első öt fejezetben egy-egy sci-fi politikai rendszereivel és társadalmi berendezkedésével foglalkozik. A további három fejezet már több művet említve, társadalmi és politikai kérdéseket feszeget, mint az egyenlőség és egyenlőtlenség kérdésköre, demokráciák és diktatúrák természete, valamint kultúrák találkozásának lehetséges forgatókönyvei.

A könyv hosszan foglalkozik a hatalmi ágak szétválasztásával, a fékek és ellensúlyok rendszerével, illetve a fentiek nem léte esetén fennálló zsarnoksággal, valamint az alkotmányos renddel és annak lehetséges anomáliáival. „*A három hatalmi ág egy kézben való összpontosulása a zsarnokság.*” (26. o.). A könyv elemzi a politikai értelemben vett felelősséget és felelőtlenséget. Példát megnevezve rámutat, hogy a *Csillagok háborújában* a Jedi Tanács politikai értelemben vett felelőtlensége (33. o.) mélyen antidemokratikus elv. A szerző bemutatja, hogy a Régi Köztársaság jóval stabilabb rendszer volt, mint a Birodalom, amely egy hatalmi ágak részleges szétválasztásán alapuló, konföderatív állam volt. Tóth Csaba értelmezésében a film nem más, mint a demokrácia dicsőítése a diktatúrával szemben. A félelemre épített diktatúra, a katonai dik-

tatúra buktatói is elemzett kihívások a könyvben: egy ilyen államban ugyanis, valódi lojalitás nem alakul ki az állampolgároknak, hiszen nem érzik magukénak a rendszert, de ahová a diktatúra rendvédelmi szervei nem jutnak el, ott a diktatúra gyöngye.

Az *éhezők viadalát* feldolgozó fejezet mélyebbre ás a diktatúrák és a különböző hatalomtechnikai, valamint szociálpszichológiai eszköztárban. Jóval realistább képet fest a zsarnokságról és a zsarnokság elleni lázadásról, mint a Csillagok háborújának fejezete. E fejezet a politikai felelősség hiányát, az önkormányzatiságot és annak felszámolását, politikai jogokat, polgárjogot, jogfosztott társadalmi rétegek diktatúrán belüli lehetőségeit elemzi. A politikai rendszer elnyomó jellegét súlyosbítja, hogy az önkormányzatiság elvének teljes nélkülözésével vezetett birodalmat ismerünk meg (67. o.) – ez azt jelenti, hogy a különböző társadalmi rétegeknek, régiók lakóinak nincs ráhatásuk saját sorsukra.

A műben felvázolt szektoroknak nincs lehetőségük önellátásra, de együttműködésre sem (69. o.), vagyis a diktátor által működtetett rendszer nélkül elvágják az ellátás útvonalaikat, és mindenki rosszul jár. A zsarnokság fő fenntartója az egzisztenciális félelem.

Árnyaltabb és realistább emberképet mutat be a fejezet abból a szempontból, hogy lázadás költségeit mérlegelik a lázadók, és tisztában vannak vele, hogy sikerének valószínűsége kicsi (61. o.). Kérdés, hogy a forradalmárok felismerik-e azt, hogy forradalmat nem maguknak, hanem a jövő generációinak csinálnak. További költség, és ez talán a leginkább visszatartó: nem tudni, hogy az új hatalomra kerülő elit vajon jobb lesz-e, mint amilyen a jelenlegi diktátor. Innen a gondolat, hogy a rendszer ugyan nem igazságos, de stabil (77. o.), és nem biztos, hogy megéri instabilitásra cserélni. A „morálisan felsőbbrendű ellenállás” ebben a helyzetben megkérdőjeleződik.

A *Dűné*ben a nyomor és fényűzés egymás mellett léteznek (97. o.). A gazdagok fényűzését a számukra szinte korlátlan mennyiségben elérhető erőforrás termeli újra. A *Dűne* világa a zsarnokságot, terrort és despotizmust mutatja be. Vallási vezetők ígérnek egy jobb világot, amelyet végül még rosszabbul rendeznek be, mint elődeik (99. o.). Az új rend megteremtése a régi teljes megsemmisülését jelenti, de a jó és a rossz király vetélkedéséből hiába kerül ki a jónak hitt szereplő, az alattvalóknak a következő rendszerben sincsenek jogaik, nincs alkotmányos kontroll. Egy igazságtalan, korrupt rendszert egy kegyetlen diktatúra vált (102. o.), amely még az erőforráshoz való hozzáférést is megszünteti. A forradalom utáni rendszer a gazdasági rendszert is összeomlasztja (117. o.). A jogállamiság, az önkormányzatiság és az alapvető jogok teljes nélkülözése jellemzi e világot.

Felvetődik a kérdés, hogy vajon a szűkösség problémája okozza-e az emberiség gyarlóságát, hiszen egy „morálisan érettebb” társadalom működik a *Star Trek*ben, köszönhetően annak, hogy az egész társadalom a Maslow-piramis

csúcán helyezkedik el (139. o.). A valódi hatalom a szerző olvasatában az, hogy hatással vagyok a saját sorsomra – amit anyagi javak birtokában érhetnek el. Az idealizmus és realizmus közti vita jellemzi a fejezetet (142. o.). A különböző fajok különböző politikai berendezkedést vázolnak fel. A fejezet kimondja, hogy a világban akkor van béke, amikor az idealista ideológia dominál (155. o.). A realista felfogásban működő hatalomfenntartásban – gyenge központi hatalom esetén – nagy szerepe van a hadseregnek (151. o.). A *Star Trek*-ben megjelenő társadalmi hierarchiát a katonai rangok adják, mert átértelmeződik a munka, a munkapiacra nem állhat fel erőssorrend az emberek között, csakúgy, ahogyan a fogyasztott vagy egyes emberek számára fogyasztható anyagi javak tekintetében sem.

A másik civilizáció életébe való nem beavatkozás dilemmáját is elemzi a könyv. E kérdéskör tükörképe megtalálható a földi realitásban. Lehetséges-e megdönteni bármilyen diktatúrát, külső eszközökkel, akár csak segítve a zsarnokságot elszenvedő társadalom belülről megindult harcát? Lesz-e ebből stabil hatalom? Nem váltja-e még keményebb kezű diktátor, vagy mindent felémészto káosz az igazságtalan, de stabil hatalmat? (160. o.)

Amennyiben igaz az az állítás, hogy a demokrácia a diktatúránál hatékonyabban képes szolgálni a társadalom tagjainak jólétét, úgy egy fejlettebb társadalom segítheti az alacsonyabb társadalmi fejlődési lépcsőfokon leledző közösség fejlődését. Ez azonban nem nélkülözheti a demokratikus elveket, amelyek katonai, vagy egyéb beavatkozás formájában, távolról sem valósulnak meg. A nemzetközi kapcsolatok szintjén éppolyan nélkülözhetetlenek ezek az elvek, mint nemzetállami szinten.

A *Toren Igazságát* elemző fejezetben, a kemény katonai diktatúrából, puha diktatúrába való átmenetet ismerteti a könyv, melynek elszenvedője egy meritokratikus berendezkedésű, egyistenhívő társadalom. A zsarnokságot stabilizálja a régi elittel való kiegyezés, a birodalmat pedig az expanzív katonai erő. Terjeszkedése hasonlít a muszlimok terjeszkedésére, hasonlóságokat mutat a Harmadik Birodalom és a Szovjetunió berendezkedésével (177. o.). A hatalom nem pusztán az elittel, a társadalommal is kiegyezik: a Birodalom gondoskodik minden alattvalójáról (Mintha alapjövedelmük lenne – 181. o.). Az önkormányzatiság elve pedig működik az országban. Mindezek ellenére a politikai kultúra, épp a diktatúra létrehozása és később kialakított szerkezete miatt nem segíti a politikai kultúra kialakulását. Ez hosszú távon a lehető legjobb szcenárióhoz képesti jólétsökkenést és társadalmi veszteségeket okoz.

A „mi és ők” (193.o.) kérdéskörét egy egyes – nem pusztán egyetlen sci-fi politikai és társadalmi berendezkedéséből összeállított – fejezet tárgyalja. A tiszta realizmus az, amely azt mondja, nincs két civilizáció, amely képes békében élni egymással (208. o.). Szimbiózis ilyen értelemben nem, élősködés elképzelhető (209. o.). A *District 9* megmutatja, hogyan bánná az emberiség csillagközi menekültekkel. A liberális vagy idealista eszmerendszer a filmmel

szemben azt mondja: az ember, az emberiség fejlődik, a béke és a békés együttélés megteremthető. Kérdés, hogy erőszak nélkül teremthető-e új egyensúly. Felvetődik a robotika kérdésköre, és az, hogy vajon valaha vita tárgyát képezi-e az emberiség életében a robotok „emberi jogi” kérdésköre.

A politikai és gazdasági természetű elnyomás különbségeivel foglalkozik a könyv további fejezete, a hatalmi harcok gazdasági dimenzióit (240. o.) elemzi. E fejezet is felveti, mit okoz a szűkösség megszűnése (244. o.). Motivációs problémát teremt, vagy inkább motivációs rakétaként szolgál, amely azt eredményezi, hogy az önmegvalósítás válik fő céllá, az életben maradás helyett? *Mit okoz az egzisztenciális teher lekerülése a vállunkról?* – ezzel a kérdéssel nem foglalkozik a könyv. Azzal azonban igen, hogy a szűkösség és a nélkülözés egyfajta motiváció.

Az egyenlőség és egyenlőtlenség viszonyával érdemes mélyebben is foglalkozni, hiszen a fenti kérdés megválaszolása nélkül nem lehet megnyugtató választ kapni rá. Új típusú társadalom létrejöttét feltételezi a szűkösség problémájának megszűnése. Egy olyan társadalomét, amelyben az önmagam megtalálása lesz a fő cél, nem pedig a hiánypótlás. A science fiction világában a szűkösség problémájának megszűnésével, egy pénz nélküli világ úgy küszöböli ki az eddig ismeretlen társadalmi helyzetből potenciálisan adódó anomáliákat, hogy a katonai rangok lépnek a státuszszimbólumok helyére. A társadalmi elitet a katonatisztek képzik (248. o.).

Azt feltételezik, ha minden munkát robot végez, az emberek kevésbé találkoznak egymással, és ezért elidegenednek egymástól: egyre kevesebb lesz a társas kapcsolat. E fejezet minden bizonnyal arra a tételre alapoz, hogy a túlzott jólét stagnálást okoz (253. o.). A könyv állítása szerint nincs harmadik út, csak a beletörődés és a lázadás. Egy erőszakosan fenntartott rendszer pedig ingatag, talán utóbbi sikerrel is járhat.

A szerző arra a következtetésre jut, hogy nehéz elnyomók és elnyomottak nélkül társadalmat építeni, mert a teljes egyenlőség csak erőszakkal tartható fenn. Szemben a könyv állításaival, úgy vélem, van kiút a robotok által végzett munkák okozta társadalmi csapdából. A hagyományok őrzése, annak tudata, hogy tudnunk kell hozzányúlni a világhoz, alakítani rajta. Léteznek munkák, amelyek ahhoz segítenek hozzá, hogy közel tudjunk maradni az alkotáshoz, a teremtéshez és embertársainkhoz is. A természet közelsége vagy a kerti munka például ilyen.

Közgazdasági kérdés, hogy a robotok által végzett munka világában hogyan oldódik meg a jövedelemelosztás – ezzel a science fiction alkotások alig foglalkoznak, így Tóth Csaba könyvéből hiányzik, noha fontos vetülete az egyes fejezetek által feszegetett kérdésköröknek. Erre a kihívásra válasz lehet a közösségi tulajdontól kezdve, a robotok részvénytársasági formán keresztül való egyéni birtoklásán át, egészen az alapjövedelemig, vagy akár a központi állami elosztásig sok minden.

A könyv utolsó fejezeteiben rendszerszintű megállapításokat tesz, hátrahagyva az egyes science fiction világok elemzését. Ugyan a demokráciák esetében elmondható, hogy a politikai viták diszfunkcionalitása akadályozza a rendszer működőképességét (276. o.), és úgy tűnhet, hogy a politikai elit nem képes megbirkózni az előtte álló kihívásokkal (277. o.), valamint a vitatkozó politikusok kompromisszumképtelensége válaszképtelenséget eredményezett, és a diktatúra „legalább hatékony” (278. o.), de a látszat csal. A demokratikus rend lebontásában érdekeltek gyakorta maguk teremtenek anomáliákat a demokráciákban, hogy aztán azokra hivatkozva kritizálják a rendszert és nagyit-sák fel hiányosságait (279. o.).

A liberális demokráciák sajátossága és vívmánya éppen az, hogy a közjó is vita alapján alakul ki (280. o.). A hatalmi pozíciókba került egyszemélyi vezetők azonban nem a közjót, hanem a saját érdekeiket szolgálják (281. o.). A választók gyakorta elfelejtik a demokráciák előnyeit – áll a könyvben.

A sci-fi univerzumok problémáinak alapjául gyakorta szolgál a fékek és elensúlyok hiánya (284. o.). Sok hiányosság kiküszöbölhető volna egy jól működő, demokratikus rendszerrel és a jogállam megszilárdításával. A hatalmi ágak szétválasztása nélkül nem építhető hosszú távon stabil rendszer (286. o.). Amennyiben az egyes szereplők moralitásán múlik a rendszer stabilitása, az a rendszer ingatag. A nép általi felhatalmazás és a transzparencia adja a legfontosabb elemeket. Mindamellett biztosított, hogy az éppen választási győzelemhez sajátjait nem juttató kisebbség jogai sem csorbulnak, illetve nem csorbulhatnak (288. o.).

Az a helyzet, amiben az emberi kapcsolatok alapját az együttműködés adja, teremthet egy jobb világot. A „hozzá nem értő” tömegek szavazatainak problémájára – amelyet érint a könyv – én az oktatás fontosságát hangsúlyoznám.

„A sci-fi politológiája”-ban megjelenik, hogy a különböző politikai berendezkedések a versengő alternatívák és a társadalom lehetséges részvétele szerint oszthatók be. Ismerünk alacsony és magas részvételt, valamint az alternatívák széles és szűk körét. Alacsony részvétel és széles alternatívakör esetén beszélünk kompetitív oligarchiáról. Magas részvétel és az alternatívák széles köre esetén beszélünk demokráciáról. Az alternatívák szűk köre és az alacsony részvétel együttes megléte mellett alakul ki zárt hegemonia, magas részvétel és szűk alternatívakör mellett pedig inkluzív hegemonia. A legkegyetlenebb diktatúrák azok, ahol sem versengő alternatívák, sem a társadalom részvétele nem áll rendelkezésre.

Ugyan a demokráciáknak sokszor fel lehet róni olyan hibákat, mint a rövidtávú hasznok előtérbe helyezése a hosszú távú célokkal szemben, a szakértői háttér nélkülözése vagy a populizmus, mégis mindig ott van a korrekció lehetősége, ami egy diktatúrában nem áll rendelkezésre. Amíg ember él az univerzumban, mindig lesznek olyanok, akikben erős hatalomvágy dolgozik. A demokráciák nagy előnye, hogy motivációval szemben állítanak motivációt,

így nem az emberi természet megváltozásában bízunk, hanem abban, hogy a játékszabályok többoldalú betartásával a fékek és ellensúlyok olyan rendszere alakul ki, amely megakadályozza, hogy bárki is megfékezhetetlen és ellenőrizhetetlen hatalomra tegyen szert – írja Tóth Csaba (314. o.).

A demokráciák fenti tulajdonsága miatt, hosszú távon – elméletileg – senkit sem szorítanak olyan sarokba ezek a rendszerek, szemben a diktatúrákkal, ahol ne nem marad harmadik út, csak a tűrés, vagy a lázadás (293. o.). A sarokba szorított társadalom törvényszerűen fellázad, és elsőpri a diktatúrát, míg a kisebbségnek is jogokat és egyenlőséget biztosító liberális demokráciában ez a veszély nem áll fenn, így elméletileg szabad az út az akár több ezer évig is fenntartható, stabil és a társadalom tagjaira nézve mindenképp igazságosabb rendszer fennmaradása előtt.

KONKLÚZIÓ

Tóth Csaba könyve arra keresi a választ, mi történhet az emberiséggel, amely a huszadik század elejétől kezdve számos esetben élt át válságokat, melyeknek milliók estek áldozatául, és itt nem pusztán azokra kell gondolnunk, akik az életükkel fizettek egy diktatúra működéséből fakadóan, de azokra is, akik évtizedeket éltek le jogfosztottságban, egzisztenciális félelemben, vagy akár politikai menekültként, távol a saját hazájuktól.

Az emberiség válaszokat keres a felmerülő kérdésekre, ugyanakkor a kérdések sem vetődtek fel világosan, hiszen elhomályosítják őket a társadalmi feszültségek, amelyek a közösségek tagjainak széles körében generálódtak. A társadalmi egyenlőtlenségek növekedése, a globális kihívásokra adott válaszok hiánya, az elodázott intézkedések, a sokszor határozatlan és káoszt teremtő intézkedések mind azt üzenik, hogy az egyes nemzetállamok, de akár a nemzetközi közösségek is rossz kézben vannak.

A globalizált világban nyitott kérdés a fejlődés következő lépcsőfoka. Nem pusztán gazdasági és társadalmi dimenziót tekintve, de a politikai rendszerek jövőjét illetően sem látunk tisztán. A 2000-es évek első másfél évtizedének gazdasági és társadalmi folyamatainak következményeként a populizmus új hulláma jelent meg. Az autoriter törekvésű politikusok népszerűség-növekedése, míg a centrista és mérsékelt politikai irányzatok képviselőinek népszerűség-vesztése tapasztalható az euroatlanti szövetségi rendszer tagországai-ban, de azon kívül is.

A XX. század világpolitikai és társadalmi folyamatai után, a bipoláris világ összeomlását követően, a nemzetállamok és regionális integrációk társadalmi keresték a lehetőséget egy új társadalmi-gazdasági modell kialakítására. Ez a modell geopolitikai szinten időlegesen nagyobb stabilitást biztosított ugyan, de belső, szerkezeti instabilitása miatt felbomlóban van. E szerkezeti instabilitás lényege, hogy a hosszú távú politikai célokat nem tudta világosan

kifejezni, és ezért gazdasági kényszerként állította be azokat. Olyan társadalmi kommunikációt folytatott, s olyan elméleti keretet támogatott, amelyben a piac – beleértve a világpiacot – működése szavatolja a jólétet és a biztonságot. E feltevés nyilvánvalóan hamis, kritikáját a közgazdaságtan történetében többször is megfogalmazták, azonban egyrészt ez nem azt jelenti, hogy az elmúlt 25 év gyakorlata összhangban lett volna a hirdetett piaci modellel, másrészt a kritikáknak össze kell tudniuk egyeztetni a gazdálkodói szabadság eszméjét a létbiztonsággal. Erre egy jól szervezett piac alkalmas lehet.

Mivel a politikai főáram válaszképtelennek mutatkozik több olyan kihívást illetően, amelyek hatékony választ és cselekvést kívánnak, helyüket több esetben a szélsőségek, a radikális megoldásokban gondolkodó politikai irányzatok vették át, amelyek nem riadnak vissza a demokratikus intézményrendszer és a jogállam csorbításától, de akár társadalmi csoportok jogfosztásától sem.

A XXI. század kihívásai több dimenziósak. Adott a gazdasági kihívás, amely a fejlődő világ túlnépesedése, a fejlett világ öregedő társadalma, és a kihasznált természeti erőforrások, a fosszilis energiahordozók várható kimerülése miatt halaszthatatlan válaszokat kíván, az éhínség, a járványok vagy egy egész világra kiterjedő háború megakadályozásának érdekében – történik mindez a szűkösség problémájának erősödése következtében. A társadalmi és politikai kihívás mindezek következménye.

A népességarányához mérten világszintű össztermékhez jelentősen hozzájáruló európai, valamint az észak-amerikai régió országainak nagy hányadában a szociális kiadások extrém mértéket öltenek, összehasonlításban a világ többi régiójához képest. A centrum és a periféria viszont soha ilyen közel nem állt egymáshoz abban a tekintetben, hogy milyen mértékű és sebességű információáramlás zajlik köztük, valamint hogy milyen könnyű az átjárhatóság és az utazás közöttük.

Az „észak és dél” problémája, valamint a társadalom vertikális átjárhatatlanságának megmerevedése globális szintre helyeződött. Ezzel párhuzamosan globalizálódott a lázadás lehetősége: a terrorizmus technológiai eszközei, hatóköre, valamint egy terrorszervezet szervezhetőségének lehetőségei minden korábban látott mértéknél könnyebben bővültek, az élehetlenné vált régiókból való elvándorlás sosem volt ilyen könnyen kivitelezhető. Ezek miatt a globális kihívások előbb váltak határok nélküli utazóvá, mint a rájuk teremtett megoldások – már ha léteznek egyáltalán.

A globális kihívások keletkezésének tempója messze meghaladja a rájuk adott megoldások keletkezésnek tempóját, és ez társadalmi feszültségeket okoz. Emiatt megkérdőjelezzük a korábbi társadalmi berendezkedés, sőt, vitát keztek az eddig elfogadottnak tekintett emberi együttélési formákról, rendfenntartásról, nemzetbiztonságról, politikai rendszerekről, demokratikus intézményrendszerről, az emberek jogairól és kötelességeiről. A könyv a lehetséges útjainkat elemzi.

A könyv egyike azoknak az írásoknak, amelyek lehetséges jövőnk alternatíváit, valamint azok előnyeit és hátrányait sorakoztatja fel. Az olvasóban pedig talán öntudatlanul is feléled az önkénynek és a megmerevedett társadalmi viszonyoknak, a közösségben való vertikális mozgás korlátozásának, valamint az erőforrások központi elosztásának és a saját sorsára hatni diktatórikus viszonyok kialakítása miatt képtelen polgár képének elutasítása.

Amennyiben a fent vázolt hatalmi és társadalmi rendszerek hibáiból képesek vagyunk tanulni, közelebb kerülhetünk ahhoz, hogy e művek szerencsétlenül járt társadalmainál okosabb és mind szélesebb tömegek számára élhetőbb jövőt képzeljünk el az emberiségnek, és talán afelé az elhatározás felé is teszünk egy lépést, hogy a központi hatalomból addig kényszerítsük ki a demokratikus működést, a jogállami normákat és az emberi méltóság minde nekfelett való tiszteletét, amíg nem késő.

(ÁLLAM)KAPITALIZMUS HAVERI ALAPOKON

Farkas Tamás

(Budai Irgalmasrendi Kórház)

(Minxin Pei (2016): *China's Crony Capitalism: The Dynamics of Regime Decay*. Harvard University Press, 365 oldal, \$35)

A „haveri kapitalizmus” (*crony capitalism*) fogalma az 1990-es években jelent meg a nemzetközi sajtóban és szakirodalomban. A terminus elsősorban azért vált népszerűvé mind az újságírók, mind a szakemberek között, mert ideáltipikus módon lehetett használni olyan jelenségekre, amelyek a világ számos régiójában jelentek meg az évtized során. Jóllehet a haveri kapitalizmusnak meglehetősen nehéz szabatos definícióját adni, a fogalmat használók nagyjából hasonló jelenségcsoportot értenek alatta. A haveri kapitalizmus olyan strukturális jellegű visszasságokra utal, amelyek miatt bizonyos gazdasági szereplők nem feltétlenül teljesítményeik és kompetenciáik okán válnak sikeressé, hanem a politikai elittel és az állami szervekkel való kapcsolataiknak és sokszor törvénytelen összejárásaiuknak köszönhetően. Ezek az együttműködések rövidtávon általában mind a politikai, mind a gazdasági szféra szereplőinek előnyök, hosszabb távon viszont rombolják a gazdasági teljesítőképességet és a politikai-üzleti elitbe, valamint az állami intézményekbe és szabályzókbba vetett társadalmi bizalmat. A haveri kapitalizmus ugyanis együtt jár az ún. „járadékleső” (*rent-seeking*) magatartással, amikor is az üzleti szereplők nem a teljesítményüknek vagy innovatív képességeiknek, hanem a kapcsolataiknak köszönhetően gyarapodnak. Mivel a járadék vadászat hatékonyságához evidens módon hozzátartozik egy jobb esetben jóindulatúan semleges, rosszabb esetben az összefonódásokat közvetett módon támogató állami gazdaságpolitika, a haveri alapon szerveződő kapitalizmus és a nyomában elharapódzó szisztematikus korrupció komoly politikai tőkevesztést okoz a mindenkori kormányzat számára. Fontos kiemelni, hogy a *par excellence* haveri kapitalizmus esetében nem sporadikusan felbukkanó, hanem rendszerszinten jelenlévő rossz gyakorlatokról van szó, amely bizonyos körülmények között odáig fejlődhet, hogy az adott gazdasági establishment *raison d'État*-jává válik. Ekkor a gazdasági és a politikai szféra teljes összefonódását kísérő folyamatos korrupció és torzult működési mechanizmusok már nem egyszeri (és éppen ezért lokalizálható, megszüntethető) aberrációknak, hanem normalitásnak számít-

tanak, amelyet tulajdonképpen lehetetlen kiirtani a rendszerből. A politikai és a gazdasági szférák összejátszására épülő rendszer rombolja az állam intézményes és normatív kereteit, lehetetlenné teszi a törvénysértések szabályos leleplezését, indokolatlan és jogosulatlan módon növeli az elit befolyását, mindez pedig súlyos társadalmi feszültségekhez vezet.

A kaliforniai Claremont McKenna College professzora, Minxin Pei szerint napjaink Kínájában pontosan ez a helyzet. A 2016-ban megjelent *China's Crony Capitalism: The Dynamics of Regime Decay* című könyvében Pei radikális állítást fogalmaz meg: az utóbbi évtizedekben kezelhetetlen (és a nyugati megfigyelők számára nehezen elképzelhető) méreteket öltő korrupció már rövidtávon is komolyan veszélyezteti a Kínai Kommunista Párt (továbbiakban: KKP) hatalmát és a jelenlegi rendszer fennmaradását. Pei alapvetően két fő irányba kívánja irányítani vizsgálódásainak fókuszát. Egyrészt igyekszik történeti magyarázatot adni arra a szakirodalom által elhanyagolt kérdésre, hogy miképp és milyen okokból kezdte a korrupció 1990 után teljesen elborítani a kínai gazdaságot. A másik fő szerzői szándék pedig természetesen a szisztematikus korrupció és ezen keresztül a kínai haveri kapitalizmus konkrét működési mechanizmusainak a bemutatása. Ez olyannyira részletgazdagra sikerült, hogy az olvasó sokszor elvész a rengeteg szövevényes korrupciós ügy között, amelyeket a szerző könyve középső fejezeteiben ismertet.

Ez utóbbi probléma jelenti annak a kettős módszertani nehézségnek az alapját, amellyel a Pei-nek szembe kellett néznie. Egyrészt ugyanis kérdés, hogy milyen hiteles forrásokra lehet támaszkodni a korrupciós ügyek kutatásában egy olyan állam esetén, amelynek ellenőrző szervei a központi politikai irányítás pillanatnyi érdekeinek megfelelően tárják fel, vagy éppen sülyesztik el a különböző gazdasági bűncselekményeket. Ahogyan azt a bevezetőben is írja, az évek óta tartó kutatásaiban Pei váratlan segítséget kapott a Kínai Népköztársaság első emberétől, Hszi Csin-pingtől, aki 2012-es hatalomra jutását egy azóta is tartó, óriási vehemenciával (ugyanakkor rendkívül szelektíven) zajló korrupcióellenes hadjáratral indította. Ahhoz nem fér kétség, hogy a főtitkár erélyes fellépését a korrupció ellen elsősorban saját hatalmi pozíciójának megszilárdítása motiválta; elég, ha az egyik legfőbb riválisának, az ortodox maoistának számító Po Hszi-lajnak¹ 2012-es kirakatperére gondolunk. Az is igaz viszont, hogy Hszi Csin-ping egy rendkívül neuralgikus társadalmi problémára tapintott rá. A környezeti erózió és a társadalmi egyenlőtlenségek növekedése mellett a kínai lakosságot leginkább a korrupció nyugtalanítja, és a pártvezér kampányának eredményeképp a korrupció elleni harc a párt által igencsak szűk pórázon tartott hivatalos sajtó egyik központi témája lett. A különböző visszaélésekkel kapcsolatos, a párt által jóváhagyott ügyeket az utóbbi években rendszeresen és részletesen közli (olykor felsőbb utasításra oknyomozza is) a kínai sajtó, miközben a korrupcióellenes állami szervek transzparenciája, költségvetése és ellenőrzési jogkörei egyaránt jelentősen növekedtek.

A másik módszertani problémát éppen a hirtelen elérhetővé vált esetek nagy száma és azok túlrészletezett bemutatása jelenti. A szerző egy idő után egyszerűen elveszik a rengeteg személyt és intézményt érintő, súlyos korrupciós ügyek ismertetésében, amely a kínai sajtót napi szinten nem figyelő olvasó számára követhetetlen és meglehetősen érdektelen lesz. Ezt a metodikai nehézséget már Bruce Dickinson 2003-as *Red Capitalists in China* című könyve is körvonalazta, amely szisztematikusan vizsgálta a politikai intézmények és az üzleti érdekek összefonódásának kérdését, valamint ennek az összefonódásnak az egypárt-rendszerre gyakorolt hatásait. Dickinson arra figyelmeztetett, hogy a politikai és a gazdasági szférák kapcsolatainak vizsgálatakor a Kína-kutatók vagy csak túlzottan makrójellegű állításokat mernek tenni (amennyiben igyekezzenek bizonyos jellemző tendenciákat felvillantani), vagy pedig megrekednek az esettanulmányok felsorolásánál, ami viszont a vizsgálódáshoz szükséges teoretikus keretek megteremtésének szab gátat (Dickinson 2002: 4.). Pei érezhetően szintetizálni próbálta ezt a két megközelítésmódot, felemás sikerrel. Könyvének első három fejezete strukturális-történeti narratívában magyarázza a rendszerszintű korrupció megjelenésének legfőbb okait, megvilágítja a politikai és üzleti szférák képviselőinek összejátszási mechanizmusait, számba veszi azokat az intézményes változásokat, amelyek az 1980-as évek alatt végbemenve elvezettek a későbbi évtizedek haveri kapitalizmusához. Az ezt követő fejezetekben részletesen megismerünk több tucat korrupciós ügyet és azok résztvevőit, amelyek az utóbbi években megrázták a kínai közvéleményt, ám ezek közül csak a legkiemelkedőbbekkel foglalkozott bővebben a nemzetközi sajtó. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a vizsgálatok nemegyszer évtizedekkel korábbra datálható visszaéléseket tárnak fel, az olvasó számára ezek értelmezése különösen nehéz feladat. Mindemellett a bemutatott esetek tökéletesen illeszkednek a könyv elején felvázolt elméleti keretekhez, és megfelelően demonstrálják a legfőbb elméleti belátásnak gyakorlati relevanciáját.

A rendszerszintű korrupció eredetét Pei mind kronológiai, mind strukturális szempontból egy sor intézményes átalakításra vezeti vissza. Ezeket a reformokat a kínai vezetés az 1980-as évek elejétől kezdve hajtotta végre, java-részt a Teng Hsziao-ping által megindított gazdasági (és kisebb mértékben politikai) nyitás eredményeként, vagy annak folytatásaként. Pei szerint ezen reformok közös jellemzője volt, hogy azok fogalmi megalapozása pontatlan és átgondolatlan, végrehajtásuk pedig következtelen és felemás volt. Az átalakításoknak köszönhetően olyan konstellációk jöttek létre (a föld adásvételtől kezdve a hivatalnokok kinevezési mechanizmusáig), amelyekben nem tisztázódott megfelelően sem a „tulajdon”, sem a „tranzakció”, sem az „állam” fogalma és szerepe, sem pedig az egyén jogkörei és kötelezettségei. Ezek a zavaros felállások a gazdasági bűncselekmények és hatalmi visszaélések melegágyai lettek. Voltaképpen az történt, írja Pei, hogy a kínai vezetés az 1980-as években megkezdte az alapvető piaci feltételek kialakítását, és ennek érdeké-

ben egyszerre igyekezett *decentralizálni és privatizálni* a gazdasági, illetve bizonyos döntéshozatali folyamatokat. Ennek az eredménye viszont egy olyan intézményes struktúra lett, amelyben a használat és irányítás joga, valamint a *de jure* tulajdonlás jogköre elvált egymástól. Nagyon fontos megjegyeznünk, hogy ez nem formális privatizáció volt. Kínában ugyanis, az európai poszt-szocialista országokkal ellentétben, nem zajlott le jogtechnikailag és terminológiaiilag többé-kevésbé kielégítően tisztázott privatizáció. Sokkal inkább a tulajdonjogok decentralizációjáról és *de facto* privatizálásáról beszélhetünk, a *de jure* tulajdoni jogviszonyok átalakítása nélkül. A privatizációnak ezt a sajátos „kínai” útját nem valódi tulajdonjog, hanem csupán a használati jogok átruházódása jellemezte: a névleges tulajdonos továbbra is a kínai állam maradt, viszont a haszon már a tulajdont megszerző magánszemélyt illeti. A helyi pártvezetők érdekérvényesítő képességét radikálisan megnövelő decentralizáció és a zűrzavaros tulajdonjogi alaphelyzet együttállása egy állandó társadalmi feszültség létrejöttéhez vezetett. Folyamatos konfliktusforrás alakult ki ugyanis azok között, akik hivatalosan tulajdonolják az adott jószágot (névlegesen a Kínai Népköztársaság és a „nép”), illetve a privatizált javak valódi haszonélvezői között, akik a lehető leggyorsabb haszonszerzésben lettek érdekelték (helyi pártvezetők, párttagok, üzletemberek).

A másik folyamat, amely elősegítette a haveri kapitalizmus és a szisztematikus korrupció kialakulását a felemás privatizációval párhuzamosan zajló adminisztratív decentralizáció volt. A kínai vezetés 1984-ben döntött úgy, hogy decentralizálja a helyi szintű káderkiválasztás procedúráját. Ennek a reformnak kettős célja volt: egyrészt a legfelsőbb hatalmi szervek így kívántak még lojálisabb figurákat ültetni a helyi pozíciókba, másrészt a decentralizációtól a tartományi-megyei szintű nómenklatúra vérfrissítését, egyfajta menedzser-szemlélet elterjedését várták. Az átalakítás eredményeként valóban lazult a központi pártirányítás ellenőrzése, kialakult viszont egy túlzottan fragmentált és lokális szinten keményen hierarchizált döntéshozatali mechanizmus, amely súlyos visszaélésekre teremtett lehetőséget. A hivatali pozícióba való kinevezési jogokat ugyanis a központi kormányzat lokális szintekre delegálta, amivel az eggyel fentebbi adminisztratív szintről mindig lekötelezhető hivatalnokok döntéshozatali láncolata jött létre. Ez a struktúra a 90-es évek elejének tulajdonjogi reformjaival találkozva katasztrofális mértékű korrupciót szabadított el az állami adminisztrációban. Gyakorlatilag nem maradt olyan aspektusa a helyi szintű bürokrácia működésének, amely ne hordozna magában komoly korrupciós potenciált. Az alsóbb szintű hivatali pozíciók alig leplezett, elvileg illegálisnak számító adásvétel tárgyát képzik (a közvéleménybe ez a gyakorlat *maiguan maiguan* néven vonult be), a teljesítménykényszerbe kerülő, feljebb jutni kívánó hivatalnokok pedig kenőpénzzel puhítják a szigorú feletteseiket (vertikális korrupció). Az ehhez szükséges összegeket a tisztségviselők általában a helyzetbe hozott üzletemberekből és befektetőkből sajtolják ki, akik

cserébe maguk is gyakran hivatali pozíciókat vásárolnak (horizontális korrupció). A hivatali pozíciók adásvétele a lokális szintű tisztviselők igen komoly bevételi forrásává vált. Egy-egy hivatal „piaci” értékét a pozíció segítségével a lehető legrövidebb idő alatt kinyerhető mellékes jövedelmek mértéke határozza meg. Pei statisztikai ugyanakkor arra is rámutatnak, hogy nincsenek lényegi különbségek a döntéshozatali vertikum különböző szintjein tevékenykedő tisztviselők korrupciós bevételeinek aránya között. Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy az államigazgatásban valóban teljesen decentralizált módon zajlik az illetéktelen jövedelmek szerzése. A vertikális és horizontális korrupciók összefüggő láncolata ugyanakkor a rendszer mindegyik tagját bűnrészessé és zsarolhatóvá teszi, miközben a fragmentált döntéshozatali folyamatban az egyik bürokrata előnyhöz jutásához szükség van az összes többi hozzájárulására is. A korrupt hivatalnokokat így a haszonszerzésen túl összekapcsolja a közös lebukástól való folyamatos félelem, amely egyre hatékonyabbá teszi a visszaélések elfedését. Ahogyan arra Yong Gou 2008-as tanulmánya is rámutatott, az 1980-as évek óta folyamatosan növekszik a le nem leplezett korrupciós tevékenységek időtartama. Míg 1980-ban a lebukást megelőzően átlagosan 2,18 évig tartott a korrupciós aktivitás, 2002-ben öt (Gou, 2008), 2014-ben már majdnem nyolc évig működött zavartalanul egy-egy korrupciós hálózat. Ugyanakkor egy-egy korrupciós botrány kirobban(t)ása után a rendkívül kemény büntetések elkerülése céljából ez a kollegiális szolidaritás pillanatok alatt szertefoszlik, és a helyi irányítók általában kölcsönösen vallanak egymásra. A büntetések kiosztása viszont következetlen, hiszen sok esetben maguk a bűnüldöző és igazságszolgáltatási szervek is részesei a visszaéléseknek.

A hivatali kinevezések decentralizálása és a vertikális adminisztratív struktúrák sajátosságai mellett bizonyos horizontális jellegű konstellációk is fontos táptalaját adják az intézményes szintű korrupciónak. Amint arra Dickinson is felhívja a figyelmet, meglehetősen nagy átjárás tapasztalható az állami és az üzleti szférák között. Az 1990-es években rengeteg egykori párttagból lett vállalkozó, akik meglévő kapcsolati tőkéjüket rutinszerűen használták fel jogosulatlan gazdasági előnyök szerzésére. Ezeket az állami és pártbürokráciából érkező üzletembereket *xiahai*-oknak nevezik, vagyis olyan vállalkozóknak, akik úgymond „fejest ugrottak az üzlet óceánjába”. A hivatali kinevezések decentralizálásának köszönhetően ugyanakkor egyre több vállalkozó vásárolt magának valamilyen adminisztratív pozíciót, így egyengetve az üzleti érdekeltségeik útját. Ezeket a sikeres vállalkozókat a KKP és/vagy az állami adminisztráció már évtizedek óta gond nélkül kooptálja a soraiba, annak ellenére, hogy a pártideológia csak az utóbbi években kezdett el nyíltan a piaci mechanizmusok *meghatározó* (Davis, 2013) szerepéről beszélni. Ezt a kapcsolati tőke alapú üzletelést nevezik *guanxin*-nak (Root, 1996), amelynek során a gazdasági tevékenység sikerét és valamennyi fél számára való jövedelmezőségét az állami és az üzleti szereplők közti kölcsönös cinkosság kényszerű bizalma szava-

tolja. Az állami források folyamatos újraelosztásán alapuló gazdaságban néhány technológia-intenzív iparágtól (például az IT- és az elektronikai ipar), illetve bizonyos szolgáltatásoktól eltekintve az üzletemberek számára kulcsfontosságú, hogy az állami pénzcsapokat és engedélyezési jogköröket felügyelő tisztviselőkkel kellően szívélyes viszonyt alakítsanak ki.

Mindezeket a strukturális belátásokat Pei három konkrét szektor esetével szemlélteti: a földtulajdonlás és a bányászati jogok liberalizálása, illetve az állami tulajdonú vállalatok (*state owned enterprises*, továbbiakban: SOE) átstrukturálása kapcsán mutatja be a szerző a rendszerszintű korrupció kialakulásának okait és működésének jellegzetességeit. Az utóbbi évtizedek urbanizációjának és ipari fejlesztéseinek köszönhetően a privátszféra számára felértékelődött az állami földtulajdon megszerzésének fontossága. Az állami földtulajdonlási monopólium fellazítása az 1980-as évek közepén kezdődött, majd kisebb-nagyobb intenzitással voltaképpen még napjainkban is tart. Pei felhívja a figyelmet a tulajdonviszonyok átalakításának fokozatosságára. Az egymást követő, ugyanakkor a korábbi rendelkezésekből eredő túlkapaszkodásokat mindig korrigálni akaró reformintézkedések, valamint ezek felemás végrehajtása nagyban hozzájárultak a korrupció eszkalálódásához. A föld- és ingatlantulajdonlás liberalizálása a fentebb már bemutatott módon zajlott: a reformok következtében fokozatosan elváltak egymástól a tulajdonlás és a használat körei. Az ingatlanokat és a földterületeket hivatalosan továbbra is az állam tulajdonolja, viszont azok használati joga, és az abból származó jövedelmek adásvétel tárgyává váltak. A földhasználati jogok nem transzparens módon zajló transzfere (a nyilvános árverések például a legutóbbi évekig ritkaságnak számítottak) különösen a 2000-es évek ingatlanár-robbanásai miatt a helyi kormányzatok egyik legfontosabb bevételi forrásává vált. A decentralizációnak köszönhetően az egyes ingatlantulajdonok felett számos kormányzati entitás gyakorol ellenőrzést, így az ingatlanfejlesztők sokszor csak valamennyi érdekelt hivatal korrumpálásával tudják megszerezni a kívánt tulajdon feletti használati jogot. A kenőpénzek viszont soha nem a tartományi-megyei kasszában, hanem a megvesztegetett hivatalnokok zsebében landolnak, komoly pénzügyi károkat okozva ezáltal a központi költségvetésnek.

Ugyanez a felemás és rosszul definiált privatizációs folyamat zajlott le a bányászati és nyersanyag kitermelési jogok liberalizációja esetében is (különösen a szénbányászat vonatkozásában). Az ország folyamatosan növekvő nyersanyagigénye miatt a központi kormányzat már az 1970-es évek végén elkezdett lemondani a szénkitermelési monopóliumról. A KKP vezetői meglehetősen hamar felismerték, hogy a növekvő igényeket bizonyos fokú liberalizáció nélkül lehetetlen lesz hosszabb távon kielégíteni. Ez a belátás javarészt Kína geológiai és nyersanyag-kitermelési struktúrájából adódott. Az ország területén kevés a nagy kiterjedésű, összefüggő, olcsón kitermelhető szénmező, ezért rengeteg kisebb (és gyakran illegálisan vagy féllegálisan működő) szénbánya üze-

mel az országban. Az átalakítások itt is fokozatosan és zavaros módon történtek. A kormányzat először a közösségi kitermelési jog megszerzését engedélyezte (például a települési kollektívák részére), majd az 1980-as években egyre nyitottabbá tette a jogok megszerzését a magánbefektetők számára is. 1996-tól a magánszemélyek már nem csak az államtól, hanem egymástól is megvehették a bányahasználati jogokat, egy 1998-as szabályozás pedig a területileg illetékes helyi irányítószervek illetékességi körébe delegálta a kitermelési jogok adásvételének engedélyezését. A helyi szintű államigazgatási szervek megnövekedett szerepe természetesen ebben a szektorban is megállíthatatlanul burjánzó korrupcióhoz vezetett: az egymással versengő magánbefektetők és bányászkollektívák a helyi tisztségviselőket megvesztegetve igyekeznek a lehető legkedvezőbb feltételekkel hozzájutni a kitermelési jogokhoz.

Az államilag tulajdonolt vállalatok átstrukturálása kapcsán elszabaduló korrupció sok szempontból hasonlít a fentebbi két példához. A jelenleg több mint 150 000 SOE helyzetének elemzése gyakran visszatérő téma a kínai gazdasággal foglalkozó szakértők körében. Olyan állami vagy tartományi szinten tulajdonolt vállalatokról van szó, amelyek közül rengeteg évtizedek óta képtelen megállni a helyét a piaci viszonyok között, ugyanakkor veszteségeiket a társadalmi feszültségektől tartó kormányzat folyamatosan újrafinanszírozza. Ezeknek a vállalatoknak a működése nagyban hozzájárul az utóbbi években már komoly világpiaci anomáliákat okozó kapacitástöbblet (főleg az acélgyártásban).² A veszteséges SOE-k pénzügyi eszközeinek korlátozott privatizálása az 1990-es évek elején indult, amikor a tartományi szinten tulajdonolt vállalatok adósságait helyi forrás-átcsoportosításokkal már csak nagy nehézségek árán lehetett finanszírozni. A kisebb SOE-k bújtatott privatizálása tulajdonképpen azt jelentette, hogy az állam engedélyezte a vállalatok számára a lízingelést, jelzáloghitel felvételét, bizonyos pénzügyi eszközök eladását, miközben a vezetőségek döntéshozatali jogköre folyamatosan bővült. A korlátozott reformok ellenére az ezredforduló idejére még tovább romlott a SOE-k helyzete. Ekkor kezdett elterjedni az ún. *zhuada fangxiao* („fogd a nagyot, engeddd el a kisebbet”) gyakorlata, amelynek értelmében a központi kormányzat intenzív ütemben kezdte el privatizálni a veszteséges kis és közepes méretű vállalatokat, javarészt a piaci folyamatokra bízva azok további sorsát. A kisebb SOE-k privatizálása és átstrukturálása a hatalmi decentralizáció értelmében megint csak a helyi kormányzati szervek feladata lett, amelyek súlyos csúszópénzek bevasalása mellett nyomott áron adták tovább az állami cégeket a jó összeköttetésekkel rendelkező helyi vállalkozóknak. A SOE-k privatizálása kapcsán újraismétlődött a már jól ismert mintázat: a helyi szervek túlkapásait és az elszabaduló korrupciót a központi kormányzat kisebb-nagyobb sikerrel utólagosan próbálta fékezni. Egy 2005-ös szabályozás jelentősen szigorította a veszteséges állami vállalatok tulajdonosi szerkezetével kapcsolatos átalakítások lehetőségeit, ugyanakkor a kormány továbbra sem volt hajlandó

formális és áttekinthető módon szabályozni a kisebb és közepes méretű SOE-k átstrukturálásának (értsd: bújtatott privatizációjának) folyamatát.

A kínai haveri kapitalizmusban intézményesült korrupciónak természetesen komoly társadalmi következményei vannak. Ezek egyik legsúlyosabbika, hogy a gazdasági elit és a politikai irányítószervek közti erőterben megjelennek a kínai alvilág képviselői is, miközben a korrupcióellenes ellenőrző és végrehajtó szervek a legutóbbi évekig képtelenek voltak érdemi és a hatalmi érdekektől független vizsgálódások lefolytatására. Az összejátszásokra építő rendszer eleve nem adott jogosítványokat arra, hogy az ellenőrző szervek hatékonyan deríthessék fel a gazdasági bűncselekményeket. A helyi gazdasági ellenőrző bizottságok a helyi párttisztviselők fennhatósága alatt álltak, miközben ezeknek a bizottságoknak többek között éppen a helyi politikai elit gazdasági ügyeit kellett volna vizsgálnia. Mivel az ellenőrzést végző hivatalnokoknak ezáltal olyan politikai tisztségviselőket kellett monitorozniuk, akikről saját pozíciójuk és előmenetelük is függött, a bűncselekmények felderítési rátája Hszi Csin-ping korrupcióellenes hadjáratáig rendkívül alacsony volt. A főtitkár kampányának köszönhetően a helyi fegyelmi szervezetek vezetői függetlenebbé váltak a pártstruktúrától, illetve az a gyakorlat is kezd meghonosodni, hogy az ellenőrző tisztviselők rotálódva működnek az egyes tartományok között, megszüntetve ezáltal a helyi pártszervezet iránti elköteleződésüket.

Pei könyvének legfontosabb és egyben leginkább támadható tézise az a feltételezés, hogy az intézményesült korrupció végső soron a rendszer összeomlásához fog vezetni. Itt egy fontos megkülönböztetésre kell felhívni a figyelmet. Korántsem mindegy ugyanis, hogy maga a rendszerszintű korrupció, vagy pedig a pártvezetésnek a visszaélések ellen folytatott kampánya fog a jelenlegi rendszer széteséséhez vagy radikális átalakulásához vezetni. A különbség akkor válik igazán élessé, ha a haveri kapitalizmus korrozív és társadalmat romboló jellegét hangsúlyozó Pei álláspontját összevetjük az egyik legelismerőbb Kína-szakértő, David Shambaugh véleményével. Egy azóta rendkívül sokat vitatott 2015-ös cikkében Shambaugh ugyanis amellet érvel, hogy nem is annyira maga az intézményesült korrupció, hanem inkább a pártvezetés demagóg és hatalmi érdekekkel átszőtt korrupcióellenes küzdelme fog a kommunista párt gyors bukásához vezetni (Shambaugh, 2015). Shambaugh szerint Hszi Csin-ping kampánya tulajdonképpen a vég kezdetét jelenti a KKP számára. A Teng Hsziao-ping óta a legnagyobb hatalommal rendelkező Hszi Csin-ping úgy igyekszik megvalósítani a peresztrojkát és az új „kínai álmot”,³ írja Shambaugh, hogy eközben lehetőleg ne váljon Kína Gorbacsovjává. A karizmatikus pártfőtitkár despotizmusa és a visszaélésekkel szembeni kemény fellépése feloldhatatlan ellentétben áll a morális tartását végképp elvesztő, a lebukástól paranoid módon rettegő és a vagyonát (vagy egyre inkább saját magát) külföldre menekítő gazdasági és pártelit magatartásával. Shambough nem tartja kizártnak, hogy a szisztematikus összejátszásokra alapuló gazdaság-

szerveződés *status quo*ját esetleg túlzottan felbolydító Hszi Csin-pinget még a hivatalosan esedékes 2021–22-es vezetőváltás előtt puccsal vagy valamilyen belső intrikával távolítsák el a párt éléről, amely jelen pillanatban beláthatatlan következményekkel járna a pártállam számára.

Egy esetleges összeomlásban Pei lényegesen kisebb szerepet tulajdonít a pártvezetőség korrupcióellenes küzdelmének. Azt ugyanakkor a szerző is elismeri, hogy a kormány szelektíven és tüneti módon próbálja kezelni az ország rendszerszintű és legsúlyosabb problémáját, amelyből a jelenlegi establishment jóformán minden tagja profitál valamilyen módon. A gazdasági növekedést és a lakossági életszínvonal gyors emelését minden mással szemben előtérbe helyező posztmaoista gazdaságirányítási paradigma legfőbb sarokpontja ugyanis éppen a hatalmi és tulajdonjogi decentralizáció, illetve az implicit privatizáció volt, amely az intézményesült korrupció és a gazdasági-politikai szférák közti összejátszás legfőbb előidézőjévé vált. Pei könyvében többször is hangsúlyozza, hogy demokratikus és transzparens intézmények nélkül lehetetlen hatékonyan küzdeni a korrupció ellen, márpedig a mostani pártvezetés sok szempontból éppen hogy erősíteni próbálja a társadalom feletti ellenőrzést. Abban viszont mind Pei mind Shambaugh egyetért, hogy akár a mindent átható korrupciónak, akár az ellene zajló kampányoknak köszönhetően következik be valamilyen radikális fordulat Kínában, a közvetlen következmények rendkívül súlyosak és az egész világra kihatóak lesznek.

Első pillantásra kézenfekvőnek tűnhet a kelet-európai pártállamok összeomlását követő események alapján forgatókönyveket vázolni egy kínai rendszerváltás lefolyására, ám az analógia több szempontból félrevezető lehet. A posztszocialista országok némelyikében az 1990 utáni demokratikus kormányzatok által levezényelt átfogó és hivatalos privatizációs programok vezettek oligarchisztikus viszonyokhoz, miközben a rendszerváltások utáni években mindegyik állam kisebb-nagyobb gazdasági válságokat élt át. Ezzel szemben Kínában nem zajlott le átfogó privatizáció, az intézményes korrupció pedig a több mint két évtizede tartó gazdasági bővülés és a növekvő jólét időszakában indult burjánzásnak. Az egykori szovjet országokban az állami tulajdon illetéktelen megszerzése a szocialista rendszerek összeomlása *után* zajlott, Kínában viszont egy poszttotalitárius rezsim regnálása idején megy végbe egy hasonló folyamat. További lényeges különbség, hogy a posztszocialista országokban a privatizáció körüli visszaélések centralizált módon történtek, és alapvetően egy szűkebb vállalkozói kör, illetve ezek klientúrái építettek ki az állami tulajdon romjain prosperáló üzleti birodalmakat. Kínában a decentralizációs tendenciák miatt sokkal szélesebb rétegek érdekeltek az összejátszások sorozatán alapuló haszonszerzésben és hivatali előmenetelben, amely jóval beágyazottabb és kiterjedtebb korrupciós hálózatokat eredményez.

Pei nem bocsátkozik találgatásokba, hogy egy – a mindent elborító korrupciónak köszönhető – társadalmi robbanás miatt milyen irányokat vehet Kína

politikai fejlődése. Azt viszont többször leszögezi, hogy a jelenlegi felállásból profitáló politikai, gazdasági és adminisztratív elit semmilyen érdemi demokratikus átalakulást nem fog önszántából megindítani. Ami bizonyosnak tűnik az az, hogy a rendszer mostani nyertesei hosszabb távon nyeregben maradnak, bármilyen változások következnek is be Kínában. „A régi rend forradalmi megdöntése valószínűleg nem fog egy liberális demokráciához vezetni. A haveri kapitalizmus örökségeként a régi rendszer alatt törvénysértő módon óriási vagyonokat felhalmozó elit túlzott befolyással fog rendelkezni egy esetleges demokratikus rendszerben, amely éppen ezért valószínűleg nem lesz hosszú életű.” (Pei, 2016: 268.)

JEGYZETEK

- ¹ Po Hszi-laj, csakúgy, mint Hszi Csin-ping az ún. „kis hercegek” közé tartozott (vagyis mindketten a Mao Ce-tung legszűkebb köréhez tartozó politikusok leszármazottai). Az országos szinten igen népszerű Po Hszi-laj bebörtönzése előtt a csungkingi pártszervezet vezetője, korábban kereskedelmi miniszter volt, aki tartományában sikeres jóléti (és nem melleleg korrupció-ellenes) kampányokat folytatott le. 2012-ben esedékes volt a KKP Politbúró Állandó Bizottságába történő beválasztása, amellyel a rendkívül bonyolult utódlási szabályok szerint Hszi Csin-ping legfőbb vetélytársává vált volna. Karrierjének azonban éppen a megválasztása előtt egy zavaros diplomáciai botrány vetett véget, amelynek eskalálódása során az állami média emberöléssel, befolyással való üzérkedéssel és természetesen korrupcióval vádolta meg Po Hszi-lajt, akit kizártak a KKP-ből, majd életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték.
- ² <http://www.economist.com/blogs/economist-explains/2016/05/economist-explains-4>
- ³ Hszi Csin-ping 2012-es pártfőtitkárrá választásakor hirdette meg a kínai nemzet nagy megújódását, amelynek célja, hogy 2021-re Kína „mérsékelt jóléti”, 2050-re pedig teljesen modern állammá váljon. Ehhez meg kell szüntetni a kínai társadalmat sújtó belső feszültségeket, melynek egyik sarokpontja éppen a korrupció visszaszorítása lenne.

IRODALOM

- Davis, Bob (2013): Beijing Endorses Market Role in Economy. *The Wall Street Journal*. <https://www.wsj.com/articles/SB10001424052702304644104579193202337104802>
- Dickinson, Bruce (2003): *Red Capitalists in China: The Party, Private Entrepreneurs, and Prospects for Political Change*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Gou, Young (2008): Corruption in Transitional China: An Empirical Analysis. *The China Quarterly*, No. 194 (Jun., 2008), 349–364.
- Root, Hilton (1996): Corruption in China: Has It Become Systemic? *Asian Survey*, Vol. 36., No. 8. (Aug. 1996), 741–757.
- Shambaugh, David (2015): The Coming Chinese Crackup. *The Wall Street Journal*. <https://www.wsj.com/articles/the-coming-chinese-crack-up-1425659198>

ÚJ KÖNYVEK VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

2017. 2. negyedév
Összeállította: Kusztor Éva
Lezárva: 2017. május 15.

JOG JOGTUDOMÁNY

BUDAI Balázs Benjámin: A közigazgatás újragondolása
Alkalmazkodás, megújulás, hatékonyság
Budapest, Akadémiai Kiadó, 2017. 388 p.

HOMICSKÓ Árpád Olivér: A magyar társadalombiztosítási és szociális
ellátások rendszere
Budapest, L'Harmattan, 2017. 424 p.

KUKORELLI István: Hány éves az Alaptörvény?
A régi-új kérdése az alaptörvényben
Budapest, Gondolat, 2017. 286 p.

KÖZGAZDASÁGTAN

ENGELS, Jens Ivo: A korrupció története
Budapest, Corvina, 2016. 444 p.

GYÖRFFY Dóra: Bizalom és pénzügyek
Válság és válságkezelés az Európai Unióban
Budapest, Typotex, 2017. 259 p.

KAMPFNER, John: Gazdagok
A pénz, a siker és a hatalom 2000 éves története
Budapest, Partvonal, 2016. 612 p.

MARTIN Ford: Robotok kora
Milyen lesz a világ munkahelyek nélkül?
Budapest, HVG, 2017. 352 p.

RÉTYI, Andreas von: George Soros
Budapest, Pesti srácok, 2017. 248 p.

STIGLITZ, Joseph E. GREENWALD, Bruce C.: A tanuló társadalom megte-
remtése. A növekedés, a fejlődés és a társadalmi haladás kérdéseinek új
megközelítése
Budapest, Napvilág, 2017

TÓTH Gergely: Gazdasággép. A fenntartható fejlődés közgazdaságtanának
kettős története
Budapest, L'Harmattan, 2016. 300 p.

POLITIKATUDOMÁNY

BÖRÖCZ József: Hasított fa. A világrendszer-elmélettől a globális struktúra-
váltásokig
Budapest, L Harmattan, 2017. 432 p.

BUDAI-SÁNTHA János: Kapitalizmus előtt-alatt-után
Budapest, K.U.K. Kiadó, 2017. 496 p.

EGEDY Gergely, GÁLIK Zoltán: Nagy-Britannia és az európai integráció.
A csatlakozástól a BREXIT-ig
Budapest, L Harmattan, 2017. 200 p.

KISS Ambrus: Nem kell nemzeti minimum
Budapest, L Harmattan, 2017. 210 p.

KISS Mária Rita (szerk.): Magyar kereszténydemokraták és 1956
Budapest, Gondolat, 2017. 380 p.

KOŁAKOWSKA, Agnieszka: Kultúrák háborúi és más harcok
Budapest, Örökség Kultúrpolitikai Intézet, 2017.290 p.

SCHWENDTNER Tibor(szerk.): Hatalom és filozófia. Hermeneutikai,
fenomenológiai megközelítések
Budapest, L Harmattan, 2017. 194 p.

SIMON Zoltán (szerk.): Az Európai Unió a világban. Uniós külkapcsolatok a
21. században. (Föld-rész könyvek sorozat)
Budapest, L'Harmattan, 2017. 366 p.

SNYDER, Timothy: A zsarnokságról. Hús lecke a huszadik századból
Budapest, XXI. Század Kiadó, 2017.

SZERLETICS Antal: Paternalizmus. A másokról való gondoskodás erkölcsi
határai (Recta Ratio-sorozat)
Budapest, Gondolat, 2017. 178p.

TARJÁN András (szerk.): Csináljanak végre valamit! [hogy érezzék a
szabadság az ő ügyük]
Budapest, K.U.K. Kiadó, 2017. 328 p.

Identitás, konfliktus és politikai közösség
Kolozsvár, Pro Philosophia, 2017. 324 p.

POLITIKATÖRTÉNET

CSIKÓS Gábor, KISS Réka (szerk.), KOVÁCS József (szerk.): Váltóállítás
Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben
Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 2017. 780 p.

CSUNDERLIK Péter: Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták. A Galilei
Kör története (1908–1919)
Budapest, Napvilág, 2017. 400 p.

LAGZI István: Francia menekültek Magyarországon 1940–1945
Szeged, JATE Press, 2017., 558 p.

KŐBÁNYAI János(szerk.): Holokauszt olvasókönyv
Budapest, Múlt és jövő, 2017. 792 p.

KALMÁR Zoltán: Zsidók Palesztinában. A cionista vízióktól a zsidó államig
Budapest, Gondolat, 2017. 152 p.

RUBENSTEIN, Joshua: Sztálin utolsó napjai
Budapest, Európa, 2017.

PUBLICISZTIKA, ÉLETRAJZ, RIPORT

BÁLINT László: A „Bolsevik banzáj” Állambiztonsági történetek
Budapest, Magánkiadás, 2017. 192 p.

BÁNÓ Attila: Családban a nemzet
Budapest, Athenaeum, 2017. 288 p.

DEBRECZENI József: A szürke dominanciás
Budapest, De.hu könyv, 2016. 256 p.

FARKAS György: Így éltünk a vas és acél országában. Ismeretlen képek az
ötvenes évekből
Budapest, Kossuth, 2017. 104 p.

NAPOLEONI, Loretta: Emberkereskedők. Hogyan tették a dzsihádisták és
az Iszlám Állam milliárdos üzletté az emberrablást és az embercsempészetet
Budapest, HVG, 2017. 320 p.

NÓGRÁDI György: Szerencsénk volt, túléltek...
Budapest, Kossuth, 2017. 288 p.

ORMOS Mária: Remények és csalódások
Budapest, Kossuth, 2017. 336 p.

POPOVICS, Szrgya: Útmutató a forradalomhoz. Hogyan lehet tejberizs,
Lego figurák és más erőszakmentes eszközök segítségével közösségeket
mozgósítani, diktátorokat megbuktatni vagy egyszerűen megváltoztatni a
világot
Budapest, Göncöl, 2017. 252 p.

SZABAD György: Aradtól az Országgyűlésig
Budapest, Magvető, 2017. 288 p.
(Tények és Tanúk)

SZOCIOLÓGIA TÁRSADALOMLMÉLET

CSIZMADIA Norbert: Geopillanat. A 21. század megismerésének térképe
Budapest, L' Harmattan, 2016. 408 p.

DÁVID Beáta, Barna Ildikó, Bóné Veronika, Hegedűs Réka, Izsák Éva:
A rendszerváltás családtörténetei. Huszonöt év Budapest árnyékában
Budapest, L'Harmattan, 2016. 164 p.

FERGE Zsuzsa: Magyar társadalom- és szociálpolitika (1990–2015)
Budapest, Osiris, 2017.

FROMANN, Richárd: Játékoslét. A gamifikáció világa
Budapest, Typotext, 2017. 213 p.

FÜLÖP József, MÉSZÁROS Márton, TÓTH Dóra(szerk.): A szél fúj ahová
akar
(Bölcsészettudományi dolgozatok)
Budapest, L'Harmattan, 2017. 292 p.

KIRÁLY Zoltán: Kivándorolt magyarok nyomdokaiban
Győr, Publio, 2016. 239 p.

KLAUSZ Melinda: Megosztok, tehát vagyok. Szakértői kérdések és válaszok
a közösségi médiáról
Budapest, Athenaeum, 2017. 350 p.

LÁNYI András: Elképzelt közösségeim
Budapest, Scolar, 2016. 224 p.

LENDVAI, Paul: Új honfoglalás
Budapest, Noran Libro, 2016. 244 p.

LUKÁCS Gergely Sándor: Roma Foglalkoztatási Stratégia
Budapest, Gondolat, 2017. 336 p.

SCULL, Andrew: Az örület kultúrtörténete. A Bibliától Freudig, a bolondok-
házától a modern orvostudományig
Budapest, Corvina, 2017. 556 p.

TARRÓSY István: Afro-ázsiai dinamikák
Pécs, IDR Publikon, 2017. 240 p.

A civilek hatalma – A politikai tér visszafoglalása
Budapest, Noran Libro, 2016. 336 p.

ABSTRACTS

ANDRÁS BOZÓKI–DÁNIEL HEGEDŰS
The Externally Constrained Hybrid Regime
Political Regime Typology and the Case of Hungary

Our study focuses on the ever-widening grey zone between democracy and dictatorship, and applies the findings of the scholarship on hybrid regimes to the characteristics of the Orbán-regime. The issue of democracy and dictatorship is not an “either-or” problem; rather it is one that can be best described along a continuum. We argue that, due to its hitherto overlooked characteristics, the Orbán-regime belongs to a class of its own among hybrid regimes. The unique properties of this Hungarian hybrid regime follow from the fact that it is part of the European Union, which is made up of democratic member states. Since member states transfer parts of their sovereignty to the European Union, the EU is a site of both “domestic” and “foreign” policy-making, that is, as regime theory suggests, it is both the context in which the Hungarian government operates and an integral part of the Hungarian regime itself. Consequently, the EU functions as a “regime sustaining” and “regime constraining” factor for Hungary, which compels us to describe the current governmental structure of Hungary as an “externally constrained hybrid regime”.

Keywords: hybrid regime, Orbán regime, European Union, democracy, autocracy, dictatorship, multi-level policy, externally constrained

ZSÓFIA PAPP
Show me Your Campaign, and I'll Tell You Who You Are!
Campaign Personalisation and Legislator Activities in Hungary

Campaign personalisation is often perceived as those actions through which parliamentary representatives can attract a personal vote. It may imply that a representative is willing to deviate from the party line and focus more on particular goals, for instance local constituency issues. The main question of this paper is whether we can expect MPs who personalise their campaigns to behave differently when elected than those following the party line during election time. The Hungarian data from the Comparative Candidates Survey is used to measure personalised campaigning at the 2010 general elections. Multivariate models explain constituency orientation in attitudes, voting dissent

at roll-call and the local orientation of parliamentary questions. The findings indicate that personalised campaigns do not imply a more intensive focus on the constituency in parliament, nor a greater willingness to deviate from party lines. This in turn raises serious doubts about the extent to which voters can select the appropriate candidates on the basis of the election campaign.

Keywords: campaign; personalisation; parliamentary questioning; voting unity; constituency orientation

ANDRÁS HAJDÚ

Could the Nationalists of Europe Unite?
The Radical Right Groups in the European Parliament

In the last few years it has been increasingly recognised that European integration and the changes in the European Union have brought about changes to the political parties in Europe. On the one hand, the European Parliament offers a new career path for politicians, while at the same time the Groups in the European Parliament and the Europarties also have an impact on political parties (Ladrech, 2012). However, the international alliances and organisations of the radical right have received limited academic attention to date, and those researchers who have dealt with the topic have generally claimed that, because of their nationalism and authoritarian political style, these parties are unable to create a stable, extensive and long-standing supranational political formation (Mudde, 2007; Almeida, 2010; Startin, 2010). This article aims to explore the patterns of the cooperation of the radical right parties in the European Parliament, as well as to present how the findings on the Europe of Nations and Freedom (ENF) group complement or modify existing knowledge in this field.

Keywords: radical right; European Parliament; parliamentary group

SZILVIA HORVÁTH

The Prospects and Limits of Democracy

Democracy is the key concept for our contemporary political practices, and its roots can be traced back to classical Greek – primarily Athenian – politics. Despite the significant differences, classical political thought may serve as a valuable tool for reinterpreting contemporary democratic ideas in the new era of instability of democratic values. In classical democracy the public and the political are intertwined, and each citizen has equal access to the realm of politics. As a result there are plenty of modes and opportunities for political action available to them, which makes participation in politics a way of life. The power of the people – as expressed in the concept of democracy – means both the ‘capacity to

do things' (in the words of Josiah Ober), that is, initiating politics in the common realm, and at the same time the responsibility for the decisions made there.

Keywords: democracy, classical political thought, participation, political debate, politics as a way of life

MÁTÉ SZAKÁLI

The Relationship between Islam and the West in the Thoughts of 'Martin Luther of Islam'

The Main Views of Abdolkarim Soroush about Religion and Democracy

Religious, cultural, social, economic and political interaction between Islam and the West, at different levels and in various forms, is a centuries old phenomenon. In the 21st century, the interactions are no less intense and relevant, shaping further the pattern of the Islam-West puzzle. However, in the post-September 11 context the discourse is increasingly framed in terms of an "us and them" issue. This paper analyzes the main thoughts of Abdolkarim Soroush (1945-), a leading, controversial and influential Muslim scholar from Iran on the relations between Islam and the West. After a brief overview of his life, Soroush's essential claims will be analyzed in a broader context regarding the „us and them" discourse, and the relationship between religion and politics; in a narrower aspect regarding the concept of West-toxication. The aim of this paper is to show how this scholar, who is often dubbed by both supporters and critics the "Martin Luther of Islam", frames the problem.

Keywords: Islam, Iran, West, democracy, religion, political philosophy

ATTILA ANTAL

The Study of Populism in the Perspective of Democratic Theory

Our thinking about democracy has been fundamentally reshaped by populism, and the relationship between populism and democracy has become one of the key questions in the academic literature. This study aims to provide an overview of key features of the political literature that foregrounds populism in the context of democracy. It is important to stress that this is only one part of the literature on populism: many consider populism as a distinct ideology or as a technique of political communication; this review will only consider research that connects populism directly with democracy, which I consider to be important to bring us to a fuller understanding of the phenomenon. This study will highlight in particular two streams of thinking, one characterizing populism as a 'pathology' of democracy, the other theorizing it as a subtype of democracy.

Keywords: populism, democracy, theory of democracy, populist democracy

CONTENTS

HYBRIDIZATION

- *Bozóki, András–Hegedűs, Dániel: The Externally Constrained Hybrid Regime: Political Regime Typology and the Case of Hungary* 7

ELECTIONS AND PARLIAMENTARY WORK

- *Papp, Zsófia: Show me Your Campaign, and I'll Tell You Who You Are! Campaign Personalisation and Legislator Activities in Hungary* 35

RADICALISM IN EUROPE

- *Hajdú, András: Could the Nationalists of Europe Unite? – The Radical Right Groups in the European Parliament* 63

POLITICAL THEORY

- *Horváth, Szilvia: The Prospects and Limits of Democracy* 91

HISTORY OF IDEAS

- *Szakáli, Máté: The Relationship between Islam and the West in the Thoughts of 'Martin Luther of Islam' – The Main Views of Abdolkarim Soroush about Religion and Democracy* 111

LOOKING OUT

- *Antal, Attila: The Study of Populism in the Perspective of Democratic Theory* 129

BOOK REVIEW

- *Bósz, Anett: The War of Political Systems – Our Future in the Stars? (Tóth, Csaba: A Sci-fi politológája / The Political Science of Sci-fi)* 151
- *Farkas, Tamás: (State)capitalism Based on Buddies (Minxin Pei (2016): China's Crony Capitalism: The Dynamics of Regime Decay)* 159

BOOK WATCH 172

ABSTRACTS 176

SZERZŐINKHEZ

(A PUBLIKÁLÁS FELTÉTELEI)

1. A Politikatudományi Szemle című referált folyóirat magyar nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyvrecenziókat – fogad el.
2. A kéziratok minimális terjedelme tanulmányok esetén 40 000 karakter, recenziók esetén 15 000 bruttó (azaz szóközökkel együtt értendő) karakter. A kéziratok maximális terjedelme tanulmányok esetén 50 000, kivételes esetben 60 000 leütés, a recenzióké pedig 25 000 leütés lehet. Az egyes szakterületeket áttekinteni kívánó „state of the art” illetve a „review of article” műfajú szövegek esetében a minimális karakterszám 30 000 a maximális 50 000 bruttó leütés lehet.
3. A kéziratokat Word formátumban kérjük a *posze@mtapti.hu* címre elküldeni.
4. A kéziratnak tartalmaznia kell:
 - a. egy magyar szöveg-összefoglalót;
 - b. egy angol nyelvű szöveg-összefoglalót (abstract);
 - c. kulcsszavakat, valamint
 - d. a szerző titulását és pontos munkahelyi adatait. A szerző neve a tanulmány felett szerepeljen.
5. Szöveg közbeni kiemelésként *dőlt betű* alkalmazható; ritkítás, aláhúzás, vastag betű, csupa nagybetű csak egészen kivételes esetben fogadható el.
6. A közvetlen hivatkozásokat a szövegtörzs tartalmazza, ezek ne jegyzetekben szerepeljenek. Minden idézetet, hivatkozást igénylő állítást vagy kifejezést követően zárójelben tüntessék fel a szerző vezetéknévét, az idézett vagy hivatkozott mű publikálásának évszámát és – ha szükséges – az idézett oldalakat a következő formában: (Arendt, 1992: 25.) vagy (Arendt, 1992: 135–138.).
7. A jegyzetek a főszöveg kiegészítéseit tartalmazzák (tehát nem hivatkozásokat). A jegyzetek helyét a tanulmányon belül felső indexben lévő arab számmal jelöljük (így: ¹), a jegyzeteket pedig kérjük a szöveg végén számozott formában elhelyezni. Indokolt esetben lábjegyzet alkalmazható, amelyet – ha csak kis

számban fordul elő – a szövegben csillaggal (*) kell jelölni, s az oldal alján kell elhelyezni.

8. Kérjük, hogy a felhasznált irodalom jegyzéke csak a ténylegesen hivatkozott publikációkat tartalmazza. Az explicit módon hivatkozott forrásokon kívül az irodalomjegyzék legfeljebb még 10–15 forrásmegjelölést tartalmazhat.

9. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén közöljük, a következőképpen oldva fel a szöveg közti utalásokat:

a. könyveknél:

Arendt, Hannah (1992): *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa.

b. tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek esetében: Mickiewicz, Ellen (2000): Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia. In: Richard Gunther and Anthony Mughan (eds.): *Democracy and the Media*. Cambridge, Cambridge University Press.

c. folyóiratban megjelent tanulmány esetében:

Selck, J. Torsten (2004): On the Dimensionality of European Union Legislative. *Journal of Theoretical Politics*, vol. 16., no. 2. April, 203–222.

10. A táblázatokat és az ábrákat megfelelően formázva, az eredetüket feltüntetve, a szövegbe építve kérjük. A fekete-fehér ábrákat Excel formátumban, a közlés előtt kérjük mellékelni. A táblázat formázási szabálya:

1. táblázat. Cím.

elnevezés	adat 1	adat 2
párt 1	33,0	0,33
párt 2	34,0	0,34
párt 3.	33,0	0,33
Összesen	100,0	1,00

* megjegyzés.

Forrás:

11. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek szerzők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz. A két opponens egybehangzó elutasítása esetén a kéziratot nem publikáljuk.

12. Kézirat beérkezési és lehetséges közlési határideje.

beérkezési határidő	a közlés első lehetséges határideje
január 15.	első szám
március 15.	második szám
május 31.	harmadik szám
szeptember 15.	negyedik szám

A szerkesztőség fenntartja magának a jogot, hogy az egyes cikkek közlési sorrendjét, maga határozza meg.

13. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet. Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.

Folyóiratunk megvásárolható az alábbi könyvesboltokban, ára 750 forint,
előfizetőknek 650 forint.

Előfizethető a szerkesztőség postacímén (*Budapest, Pf. 694/115*),
valamint a *posze@mtapti.hu* e-mail címen.

Az előfizetés ára egy évre: 2600 forint.

L'HARMATTAN KÖNYVESBOLT

Bp., V., Kossuth Lajos u. 14–16.

ELTE TáTK HALLGATÓI BOLT

Bp., XI., Pázmány Péter sétány 1/a.

ELTE BTK Könyv- és Jegyzetbolt

Bp., V., Múzeum krt. 6–8.

GONDOLAT KÖNYVESHÁZ

Bp., V., Károlyi Mihály u. 16.

ÍRÓK BOLTJA

Bp., VI., Andrásy út 45.

NYITOTT MŰHELY

Bp., XII. kerület Ráth György u. 4.

MTA TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT

Bp., IX., Budapest, Tóth Kálmán u. 4

ANTI-KFT.

Pécs, Ferencesek utcája 1.